

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN

FACULTEIT RECHTSGELEERDHEID EN CRIMINOLOGISCHE WETENSCHAPPEN

Academiejaar 2024-2025

Over de relatie tussen het internationaal humanitair recht en de internationale mensenrechten in hedendaagse situaties van gewapend conflict

Promotor: J. WOUTERS

Begeleider: M. CUYPERS

Corrector: L. VAN DYCKE

Masterproef, ingediend door

Yael DE BRAEKELEER

Bij het eindexamen voor de graad van

MASTER IN DE RECHTEN

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN

FACULTEIT RECHTSGELEERDHEID EN CRIMINOLOGISCHE WETENSCHAPPEN

Academiejaar 2024-2025

Over de relatie tussen het internationaal humanitair recht en de internationale mensenrechten in hedendaagse situaties van gewapend conflict

Promotor: J. WOUTERS

Begeleider: M. CUYPERS

Corrector: L. VAN DYCKE

Masterproef, ingediend door

Yael DE BRAEKELEER

Bij het eindexamen voor de graad van

MASTER IN DE RECHTEN

Copyright informatie:

*studiewerk van een student in het kader van de academische
opleiding en examenbeoordeling.*

*Na deze beoordeling vond geen correctie plaats
van het studiewerk.*

SAMENVATTING

In de rechtsleer en rechtspraak is intussen erkend dat internationaal humanitair recht en internationale mensenrechten parallel kunnen co-existeren in de context van gewapende conflicten. De vraag is echter: hoe gaat men deze idee in de praktijk toepassen? Immers, in sommige gevallen kunnen de twee rechtstakken tot tegenstrijdige resultaten leiden wanneer ze op dezelfde feiten worden toegepast, omdat ze verschillende doelen weerspiegelen waarvoor ze in de eerste plaats zijn ontwikkeld. Dit leidt tot onduidelijkheid met betrekking tot de interpretatie en implementatie bij statelijke actoren. Sterker nog, sommige overheden misbruiken het internationaal humanitair recht om hun misdaden in gewapende conflicten te verantwoorden. Het grootste slachtoffer hiervan: de burgerbevolking. Zij wordt het zwaarst getroffen, terwijl het internationaalrechtelijke kader dit juist tracht te vermijden. Daarom gaat deze scriptie op zoek naar een andere invalshoek voor internationaal humanitair recht, die meer gebaseerd is op mensenrechten en minder ruimte geeft aan instrumentalisering. Meer specifiek ligt de focus van deze masterproef op het recht op onderwijs in gewapend conflict. De laatste jaren worden immers steeds meer aanvallen op scholen gerapporteerd. Deze hebben een ernstige en langdurige impact op kinderen en de samenleving als geheel. Bovendien blijkt het internationaal humanitair recht in de praktijk onvoldoende waarborgen te bieden. Daarom werd onderzoek gedaan naar de rol die internationale mensenrechten zouden kunnen spelen. Men moet echter waakzaam zijn voor een te strikte toepassing van dit rechtsdomein aangezien die kan leiden tot minder naleving door de betrokkenen. Een evenwichtige aanpak zal cruciaal zijn om zowel de normatieve kracht als de praktische uitvoerbaarheid van het recht op onderwijs te waarborgen. Zo moet rekening gehouden worden met het fundamentele principe van militaire noodzakelijkheid, dat enkel die mate en aard van geweld toelaat dat daadwerkelijk nodig is om het militair doel van een conflict te bereiken. Verder werd in deze scriptie onderzoek gedaan naar het proportionaliteitsoordeel van de militaire bevelhebber, en de voorzorgsmaatregelen die moeten worden genomen bij het plannen van een aanval. Een opvallende vaststelling hierbij is dat voorafgaande waarschuwingen altijd verplicht zijn in geval van een aanval op ziekenhuizen, culturele eigendommen en religieuze gebouwen, maar niet altijd voor onderwijsinstellingen. Deze laatste kunnen bovendien gebruikt worden door strijdkrachten voor militaire doelen, met als gevolg dat ze hun civiele beschermingsstatus verliezen. Die beide factoren leiden in de praktijk tot massale vernietigingen van scholen, die kinderen het recht op onderwijs ontnemen. In deze thesis wordt daarom een verhoogde bescherming beargumenteerd op basis van het criterium van absolute noodzakelijkheid. In combinatie met andere praktische verbeteringen die worden voorgesteld, zou dit militaire bevelhebbers dwingen meer rekening te houden met de impact van hun beslissingen op de mensenrechten van de burgerbevolking. Een operationele balans tussen humanitaire en militaire factoren heeft het meeste kans op slagen.

DANKWOORD

Het schrijven van deze thesis was een ongeloofelijk boeiende ervaring. Deze begon met het oppervlakkig lezen over hedendaagse conflictsituaties, maar veranderde al snel in een complete obsessie met het onderwerp. Ik was altijd al geïnteresseerd in mensenrechten, maar was me nooit echt bewust van hun draagwijdte en slagkracht in gewapend conflict. Ook over het internationaal humanitair recht wist ik aanvankelijk niet zo veel. Niettemin, dit maakte het schrijfproces alleen maar interessanter.

Meestal heeft men het over het bloed, het zweet en de tranen die hieraan te pas zijn gekomen, maar daarvan kan ik eerlijk gezegd niet meespreken. Hoe meer ik las over de relatie tussen internationaal humanitair recht en internationale mensenrechten, hoe meer ik overtuigd was van de waarde van mijn onderzoek. Het onderwerp bleef me fascineren, en ik heb veel geleerd tijdens dit proces. Ik kon mijn kennis van het internationaal recht verdiepen, en mijn schrijf- en onderzoeksvaardigheden verder ontwikkelen.

Dit was niet gelukt zonder de steun van degenen die mij onderweg hebben begeleid. Allereerst wil ik mijn promotor, Prof. Dr. Jan Wouters, en mijn begeleider, Matthias Cuypers, in het bijzonder bedanken. Hun positieve waardering en nuttige feedback gaven mij het nodige vertrouwen om goed werk te blijven leveren. Ik ben Matthias Cuypers dankbaar voor de tijd en energie die hij in onze feedbacksessies heeft gestoken, alsook voor zijn aanmoediging om me te doen blijven reflecteren. Wat hij soms ‘zijn muggenzifterij’ noemde bij de verbetering van mijn voorlopige versies, was voor mij zinrijke kritiek.

Daarnaast wil ik graag voormalig ICRC-Directeur van Recht, Beleid en Diplomatiek, Nils Melzer, bedanken voor zijn waardevolle inzichten met betrekking tot de relatie tussen internationaal humanitair recht en internationale mensenrechten. Hij deed me inzien dat bepaalde fricties moeilijk op te lossen zouden zijn op normatief vlak, en de invalshoek van operationalisering een betere was. Dit was ook de visie die professor aan de Texas Tech University School of Law, Geoffrey Corn, had. Hij was zo vriendelijk om een aantal Zoom-meetings in te plannen en de vragen die ik had, samen te bespreken. Aangezien Corn ook nog legerofficier is geweest, wist hij hoe het eraan toeging op het slagveld en kon hij het militaire perspectief goed belichten. De beschouwingen van beide experts zijn zeer nuttig gebleken voor mijn schrijfproces.

Verder wil ik mijn mama bedanken voor onze gedeelde passie voor maatschappelijk relevante thema's en aandacht voor de kwetsbaren in onze samenleving. Onze gesprekken over gevoelige kwesties in conflictsituaties leverden me telkens zinvolle inzichten op. Ook mijn papa wil ik bedanken voor zijn mensenkennis en empathie, eigenschappen die van onschatbare waarde zijn in de context van menselijk

leed. Tevens mijn zus verdient een bedanking voor haar humor en relativering. Deze maakten het schrijven van mijn soms emotioneel beladen onderwerp wat lichter. Tot slot was mijn vriend, Giovanni, mijn nummer één luisteraar van de podcast aan weetjes die ik had te delen over mijn thesisonderwerp. Bedankt ook aan hem voor zijn onvoorwaardelijke steun.

INHOUDSOPGAVE

INLEIDING	1
DEEL I: INTERNATIONAAL RECHT IN CONFLICTSITUATIES	2
ONDERDEEL I: DE MENSELIJKE TOL VAN GEWAPEND CONFLICT	2
1. <i>Het conflict tussen Israël en Palestina.....</i>	<i>2</i>
2. <i>Schendingen van internationaal humanitair recht en internationale mensenrechten</i>	<i>3</i>
3. <i>De vaststellingen van onderzoekscommissies en internationale organisaties</i>	<i>4</i>
4. <i>Het standpunt van Israël en een aantal westerse bondgenoten</i>	<i>5</i>
5. <i>Verdere escalatie.....</i>	<i>8</i>
6. <i>Conclusie.....</i>	<i>9</i>
ONDERDEEL II: IHR EN IMR – SCHURENDE SYSTEMEN OF SAMENWERKENDE KADERS?	10
1. <i>Twee rechtsdomeinen</i>	<i>11</i>
2. <i>Evolutie van de relatie tussen IHR en IMR</i>	<i>12</i>
3. <i>Mensenrechten in tijden van gewapend conflict</i>	<i>15</i>
4. <i>Delicate kwesties.....</i>	<i>16</i>
5. <i>Van lex specialis naar systematische integratie</i>	<i>17</i>
6. <i>Toepassing in de rechtspraak</i>	<i>19</i>
7. <i>Interpretatieve elasticiteit</i>	<i>21</i>
8. <i>Evolutieve slingerbeweging</i>	<i>22</i>
9. <i>Conclusie.....</i>	<i>23</i>
DEEL II: VAN JURIDISCHE INCONSISTENTIE NAAR MAATSCHAPPELIJKE URGENTIE	25
ONDERDEEL I: TUSSEN WET EN WERKELIJKHEID.....	25
ONDERDEEL II: DE MAATSCHAPPELIJKE IMPACT VAN JURIDISCHE INCONSISTENTIE	27
DEEL III: JURIDISCH KADER.....	29
ONDERDEEL I: INLEIDENDE BESCHOUWINGEN	29
ONDERDEEL II: INTERNATIONAAL HUMANITAIR RECHT	30
1. <i>Algemene bepalingen</i>	<i>31</i>
2. <i>Fundamentele IHR-principes.....</i>	<i>34</i>
3. <i>Conclusie.....</i>	<i>39</i>
ONDERDEEL III: INTERNATIONALE MENSENRECHTEN	40
1. <i>Het recht op onderwijs: begrip, wettelijke verankering en functies</i>	<i>40</i>
2. <i>Toepassing in situaties van gewapend conflict</i>	<i>41</i>
3. <i>Implementatie in de praktijk</i>	<i>42</i>
4. <i>Conclusie.....</i>	<i>43</i>
ONDERDEEL IV: SAFE SCHOOLS DECLARATION	44
DEEL IV: BURGERBESCHERMING.....	46
ONDERDEEL I: PROPORTIONALITEITSOORDEEL VAN DE MILITAIRE BEVELHEBBER	46
1. <i>Een lastig te vellen oordeel</i>	<i>46</i>
2. <i>Indirecte gevolgen.....</i>	<i>47</i>
3. <i>De objectiviteit van de beoordeling verhogen</i>	<i>48</i>
4. <i>Recht op onderwijs als onderdeel van het proportionaliteitsoordeel?</i>	<i>49</i>
5. <i>Geneutraliseerde zones</i>	<i>51</i>
6. <i>Conclusie.....</i>	<i>52</i>
ONDERDEEL II: VOORZORGSMATREGELEN	54
1. <i>Voorzorgsmatregelen bij een aanval</i>	<i>54</i>
2. <i>Specifieke waarschuwingen</i>	<i>56</i>

3.	<i>Voorzorgsmaatregelen tegen de gevolgen van aanvallen.....</i>	57
4.	<i>Het opnemen van een ‘absolute noodzakelijkheidsvereiste’</i>	59
5.	<i>Conclusie.....</i>	60
CONCLUSIE		61
EEN POËTISCHE AFSLUITER		65
BIBLIOGRAFIE		67
WETGEVING		67
RECHTSPRAAK		70
RECHTSLEER.....		73
1.	<i>Boeken</i>	73
2.	<i>Bijdragen.....</i>	77
3.	<i>Proefschriften en ‘discussion/research papers’</i>	91
4.	<i>Rapporten en publicaties van internationale organisaties</i>	93
5.	<i>Documenten van commissies</i>	102
6.	<i>Online (nieuws)artikels</i>	103
7.	<i>Websites</i>	113
8.	<i>Redes</i>	115
BIJLAGEN		116

INLEIDING

“History doesn’t repeat itself but it often rhymes”, een populaire quote die wordt toegeschreven aan Mark Twain, Amerikaans schrijver en humorist uit de 19^e eeuw. Als men kijkt naar conflictsituaties in de wereld, lijkt dit te kloppen. Net zoals de Romeinen ruim tweeduizend jaar geleden ten strijde trokken om hun rijk uit te breiden, de twee wereldoorlogen in de twintigste eeuw de wereldkaart herverdeelden, en de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie tijdens de zogenaamde “Koude Oorlog” vochten om politieke idealen, wordt ook vandaag nog steeds gestreden om wille van religieuze, culturele, ideologische, economische en sociaal-politieke tegenstellingen. In de huidige realiteit zijn de oorlog in Oekraïne en het conflict in Gaza daar pijnlijk prominente voorbeelden van. Geweld, armoede, honger en ziektes treffen miljoenen burgers. Het lijkt wel alsof de mensheid steeds vervalt in dezelfde patronen, en niets leert uit het verleden, of althans te weinig. Einstein wist dat het onmogelijk is om onze problemen op te lossen vanuit dezelfde strategie die we gebruikten toen we ze creëerden, maar het cruciaal is om bestaande kennis te gebruiken om nieuwe kennis op te bouwen. Dit betekent dat we ons geen tweede maal tegen dezelfde steen moeten stoten. Fouten kunnen aantonen hoe het wél moet of anders kan. En dat is precies waar de rol van het recht is weggelegd. Conflict lijkt jammer genoeg onvermijdelijk te zijn in onze samenleving, maar de manier waarop het gevoerd wordt, hoeft dat niet te zijn. Binnen het internationaal humanitair recht en de internationale mensenrechten ontwikkelden academici, juristen en wetgevers dan ook belangrijke spelregels die erop gericht zijn de nefaste gevolgen van gewapend conflict te beperken en de waardigheid en menselijkheid van allen, zowel strijdkrachten als burgers, te beschermen. Dit maakt dat in oorlogen en conflicten vandaag onder een ander gesternte gestreden wordt dan vroeger. Echter, er is nog veel ruimte voor verbetering. Mijn hoop is dan ook dat ik met mijn werk kan bijdragen aan een meer vredevolle samenleving. Deze thesis beoogt niet alleen een analyse te maken van de bestaande spanningen tussen internationaal humanitair recht en internationale mensenrechten, maar ook te onderzoeken waarom deze systemen tekortschieten. Mijn doel is niet enkel tekortkomingen bloot te leggen, maar ook mogelijke oplossingen aan te reiken. Hoe kunnen juridische mechanismen worden verbeterd om effectiever te reageren op hedendaagse conflicten? Door kritisch te kijken naar de tekortkomingen van ons huidig systeem, kunnen we stappen zetten naar een toekomst waarin het recht niet alleen een theoretisch ideaal is, maar een daadwerkelijk schild tegen onrecht en menselijk lijden.

DEEL I: INTERNATIONAAL RECHT IN CONFLICTSITUATIES

Zoals uit deze scriptie zal blijken, is de relatie tussen internationale mensenrechten en internationaal humanitair recht voorwerp van hevig debat. Ook in de context van onderwijs in gewapend conflict heerst er een veelheid aan visies; men geraakt het niet eens over hoe men de bescherming van burgers het best kan versterken. Dit leidt tot een gebrek aan initiatieven in de praktijk, met een verwoestende impact op de samenleving als gevolg. Een brandend actueel voorbeeld is het conflict tussen Israël en Palestina, besproken in Onderdeel I. Echter, dat is niet het enige. Krantenkoppen worden bijna dagelijks gedomineerd door verhalen wereldwijd over de ontberingen van een overweldigend aantal ontheemde mensen, burgerslachtoffers, en de vernietiging van essentiële infrastructuur. De verliezen zijn verbijsterend en moeilijk te bevatten, niet alleen vanwege hun omvang, maar ook vanwege het hartzeer dat ze vertegenwoordigen. De tragedie van vechtende partijen die – al dan niet opzettelijk – vernietiging aanrichten, lijkt diepgaander dan ooit te zijn.

ONDERDEEL I: DE MENSELIJKE TOL VAN GEWAPEND CONFLICT

1. Het conflict tussen Israël en Palestina

Op 10 mei 2024 waarschuwde VN Secretaris-Generaal António Guterres met pijnlijke herhaling dat het lot van de Palestijnen en de hele regio in de balans hing. Meer dan een miljoen Palestijnen bevonden zich op dat moment in Rafah in het zuiden van Gaza, terwijl Israëlische militaire operaties zich door het gebied voortzetten. Ongeveer 100.000 mensen hadden het gebied verlaten en bewogen zich naar het noorden, op zoek naar een toevluchtsoord.¹

Het Internationale Rode Kruis Comité meldde:

*"Seven months since the onset of renewed hostilities between Israel and Hamas and other armed groups in Gaza, the violence – unprecedented in scale and nature – continues to exact an immense human toll across Israel and the occupied Palestinian territory."*²

¹ UN, 'In Nairobi, Guterres reiterates appeal for end to Gaza war', *UN News*, 10 mei 2024. Geraadpleegd op 10 mei 2024 via <https://news.un.org/en/story/2024/05/1149601>.

² ICRC, 'Israel and the occupied territories: Key Facts and Figures from 7 October 2023 to 30 April 2024', *ICRC*, 8 mei 2024. Geraadpleegd op 10 mei 2024 via <https://www.icrc.org/en/document/israel-and-occupied-territories-key-facts-and-figures-7-october-2023-31-april-2024>.

Waarover ging het? Op 6 mei 2024, terwijl de internationale inspanningen op dreef kwamen om te onderhandelen over een staakt-het-vuren in Gaza, zette het Israëlische leger een offensief in in de zuidelijke hoek van de belegerde Gazastrook, waar ongeveer 1,4 miljoen Palestijnen onderdak hadden gezocht, op de vlucht voor de bombardementen in het noorden van de Gazastrook. Israëlische troepen sloten de grensovergang bij Rafah af, waardoor levensreddende humanitaire hulp verder afgesneden werd.³

2. Schendingen van internationaal humanitair recht en internationale mensenrechten

Volgens VN-experts was de inval bij Rafah een flagrante schending van Israëls verplichtingen als bezettende macht.⁴ Het internationaal humanitair recht verbiedt het bevel te geven tot de verplaatsing van burgers om redenen die verband houden met het conflict, tenzij de veiligheid van de betrokken burgers of dwingende militaire redenen dit vereisen, en zelfs dan zijn er strenge wettelijke vereisten aan verbonden. Het niet nakomen van deze verplichtingen kan neerkomen op gedwongen verplaatsing, wat een oorlogsmisdaad is.⁵ Echter, de gebeurtenissen lieten zien dat Palestijnen die in Rafah bleven, het risico liepen op dood en verwondingen, veroorzaakt door willekeurige bombardementen, onwettige doding en het verlies van toegang tot voedsel, water en gezondheidszorg. Hoge Commissaris voor de Mensenrechten van de Verenigde Naties, Volker Türk, benadrukte dat men dit niet kon laten gebeuren:

“Those that elect to flout international humanitarian law and international human rights law must be held to account.”⁶

³ OHCHR, ‘Israel’s Rafah invasion must stop now, say UN experts’, *OHCHR*, 10 mei 2024. Geraadpleegd op 10 mei 2024 via <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2024/05/israels-rafah-invasion-must-stop-now-say-un-experts>.

⁴ Bezetting is de uitoefening van effectieve controle door vijandige buitendlandse strijdkrachten over een bepaald gebied, ongeacht de afwezigheid van gewapend verzet en gevechten. Internationaal humanitair recht voorziet in een reeks regels om ervoor te zorgen dat de bezettende macht de bevolking en de eigendommen binnen het bezette gebied respecteert en beschermt. Zo verbiedt de Vierde Conventie van Genève gedwongen verplaatsing van de bezette bevolking; zie ICRC, *Glossary: Exploring Humanitarian Law*, Genève, ICRC, 2009, 10; I. MOUHAMOU en V. VAN DRIESSCHE, ‘Internationaal Gerechtshof neemt Israëlische bezetting in Palestijnse gebieden onder de loep’, *VRT Nieuws*, 19 februari 2024. Geraadpleegd op 22 mei 2024 via <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2024/02/16/internationaal-gerechtshof-start-hoorzittingen-in-den-haag-over/>; AMNESTY INTERNATIONAL, ‘Israël moet een einde maken aan de bezetting van Palestina’, *Amnesty International*, 19 februari 2024. Geraadpleegd op 22 mei 2024 via <https://www.amnesty.nl/actueel/israel-moet-een-einde-maken-aan-de-bezetting-van-palestina>.

⁵ OHCHR, ‘Israel/Occupied Palestinian Territory: Rafah threat is inhumane, says UN Human Rights Chief’, *OHCHR*, 6 mei 2024. Geraadpleegd op 10 mei 2024 via <https://www.ohchr.org/en/statements-and-speeches/2024/05/israeloccupied-palestinian-territory-rafah-threat-inhumane-says-un>.

⁶ OHCHR, ‘Israel/Occupied Palestinian Territory: Rafah threat is inhumane, says UN Human Rights Chief’, *OHCHR*, 6 mei 2024. Geraadpleegd op 10 mei 2024 via <https://www.ohchr.org/en/statements-and-speeches/2024/05/israeloccupied-palestinian-territory-rafah-threat-inhumane-says-un>.

Türk en andere VN-experten hekelden aldus de ernstige situatie in Gaza, en hadden het over schendingen van internationaal humanitair recht en internationale mensenrechten. Tussen januari en oktober 2023 rapporteerden de VN al het hoogste niveau van geweld door Israëlische veiligheidstroepen en kolonisten tegen Palestijnen in de bezette Palestijnse gebieden sinds de start van de VN-registraties in 2005. De mensenrechtensituatie was er echter volledig geëscaleerd sinds 7 oktober, toen de Al-Qassam Brigades - de gewapende tak van Hamas - en andere Palestijnse gewapende groeperingen, evenals gewapende en ongewapende Palestijnse burgers, een gewelddadige aanval uitvoerden op burgers en civiele objecten alsook op militaire doelen in Zuid-Israël.⁷

3. De vaststellingen van onderzoekscommissies en internationale organisaties

Sinds 7 oktober 2023 had de onderzoekscommissie voor de bezette Palestijnse gebieden⁸ dan ook al haar werkzaamheden gericht op het huidige conflict en het onderzoeken van daden van alle plichtsdragenden. Volgens officiële Israëlische gegevens hadden de aanvallen in Zuid-Israël aan meer dan 1.200 mensen het leven gekost, en waren er meer dan 14.000 mensen gewond geraakt. Meer dan 200 mensen werden gegijzeld.⁹ Een paar maanden later, in april 2024, verklaarde de voorzitter van deze commissie, Navanathem Pillay, het volgende:

*“After six months of the war, OCHA has reported that at least 33,207 Palestinians have been killed in Gaza according to the Ministry of Health. Of those killed, at least 14,500 were children and 9,560 were women. Also according to OCHA, forty percent of schools in Gaza have been directly hit by Israeli attacks. (...) The WHO documented more than 400 attacks against health facilities, ambulances and health workers. This is a clear violation of international humanitarian law.”*¹⁰

⁷ OHCHR, *UN Report on the Human Rights situation in the West Bank, including East Jerusalem*, Genève, OHCHR, 2023. Geraadpleegd op 10 mei 2024 via <https://www.ohchr.org/en/documents/country-reports/flash-report-human-rights-situation-west-bank-including-east-jerusalem-7>.

⁸ In mei 2021 met de resolutie van de Mensenrechtenraad van de VN een onderzoekscommissie opgericht. Deze moest onderzoek doen naar alle vermeende schendingen van het internationaal humanitair recht en van de internationale mensenrechten (voorafgaand aan en sinds 13 april 2021) in de bezette Palestijnse gebieden, met inbegrip van Oost-Jeruzalem, en in Israël. Ook zou ze nagaan wat de onderliggende oorzaken waren van de terugkerende spanningen, instabiliteit en voortzetting van conflicten; zie Algemene Vergadering van de VN, *Resolution S-30/1 on ensuring respect for international humanitarian law in the Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem, and in Israel*, A/HRC/RES/S-30/1, 28 mei 2021.

⁹ OHCHR, *Statement by Navanathem Pillay, Chair of the Independent International Commission of Inquiry on the Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem, and Israel. Briefing to Member States*, Geneva, OHCHR, 2024. Geraadpleegd op 10 mei 2024 via <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/co-israel/index>.

¹⁰ OHCHR, *Statement by Navanathem Pillay, Chair of the Independent International Commission of Inquiry on the Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem, and Israel. Briefing to Member States*, Geneva, OHCHR, 2024. Geraadpleegd op 10 mei 2024 via <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/co-israel/index>.

Verder uitte ze haar bezorgdheid over het aanhoudende gebrek aan verantwoording door alle plichtsdragenden en hun nalatigheid om effectieve remedies te bieden aan slachtoffers van internationale rechtsschendingen gepleegd in en vanuit de bezette Palestijnse gebieden. Volgens Pillay moeten alle partijen bij een gewapend conflict, inclusief gewapende groeperingen in Gaza, zich houden aan de regels van internationaal humanitair recht en de internationale mensenrechten.¹¹

Deze visie wordt gedeeld door verschillende humanitaire actoren. Zo verklaarde Oxfam reeds enkele dagen na het begin van de Israëlische reactie op de Hamas-aanval van 7 oktober 2023 dat de belegering van Gaza het karakter heeft van een collectieve straf¹² en in strijd is met het internationaal recht.¹³ Amnesty International documenteerde onwettige aanvallen op burgers en heeft opgeroepen om deze te onderzoeken als oorlogsmisdaden.¹⁴ Het Internationale Comité van het Rode Kruis veroordeelde de wreedheden tegen burgers aan beide kanten van het conflict, en sprak zich bovendien uit tegen het bevel van Israël om Gazanen hun huizen te laten ontruimen, zonder toegang tot basisvoorzieningen, als onverenigbaar met het internationaal humanitair recht.¹⁵

4. Het standpunt van Israël en een aantal westerse bondgenoten

Dit staat in schril contrast met het standpunt van Israël, dat volhoudt dat de bombardementen gerechtvaardigd waren vanwege het recht op zelfverdediging als reactie op de aanval door Hamas.¹⁶ De staat verwijst hiermee naar artikel 51 van het VN-Handvest, dat stelt:

¹¹ ALGEMENE VERGADERING VAN DE VN, *Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem, and Israel*, A/78/198, 5 september 2023.

¹² Volgens het internationaal humanitair recht mag niemand worden gestraft voor daden die hij/zij niet heeft gesteld. Het garandeert dat de collectieve bestraffing van een groep personen voor een misdaad begaan door een individu ook verboden is, of het nu gaat om krijgsgevangenen of andere individuen. Dit is een van de fundamentele garanties die zijn vastgesteld in de Conventies van Genève van 1949 en de bijbehorende Aanvullende Protocollen van 1977 (artikel 87 van de Vierde Conventie van Genève, artikel 75.2.d van Aanvullend Protocol I en artikel 4.2.b van Aanvullend Protocol II); zie MEDECINS SANS FRONTIERES, 'Collective Punishment', <https://guide-humanitarian-law.org/content/article/3/collective-punishment/> (laatst geraadpleegd op 22 mei 2024).

¹³ OXFAM INTERNATIONAL, 'Siege on Gaza will be a humanitarian catastrophe', *Oxfam International*, 10 oktober 2023. Geraadpleegd op 10 mei 2024 via <https://www.oxfam.org/en/press-releases/siege-gaza-will-be-humanitarian-catastrophe-oxfam#:~:text=Oxfam%20has%20suspended%20all%20of%20its%20humanitarian%20and,Gazan%20civilians%20essential%20like%20food%2C%20water%20and%20electricity>.

¹⁴ AMNESTY INTERNATIONAL, 'Damning evidence of war crimes as Israeli attacks wipe out entire families in Gaza', *Amnesty International*, 20 oktober 2023. Geraadpleegd op 10 mei 2024 via <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2023/10/damning-evidence-of-war-crimes-as-israeli-attacks-wipe-out-entire-families-in-gaza/>.

¹⁵ ICRC, 'Israel and the occupied territories: Evacuation order of Gaza triggers catastrophic humanitarian consequences', *ICRC*, 13 oktober 2023. Geraadpleegd op 10 mei 2024 via <https://www.icrc.org/en/document/israel-and-occupied-territories-evacuation-order-of-gaza-triggers-catastrophic-humanitarian-consequences>.

¹⁶ K. PUROHIT, 'Does Israel have the right to self-defence in Gaza?', *Aljazeera*, 17 november 2023. Geraadpleegd op 10 mei 2024 via <https://www.aljazeera.com/news/2023/11/17/does-israel-have-the-right-to-self-defence-in-gaza>.

“Geen enkele bepaling van dit Handvest doet afbreuk aan het inherente recht tot individuele of collectieve zelfverdediging in geval van een gewapende aanval tegen een Lid van de Verenigde Naties, totdat de Veiligheidsraad de noodzakelijke maatregelen ter handhaving van de internationale vrede en veiligheid heeft genomen.”¹⁷

Ook verschillende westerse bondgenoten gaven steun aan dit recht op zelfverdediging.¹⁸ Wat een schending is volgens de ene partij, wordt dus als legitiem beschouwd door de andere. Afhankelijk van de invalshoek, krijgt men een verschillende toepassing van het recht. Zo lijkt Israël termen als ‘zelfverdediging’ strategisch te gebruiken om zich te positioneren binnen het mondiale politieke landschap, en de eisen van het Palestijnse volk te weerleggen.¹⁹ De op regels gebaseerde internationale orde lijkt daardoor steeds vaker dienst te doen als instrument voor uiteenlopende geopolitieke agenda’s.²⁰

Verder had Israël ook een argument om het evacuatiebevel uit te vaardigen voor het hele noordelijke deel van Gaza en voor beschermde faciliteiten, alsook om ze als legitieme doelwitten aan te merken. Hamas zou namelijk menselijke schilden²¹ gebruiken als tactiek in het conflict. Het Israëlische leger beweerde dat de Palestijnse verzetsgroep delen van haar militaire tunnelsysteem en commandonetwerk onder ‘civiele objecten’ plaatste, waaronder het Dar al-Shifa ziekenhuis in Gaza Stad.²² Het gebruik van

¹⁷ Het is hierbij relevant om het onderscheid te benadrukken tussen *ius ad bellum* (over de wettigheid van het gebruik van geweld) en *ius in bello* (over de humanitaire regels die in oorlogsvoering moeten worden nageleefd). Deze houdt in dat het internationaal humanitair recht van toepassing is wanneer er *de facto* sprake is van een gewapend conflict, ongeacht de kwalificatie van dat conflict in het kader van het *ius ad bellum*, en dat er geen *ius ad bellum*-argumenten mogen worden gebruikt om het internationaal humanitair recht te interpreteren. Het houdt echter ook in dat de regels van het IHR niet zo mogen worden opgesteld dat zij de toepassing van het *ius ad bellum* onmogelijk maken, bijvoorbeeld door efficiënte zelfverdediging onmogelijk te maken. Zie ICRC, ‘Fundamental distinction between *jus ad bellum* (on the legality of the use of force) and *jus in bello* (on the humanitarian rules to be respected in warfare)’ (laatst geraadpleegd op 23 februari 2025).

¹⁸ M. NICHOLS, ‘US pushes UN to back Israel self-defense, demand Iran stop arms to Hamas’, *Reuters*, 22 oktober 2023. Geraadpleegd op 10 mei 2024 via <https://www.reuters.com/world/us-pushes-un-back-israel-self-defense-demand-iran-stop-arms-hamas-2023-10-22/>; X, ‘EU leaders stress Israel’s right to self-defence within international law’, *The New Indian Express*, 15 oktober 2023. Geraadpleegd op 10 mei 2024 via <https://www.newindianexpress.com/world/2023/Oct/15/eu-leaders-stress-israels-right-to-self-defence-within-international-law-2624211.html>; X, ‘The UK supports Israel’s right to self-defence in line with the UN Charter: UK statement at the UN Security Council’, *Foreign, Commonwealth & Development Office* en *Dame Barbara Woodward DCMG OBE*, 18 oktober 2023. Geraadpleegd op 10 mei 2024 via <https://www.gov.uk/government/speeches/the-uk-supports-israels-right-to-self-defence-in-line-with-the-un-charter-uk-statement-at-the-un-security-council>.

¹⁹ UN NEWS, ‘War against Hamas in Gaza is act of self-defence, Israel tells world court’, *United Nations*, 12 januari 2024. Geraadpleegd op 10 mei 2024 via <https://news.un.org/en/story/2024/01/1145452>.

²⁰ L. IMRAN, ‘No Longer Human: Israel’s Reconfiguration of International Humanitarian Law Post-October 7th Gaza’, *BJIL*, 14 april 2025. Geraadpleegd op 27 april 2025 via <https://www.berkeleyjournalofinternationallaw.com/post/no-longer-human-israel-s-reconfiguration-of-international-humanitarian-law-post-october-7th-gaza>.

²¹ De term ‘menselijk schild’ zoals gebruikt in het international humanitair recht betekent een burger die voor een militair doel wordt geplaatst zodat zijn burgerlijke status de vijand ervan zal weerhouden dat doel aan te vallen (artikel 51(7) Aanvullend Protocol I); zie S. BOUCHIE DE BELLE, ‘Chained to cannons or wearing targets on their T-shirts: human shields in international humanitarian law’, *International Review of the Red Cross* 2008, 90(872), 885.

²² P. BEAUMONT, ‘What is a human shield and how has Hamas been accused of using them?’, *The Guardian*, 30 oktober 2023. Geraadpleegd op 10 mei 2024 via <https://www.theguardian.com/world/2023/oct/30/human-shield-israel-claim-hamas-command-centre-under-hospital-palestinian-civilian-gaza-city>.

menselijke schilden is echter verboden door Protocol I van de Conventies van Genève en wordt beschouwd als een schending van het internationaal humanitair recht.²³ Israël steunde op dit argument, en rechtvaardigde het evacuatiebevel door aan te geven dat het bedoeld was om het aantal burgerslachtoffers tijdens de militaire operatie in het noorden van Gaza te beperken. De Israëlische Minister van Defensie, Yoav Gallant, verzocht de Palestijnen dan ook om naar het zuiden te trekken.²⁴ Ook over de reactie van het Israëlische leger enkele dagen na de aanval van Hamas, nam Gallant een duidelijk standpunt in:

*“We are fighting human animals, and we are acting accordingly.”*²⁵

Deze laatste uitspraak werd met het groot offensief in Rafah opnieuw sterk in twijfel getrokken.²⁶

Opvallend is dat deze keer ook de VS kritische vragen voor Israël had. *“Israël heeft de kennis, de ervaring en de instrumenten om de schade aan burgers bij militaire operaties te beperken. Maar door het hoge aantal burgerslachtoffers rijst de vraag of het Israëlisch leger deze praktijken in alle gevallen effectief toepast”*, leest het rapport van het Amerikaanse Ministerie van Buitenlandse Zaken, dat in februari besteld werd door Joe Biden. De Amerikaanse president kondigde dan ook aan dat zijn regering bepaalde wapens niet aan Israël zou overdragen als het doorging met een aanval op de dichtbevolkte gebieden van Rafah. Deze beslissing betekende een verschuiving van de onvoorwaardelijke steun die de VS tot dan toe aan Israël had gegeven.²⁷ Ook hier maakt de interpretatie van het recht dus een verschil in hoe staten handelen.

²³ Artikel 51(7) van het Aanvullend Protocol bij de Conventies van Genève van 12 augustus 1949 inzake de bescherming van de slachtoffers van internationale gewapende conflicten (Protocol I), 8 juni 1977.

²⁴ I. DEBRE, E.M. LEDERER, en W. SHURAF, ‘Palestinians flee northern Gaza after Israel orders 1 million to evacuate as ground attack looms’, *Associated Press*, 14 oktober 2023. Geraadpleegd op 10 mei 2024 via <https://apnews.com/article/israel-palestinians-gaza-hamas-war-c8b4fc20e4fd2ef381d5edb7e9e8308c>.

²⁵ X, ‘Israel defence minister Yoav Gallant calls Palestinians in Gaza “human animals”, orders total siege’, *The New Arab*, 10 oktober 2023. Geraadpleegd op 10 mei 2024 via <https://www.newarab.com/video/israel-defence-minister-calls-palestinians-gaza-human-animals>.

²⁶ OHCHR, ‘Israel’s Rafah invasion must stop now, say UN experts’, *OHCHR*, 10 mei 2024. Geraadpleegd op 10 mei 2024 via <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2024/05/israels-rafah-invasion-must-stop-now-say-un-experts>.

²⁷ A. KUMAR, ‘With Pause, US Joins Other States Stopping Arms Transfers to Israel’, *Human Rights Watch*, 10 mei 2024. Geraadpleegd op 11 mei 2024 via <https://www.hrw.org/news/2024/05/10/pause-us-joins-other-states-stopping-arms-transfers-israel>; H. PAMUK en S. LEWIS, ‘US says Israel's use of weapons may have violated international law’, *Reuters*, 11 mei 2024. Geraadpleegd op 11 mei 2024 via [TheWashingtonPost,10mei2024.Geraadpleegdop11mei2024viahttps://css.washingtonpost.com/national-security/2024/05/10/biden-israel-gaza-us-weapons/">https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2024/05/11/israelisch-palestijns-conflict-internationaal-recht/#:~:text=In%20een%20recent%20rapport%20van,ernstige%20bezorgdheid%22%2C%20luidt%20het;J.HUDSON,K.DEYOUNG,A.HAUSLOHNERenM.BIRNBAUM,‘U.S.saysIsraelmayhaveviolatedhumanitarianlawusingAmericanweapons’,*TheWashingtonPost*,10mei2024.Geraadpleegdop11mei2024viahttps://css.washingtonpost.com/national-security/2024/05/10/biden-israel-gaza-us-weapons/](https://www.reuters.com/world/us/us-says-it-was-reasonable-assess-israel-used-us-weapons-inconsistent-with-2024-05-10/#:~:text=WASHINGTON%2C%20May%2010%20(Reuters),criticism%20to%20date%20of%20Israel;I.MOUHAMOU,‘Israel schendt mogelijk internationaal recht met Amerikaanse wapens, VN-Veiligheidsraad eist onderzoek naar massagraven in Gaza’, <i>VRT Nieuws</i>, 11 mei 2024. Geraadpleegd op 11 mei 2024 via <a href=).

5. Verdere escalatie

Sindsdien is de situatie er alleen maar verder op achteruitgegaan. Ongeveer 90 procent van de bevolking van Gaza is ontheemd en heeft te kampen met catastrofale voedselonzekeerheid.²⁸ Het enige wat haar nog staande houdt, zijn hulpgoederen. Echter, op 2 maart 2025 kondigden de Israëlische autoriteiten aan dat ze geen humanitaire hulp meer zouden toelaten tot de Gazastrook.²⁹ Bovendien verbraken ze kort nadien het staakt-het-vuren, waardoor het lijden van de burgerbevolking blijft toenemen. Meer dan 2,1 miljoen mensen zitten momenteel vast, worden gebombardeerd en uitgehongerd.³⁰ VN-organisaties roepen Israël dan ook op om onmiddellijk weer humanitaire hulp toe te laten in Gaza. Ook de WHO zegt dat de blokkade moet ophouden.³¹

Dit is geen strijd met een winnaar, maar een tragedie waarin iedereen verliest. Verwoesting en wanhoop teisteren miljoenen. Gebroken gemeenschappen blijven achter. Ook de menselijke tol is onmetelijk. Volgens het Ministerie van Gezondheid in Gaza zouden sinds 7 oktober 2023 minstens 51.000 Palestijnen zijn gedood in de Gazastrook, en werden 116.343 gewonden gemeld. Volgens OCHA werden ook 915 Palestijnen gedood in de bezette Westelijke Jordaanoever.³²

Op 26 april 2025 lieten leiders van Hamas dan ook weten dat ze openstaan voor een langdurig vredesbestand.³³ Dit zou de Gazanen toelaten om eindelijk terug te keren naar hun thuis. In ruil voor de vrijlating van alle Israëlische gegijzelden zouden ook de gevangengenomen Palestijnen niet meer vastgehouden worden. De extremistische beweging is evenwel niet bereid om de wapens neer te leggen.³⁴

²⁸ CPA, *Israeli-Palestinian Conflict*, New York, Council on Foreign Relations, 2025. Geraadpleegd op 26 april 2025 via <https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/israeli-palestinian-conflict>.

²⁹ UNRWA, *Situation Report #167 on the humanitarian crisis in the Gaza strip and the West Bank, including East Jerusalem*, Gaza, UNRWA, 2025. Geraadpleegd op 26 april 2025 via <https://www.unrwa.org/resources/reports/unrwa-situation-report-167-situation-gaza-strip-and-west-bank-including-east-jerusalem>.

³⁰ S. SAADI-GARCIA, 'En video – Gaza: la population n'a plus accès à l'aide humanitaire depuis 50 jours', *Le Soir*, 24 april 2025. Geraadpleegd op 27 april 2025 via <https://www.lesoir.be/671248/article/2025-04-24/en-video-gaza-la-population-na-plus-acces-laide-humanitaire-depuis-50-jours>.

³¹ D. HOLSCHER, 'Drie VN-organisaties roepen Israël op weer humanitaire hulp toe te laten in Gaza', *De Morgen*, 26 april 2025. Geraadpleegd op 27 april 2025 via <https://www.demorgen.be/snelnieuws/live-chef-van-israelische-veiligheidsdienst-kondigt-vertrek-aan~ba7f8873/>.

³² Ter info: datum van opschrijven is 15 april 2025. OCHA, *Reported impact snapshot – Gaza Strip*, 2025. Geraadpleegd op 27 april 2025 via <https://www.ochaopt.org/content/reported-impact-snapshot-gaza-strip-15-april-2025>; UNRWA, *Situation Report #167 on the humanitarian crisis in the Gaza Strip and the West Bank, including East Jerusalem*, Gaza, UNRWA, 2025. Geraadpleegd op 26 april 2025 via <https://www.unrwa.org/resources/reports/unrwa-situation-report-167-situation-gaza-strip-and-west-bank-including-east-jerusalem>.

³³ N. AL-MUGHRABI, 'Hamas open to long Gaza truce but not to disarming, an official says', *Reuters*, 26 april 2025. Geraadpleegd op 27 april 2025 via <https://www.reuters.com/world/middle-east/hamas-open-long-gaza-truce-not-disarming-an-official-says-2025-04-26/>.

³⁴ M. SALDI, 'Belangrijke doorbraak in onderhandelingen over staakt-het-vuren in Gaza', *De Standaard*, 28 april 2025. Geraadpleegd op 28 april 2025 via <https://www.standaard.be/buitenland/belgie-wijst-israel-voor-internationaal-gerechtshof-op-verplichting-om-noodhulp-toe-te-laten-in-gaza/35173881.html>.

6. Conclusie

Bovenstaande analyse maakt duidelijk dat juridische (zelf-)reflectie cruciaal is. Inspanningen moeten worden verhoogd om ervoor te zorgen dat de normen die zijn vastgesteld om genoemde wreedheden te voorkomen, beter worden nageleefd door de strijdende partijen en dat de schending ervan betekenisvolle gevolgen kan hebben. Daarom richt deze thesis zich op de relatie tussen internationaal humanitair recht en internationale mensenrechten (hierna soms afgekort met: IHR en IMR), de twee rechtsdomeinen die een zekere mate van menselijkheid zouden moeten kunnen herstellen in deze duistere tijden.³⁵ IHR en IMR hebben echter een ingewikkelde verhouding, die moet worden bestudeerd om de rest van de analyse te kunnen begrijpen. Daarom gaat het volgende onderdeel in op de evoluerende interactie tussen beide rechtstakken, en beschrijft het de stand van zaken.

³⁵ K. FORTIN, “The relationship between international human rights law and international humanitarian law: Taking stock at the end of 2022?”, *Netherlands Quarterly of Human Rights* 2022, 40(4), 344; E. LUSH, “The View through a Different Lens Increasing Respect for International Humanitarian Law through the Use of the International Human Rights Law Framework”, *Journal of International Humanitarian Legal Studies* 2023, 14(1), 96; A. GUTERRES, ‘Secretary-General’s remarks to the United Nations Human Rights Council “The Highest Aspiration: A Call to Action for Human Rights”’, *UN*, 24 februari 2020. Geraadpleegd op 17 mei 2024 via <https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2020-02-24/secretary-generals-remarks-the-un-human-rights-council-%E2%80%9Cthe-highest-aspiration-call-action-for-human-rights-delivered-scroll-down-for-all-english>.

ONDERDEEL II: IHR EN IMR – SCHURENDE SYSTEMEN OF SAMENWERKENDE KADERS?

Onze wereld kijkt toe terwijl burgers en strijdkrachten lijden tijdens gewapende conflicten. De situaties in Oekraïne en Gaza staan vandaag sterk op de voorgrond in de media, maar er zijn jammer genoeg talloze andere voorbeelden. Zo heeft het negen jaar durende conflict in Jemen al geleid tot grote aantallen burgerslachtoffers, waaronder veel kinderen.³⁶ In Ethiopië is er sprake van onder meer seksueel geweld tegen vrouwen, het doden van kinderen, aanvallen op scholen en schade aan essentiële infrastructuur.³⁷ In Syrië woedde er van 2011 tot 2024 een verwoestende burgeroorlog, initieel ontsproten aan een protest tegen het (militaire) regime, en gaandeweg ontaard in een strijd tussen religieuze en etnische groeperingen.³⁸ Een analoog beeld zien we in bijvoorbeeld Myanmar of Mali,³⁹ met als één rode draad dat burgers de grote verliezers zijn. Dit alles benadrukt dat de impact van gewapende conflicten op individuen en burgers nog steeds alomtegenwoordig en uitgebreid schadelijk is.⁴⁰ De bescherming van burgers moet dus dringend beter geborgd worden.⁴¹ Eén van de juridische manieren daartoe lijkt een kruisbestuiving tussen de IHR- en IMR-kaders te zijn.⁴²

³⁶ SAVE THE CHILDREN, *Stop the War on Children: A Crisis of Recruitment*, Save the Children International, 2021, 48. Geraadpleegd op 1 maart 2024 via <https://resourcecentre.savethechildren.net/document/stop-the-war-on-children-a-crisis-of-recruitment/>.

³⁷ SAVE THE CHILDREN, *Stop the War on Children: A Crisis of Recruitment*, Save the Children International, 2021, 34. Geraadpleegd op 1 maart 2024 via <https://resourcecentre.savethechildren.net/document/stop-the-war-on-children-a-crisis-of-recruitment/>.

³⁸ ICRC, 'The armed conflict in Syria' (casebook), <https://casebook.icrc.org/case-study/armed-conflict-syria> (laatst geraadpleegd op 22 mei 2024); O. SOLVANG en A. NEISTAT, *Death from the Skies, Deliberate and Indiscriminate Air Strikes on Civilians*, New York, Human Rights Watch, 2013. Geraadpleegd op 6 maart 2024 via <https://www.hrw.org/report/2013/04/10/death-skies/deliberate-and-indiscriminate-air-strikes-civilians>.

³⁹ SAVE THE CHILDREN, *Stop the War on Children: A Crisis of Recruitment*, Save the Children International, 2021, 53. Geraadpleegd op 1 maart 2024 via <https://resourcecentre.savethechildren.net/document/stop-the-war-on-children-a-crisis-of-recruitment/>.

⁴⁰ E. LUSH, "The View through a Different Lens Increasing Respect for International Humanitarian Law through the Use of the International Human Rights Law Framework", *Journal of International Humanitarian Legal Studies* 2023, 14(1), 97.

⁴¹ V. ZELLWEGER en F. VOEFFRAY, "A Path Towards Greater Respect for International Humanitarian Law" in M. LATTIMER en P. SANDS (eds), *The Grey Zone: Civilian Protection Between Human Rights and the Laws of War*, Hart Publishing, 2018, 341, 343; Zie UN SECURITY COUNCIL, *Report of the Secretary General: Protection of Civilians in Armed Conflict*, UN Doc S/2022/381, 2022, paras 6–18, 35–44. Geraadpleegd op 1 maart 2024 via https://www.securitycouncilreport.org/un_documents_type/secretary-generals-reports/?ctype=Protection%20of%20Civilians&cbtype=protection-of-civilians.

⁴² E. LUSH, "The View through a Different Lens Increasing Respect for International Humanitarian Law through the Use of the International Human Rights Law Framework", *Journal of International Humanitarian Legal Studies* 2023, 14(1), 100.

1. Twee rechtsdomeinen

Het internationaal humanitair recht en de internationale mensenrechten zijn verschillende rechtstakken met verschillende doelen en opvattingen over de relatie tussen het individu en de staat.⁴³ Aan de ene kant bepaalt IMR dat staten verplicht zijn om de rechten van individuen binnen hun rechtsgebied te respecteren, te beschermen en te vervullen.⁴⁴ Met andere woorden, dit vereist dat staten zich onthouden van inmenging, ervoor zorgen dat anderen niet ingrijpen, en positieve stappen nemen om de rechten van individuen te vrijwaren. Dit is conceptueel verschillend van de verplichtingen die staten hebben onder IHR. In tegenstelling tot IMR, dat te allen tijde van toepassing is, is IHR vooral van toepassing in situaties van gewapend conflict.⁴⁵ Verplichtingen die staten hebben onder IHR, hebben voornamelijk betrekking op het *beschermen* van individuen tegen schade en lijden door het gedrag van vijandelijkheden in gewapende conflicten, en minder op de verlening van *rechten* die individuen kunnen opeisen en proberen te vervullen ongeacht de situationele context van vrede dan wel gewapend conflict.

Relevant is dat de doelen van de twee rechtsdomeinen onderscheiden zijn: IMR heeft als doel de relatie tussen staten en de individuen binnen hun rechtsgebied te reguleren en de mogelijkheden van staten om inbreuk te maken op hun rechten te beperken, terwijl IHR als doel heeft de handelwijze in gewapende conflicten te reguleren. In het geval van het laatste zijn staten, onder bepaalde omstandigheden, toegestaan om individuen zoals leden van vijandelijke strijdkrachten te doden omwille van hun statuut – schijnbaar het plegen van schendingen van de mensenrechten.⁴⁶ Dat dergelijke tegenstrijdige resultaten kunnen worden geproduceerd wanneer ze op dezelfde situatie worden toegepast, vindt zijn oorsprong in de logica om de verschillende omstandigheden te weerspiegelen waarvoor elk rechtsdomein hoofdzakelijk is ontwikkeld.⁴⁷

Beide rechtsdomeinen streven dus verschillende doelen na, of er kan sprake zijn van omstandigheden waarin de twee regimes tegenstrijdig zijn. Dit betekent echter niet dat ze volledig onverenigbaar zijn.⁴⁸

⁴³ J. SARKIN, “The Historical Origins, Convergence and Interrelationship of International Human Rights Law, International Humanitarian Law, International Criminal Law and Public International Law and their Application since the Nineteenth Century”, *Human Rights and International Legal Discourse* 2007, 125, 133–138.

⁴⁴ M. MILANOVIC, *Extraterritorial bcu Application of Human Rights Treaties: Law, Principles and Policy*, Oxford, Oxford University Press, 2011; T. MERON, “Extraterritoriality of Human Rights Treaties”, *American Journal of International Law* 1995, 89(1), 78.

⁴⁵ UN Human Rights Committee, *General Comment 36, Article 6 of the International Covenant on Civil and Political Rights, on the right to life*, 30 oktober 2018, para 64.

⁴⁶ T. MERON, “The Humanization of Humanitarian Law”, *American Journal of International Law* 2000, 94(2), 239, 240.

⁴⁷ E. LUSH, “The View through a Different Lens Increasing Respect for International Humanitarian Law through the Use of the International Human Rights Law Framework”, *Journal of International Humanitarian Legal Studies* 2023, 14(1), 101.

⁴⁸ E. LUSH, “The View through a Different Lens Increasing Respect for International Humanitarian Law through the Use of the International Human Rights Law Framework”, *Journal of International Humanitarian Legal Studies* 2023, 14(1), 101.

Elk rechtsgebied heeft zijn eigen unieke waarde, maar deze waarden kunnen en moeten samen worden toegepast om de maximale bescherming van de persoon te bereiken.⁴⁹

Tegenwoordig zijn er tal van voorbeelden te vinden van dergelijke complementaire benadering, waaronder de verschillende krachtige uitspraken van het Internationaal Gerechtshof (hierna: IGH) waarin wordt bevestigd dat IMR blijft gelden in tijden van gewapend conflict, naast IHR.⁵⁰ Ze zijn ook te vinden in verklaringen van verschillende soorten mensenrechtenmonitoringsorganen waarin wordt bevestigd dat IMR-normen een belangrijke rol spelen in gewapende conflicten. Het separatistische idee dat IHR “*het allemaal kan*” in inspanningen om de bescherming van de menselijke persoon in tijden van gewapend conflict te waarborgen, lijkt steeds meer te worden verworpen. Er zijn verder een reeks krachtige verklaringen gegeven door VN-verdragsorganen die de waarde van IMR-normen erkennen in tijden van gewapend conflict, zoals Algemene Commentaar Nr. 30 van het Comité voor de Uitbanning van Discriminatie van Vrouwen. Deze is gewijd aan de bescherming van vrouwen onder het Verdrag inzake de Uitbanning van Alle Vormen van Discriminatie van Vrouwen in tijden van gewapend conflict.⁵¹ Echter, deze complementariteit was er niet altijd al.

2. Evolutie van de relatie tussen IHR en IMR

Traditioneel volgde de relatie tussen internationaal humanitair recht en internationale mensenrechten het onderscheid tussen de wetten van oorlog respectievelijk de wetgeving van toepassing in vreedstijd.⁵² Daarnaast zagen sommige ‘humanitaire’ mensenrechten als minder universeel dan internationaal humanitair recht, en op de een of andere manier politieker.⁵³ De rechtsgebieden ontwikkelden zich in de twintigste eeuw voornamelijk afzonderlijk, maar er is toch een aanzienlijke overlap tussen beide.⁵⁴ Zo staan het respect voor de menselijke persoon, zijn waardigheid en onvervreembare rechten centraal in

⁴⁹ K. FORTIN, “The relationship between international human rights law and international humanitarian law: Taking stock at the end of 2022?”, *Netherlands Quarterly of Human Rights* 2022, 40(4), 345.

⁵⁰ ICJ, *Advisory Opinion on the Legality of the Threat or Use by a State of Nuclear Weapons in Armed Conflict*, I.C.J. Reports 1996, para 25; ICJ, *Advisory Opinion on the Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory*, I.C.J. Reports 2004, 136, para 106; ICJ, *Democratic Republic of the Congo v. Uganda (Armed Activities on the Territory of the Congo)*, I.C.J. Reports 2005, 168, para. 243.

⁵¹ CEDAW, *General recommendation No. 30 on women in conflict prevention, conflict and post-conflict situations*, UN Doc. CEDAW/C/GC/30, 2013. Geraadpleegd op 1 maart 2024 via <https://digitallibrary.un.org/record/764506?v=pdf>.

⁵² M. E. O’CONNEL, ‘Peace and War’ in Bardo Fassbender and Anne Peters (eds), *The Oxford Handbook of the History of International Law* (Oxford University Press 2012) 272, 283; Y. SHANY, ‘Co-application and harmonization of IHL and IHRL: are rumours about the death of *lex specialis* premature?’ in R. KOLB, G. GAGGIOLI en P. KILIBARDA (eds), *Research Handbook on Human Rights and Humanitarian Law: Further Reflections and Perspectives* (Edward Elgar 2022) 10.

⁵³ Clapham spreekt over ‘humanitarians’; zie A. CLAPHAM, ‘Human rights and war’, *Geneva Policy Outlook*, 2024. Geraadpleegd op 27 februari 2024 via <https://www.genevapolicyoutlook.ch/human-rights-and-war/>.

⁵⁴ E. LUSH, “The View through a Different Lens Increasing Respect for International Humanitarian Law through the Use of the International Human Rights Law Framework”, *Journal of International Humanitarian Legal Studies* 2023, 14(1), 96.

zowel het IHR als het IMR.⁵⁵ Hoewel beide rechtsdomeinen deze elementen vanuit een verschillende historische achtergrond en invalshoek bekijken, zijn er bepaalde fundamentele rechten, zoals het verbod op foltering en onmenselijke of vernederende behandeling, die onder alle omstandigheden moeten worden nageleefd, zelfs in geval van gewapend conflict.⁵⁶

De eerste Conferentie van de Verenigde Naties over mensenrechten, gehouden in Teheran in 1968, nam Resolutie XXIII aan, getiteld ‘Mensenrechten in Gewapende Conflicten’, die opmerkte dat “*vrede de onderliggende voorwaarde is voor de volledige naleving van de mensenrechten en dat oorlog hun ontkenning is.*”⁵⁷ De deelnemers aan de Conferentie erkenden dat de uitvoering van het IHR de beste garantie is voor de bescherming van fundamentele rechten in situaties van gewapend conflict. Vervolgens werd Resolutie XXIII bevestigd door de Algemene Vergadering van de VN in Resolutie 2444 (XXIII) van dezelfde titel.⁵⁸

Op een bepaalde manier culmineerden de inspanningen om IHR en IMR te laten samenvloeien in de aanneming van de Aanvullende Protocolen bij de Geneefse Conventies van 1949,⁵⁹ en met name de bepalingen van artikel 75 van het Eerste Aanvullend Protocol van 1977, dat basisgaranties bevat die expliciet verwijzen naar mensenrechten.⁶⁰ In het licht van het algemene internationale recht is een gewapend conflict geen reden voor beëindiging of opschorting van verdragen betreffende mensenrechten, wat wordt bevestigd door de *Draft Articles of the UN International Commission on Effects of Armed Conflicts on Treaties*.⁶¹

Hoewel de tekst van de Aanvullende Protocolen misschien de indruk wekt dat iedereen het er in 1977 over eens was dat internationale mensenrechten van toepassing zouden zijn in tijden van gewapend conflict, was dit idee buitengewoon controversieel en woedde er een relatief verhitte discussie over de

⁵⁵ K., ORZESZYNA, M. SWARZYNSKI EN R. TABASZEWSKI, *Prawo międzynarodowe praw człowieka*, 2e ed. (2022), 276-277; K. ORZESZYNA, “The Right to a Natural and Dignified Death”, 29(4) *Studia Iuridica Lublinensia* (2020), 221, DOI: 10.17951/sil.2020.29.4.221-232.

⁵⁶ M. MARCINKO, “Główne założenia międzynarodowego prawa humanitarngo konfliktów zbrojnych”, in Z. FALKOWSKI en M. MARCINKO (eds.), *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych* (2014), 48.

⁵⁷ International Conference on Human Rights, *Resolution XXIII on human rights in armed conflicts*, A/CONF.32/41, 12 mei 1968, 18.

⁵⁸ Algemene Vergadering van de VN, *Resolution 2444 (XXIII)*, A/RES/2444, 19 December 1968,

⁵⁹ Verdragsstaten, Aanvullende Protocolen bij de Conventies van Genève van 12 augustus 1949

⁶⁰ Artikel 75 van het Aanvullend Protocol I bij de Conventies van Genève van 12 augustus 1949 inzake de bescherming van slachtoffers van internationale gewapende conflicten, 8 juni 1977; G. OBERLEITNER, “Humanitarian Law as a source of Human Rights Law”, in D. SHELTON, (ed.), *The Oxford Handbook of Human Rights Law*, Oxford, Oxford University Press, 2015, 291.

⁶¹ ORZESZYNA, K. “The Common Core of the Fundamental Standards of International Humanitarian Law and International Human Rights Law”, *International Community Law Review* 2023, 25(6), 563.

aard van de relatie tussen IMR en IHR. Met name, er bestonden drie belangrijke theoretische stromingen: de separatistische, complementaire en integratieve school.⁶²

Volgens het Internationale Rode Kruiscomité (hierna: ICRC) erkenden rechtsgeleerden die verbonden waren aan de complementaire school dat IHR en IMR twee afzonderlijke rechtssystemen waren die elkaar aanvulden, omdat ze werden “voortgestuwd door één enkele overtuiging: respect voor de waardigheid van de menselijke persoon.”⁶³ Deze positie bevond zich in het midden van een spectrum. De posities aan de andere kant waren twee uitersten in de doctrine, en bekeken elkaar met wederzijds wantrouwen.⁶⁴ Aan het ene uiteinde van het spectrum pleitten aanhangers van de integratieve school voor een controversiële “samensmelting van IHR en IMR.”⁶⁵ Verschillende auteurs binnen die school hielden provocerend vol dat IHR “slechts een onderdeel was van de mensenrechten.”⁶⁶ Aan het andere uiteinde van het spectrum pleitte de doctrine voor een separatistische benadering, en betoogde ze dat de twee juridische regimes “volledig verschillend waren, en dat elke samensmelting van deze twee rechtsgebieden schadelijke verwarring veroorzaakte.”⁶⁷ Volgens deze separatistische overtuiging zou bij het uitbreken van een gewapend conflict IMR niet van toepassing zijn, en zou de nieuwe situatie van strijd volledig worden beheerst door IHR.⁶⁸ Voor rechtsgeleerden die dezelfde school aanhingen, vertegenwoordigden IHR en IMR afzonderlijke rechtsdomeinen die naast elkaar bestonden. Er was geen gezamenlijke toepassing van de juridische kaders en dus geen conflict tussen hen.⁶⁹ Deze verschillende benaderingen deden geen afbreuk aan het feit dat de Aanvullende Protocollen een voorbeeld waren van de intersectie tussen de *bescherming* van individuen onder IHR en de *rechten* van individuen onder IMR, met nadruk op het centrale concept van menselijke waardigheid.⁷⁰

⁶² ICRC, *The Red Cross and Human Rights*, Genève, ICRC en League of Red Cross Societies, 1983, 27.

⁶³ ICRC, *The Red Cross and Human Rights*, Genève, ICRC en League of Red Cross Societies, 1983, 29.

⁶⁴ A. CLAPHAM, “Human Rights in Armed Conflict: Metaphors, Maxims, and the Move to Interoperability”, *Journal of Human Rights and International Legal Discourse* 2018, 12, 9.

⁶⁵ ICRC, *The Red Cross and Human Rights*, Genève, ICRC en League of Red Cross Societies, 1983, 28.

⁶⁶ ICRC, *The Red Cross and Human Rights*, Genève, ICRC en League of Red Cross Societies, 1983, 28-29; A.H. ROBERTSON, “Humanitarian Law” in A.H. ROBERTSON (ed), *Human Rights in the World: An Introduction to the Study of the International Protection of Human Rights (2nd Edition)*, Manchester University Press, 1982, 212, 225, 226.

⁶⁷ ICRC, *The Red Cross and Human Rights*, Genève, ICRC en League of Red Cross Societies, 1983, 28.

⁶⁸ G.I.A.C. DRAPER, “Humanitarian Law and Human Rights” in M. MEYER en H. MCCOUBREY (eds), *Reflections on Law and Armed Conflicts: The Selected Works on the Laws of War by the late Professor Colonel G.I.A.C. Draper, OBE*, Martinus Nijhoff, 1998, 145, 149.

⁶⁹ K. FORTIN, “The relationship between international human rights law and international humanitarian law: Taking stock at the end of 2022?”, *Netherlands Quarterly of Human Rights* 2022, 40(4), 344-345.

⁷⁰ T. MERON, “The Humanization of Humanitarian Law”, *American Journal of International Law* 2000, 94(2), 239, 244-5; Y. SHANY, “Co-application and harmonization of ihl and ihrl: are rumours about the death of *lex specialis* premature?” in R. KOLB, G. GAGGIOLI en P. KILIBARDA (eds), *Research Handbook on Human Rights and Humanitarian Law: Further Reflections and Perspectives*, Edward Elgar 2022, 12.

3. Mensenrechten in tijden van gewapend conflict

Intussen wordt geaccepteerd dat mensenrechten van toepassing zijn in tijden van gewapend conflict, naast internationaal humanitair recht. De zware nadruk op zowel IMR- als IHR-normen in de speciale procedures van de Mensenrechtenraad van de Verenigde Naties getuigt daarvan.⁷¹ Dit is bijvoorbeeld zo in het functioneren van de VN-werkgroep inzake huurlingen. Diens bevoegdheden hebben betrekking op huurlingen, buitenlandse strijders en particuliere militaire beveiligingsbedrijven.⁷²

De frequente verwijzing naar mensenrechtennormen door de Algemene Vergadering van de VN en door de Veiligheidsraad van de VN in haar resoluties onder Hoofdstuk VII en in haar mandaat voor de Bescherming van Burgers is nu alledaags. Het werk van het Bureau van de Hoge Commissaris voor de Mensenrechten (hierna: *OHCHR*) en zijn veldkantoren in gewapende conflicten is goed ingeburgerd, en is enorm waardevol gebleken bij het monitoren van het gedrag van partijen bij gewapende conflicten. Een vergelijkbare waarde wordt gevonden in commissies, onderzoeken en deskundigenpanels opgezet door de Mensenrechtenraad in landen die gewapende conflicten doormaken, zoals Syrië, Jemen en Zuid-Soedan.⁷³

Al deze entiteiten bevestigen de onafhankelijke en complementaire waarde van IHR en IMR in hun rapporten. De uitspraak van het IGH in de zaak *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory* bijvoorbeeld lijkt nu in de praktijk erkend te worden: IMR voegt niet alleen belangrijke normatieve waarde toe aan kwesties die al gereguleerd worden door IHR, maar behandelt ook verschillende essentiële kwesties die helemaal niet of slechts in beperkte mate worden

⁷¹ K. FORTIN, “The relationship between international human rights law and international humanitarian law: Taking stock at the end of 2022?”, *Netherlands Quarterly of Human Rights* 2022, 40(4), 345-346.

⁷² J. L. GOMEZ DEL PRADO, “Private Military and Security Companies and the UN Working Group on the Use of Mercenaries”, *Journal of Conflict and Security Law* 2008, 13(3), 429–450, DOI: 10.1093/jcsl/krp010; E. KARSKA en K. KARSKI, “Introduction: The Phenomenon of Foreign Fighters and Foreign Terrorist Fighters: An International Law and Human Rights Perspective”, *International Community Law Review* 2016, 18(5), 377–387, DOI: 10.1163/18719732-12341337; P. ARIAS, E. KARSKA, A. KATZ, S. MOKBIL en G. RONA, *The evolution of the phenomena of mercenaries and foreign fighters: Report of the UN Working Group on the use of mercenaries as a means of violating human rights and impeding the exercise of the right of peoples to self-determination to the 71st Session of the UN General Assembly*, UN Doc. A/71/318, 2016, DOI: 10.13140/RG.2.2.27272.49922; P. ARIAS, E. KARSKA, A. KATZ, S. MOKBIL en G. RONA, *Monitoring the phenomenon of mercenaries, mercenary-related activities and the activities of private military and security companies and their impact on human rights: Report of the UN Working Group on the use of mercenaries as a means of violating human rights and impeding the exercise of the right of peoples to self-determination to the 72nd Session of the UN General Assembly*, UN Doc. A/72/286, 2017, DOI: 10.13140/RG.2.2.12173.00480; P. PERISIC, “‘Foreign fighters’ and ‘foreign terrorist fighters’ – consequences of changing the narrative in the Security Council resolutions”, in G.G. SANDER, A. POSCIC en A. MARTINOVIC, *Exploring the Social Dimension of Europe: Essays in Honour of Nada Bodiroga-Vukobrat* 2021, 603–613.

⁷³ K. FORTIN, “The relationship between international human rights law and international humanitarian law: Taking stock at the end of 2022?”, *Netherlands Quarterly of Human Rights* 2022, 40(4), 345-346.

geregeld door IHR, zoals het recht op vrijheid van beweging, het recht op gezondheid, het recht op werk, het recht op vrijheid van meningsuiting en het recht op vrijheid van vereniging.⁷⁴

4. Delicate kwesties

Het is mede dankzij de brede acceptatie van het idee dat mensenrechten van toepassing zijn in tijden van gewapend conflict, dat wetenschappers meer genuanceerde vragen zijn gaan stellen. Bijvoorbeeld: “*Hoe kunnen mensenrechten delicate kwesties in gewapende conflicten reguleren, zoals detentie, het recht op leven, eerlijk proces, juridische identiteit en economische, sociale en culturele rechten?*”⁷⁵

In dit verband hebben verschillende mensenrechtenorganen nu ook verklaringen afgelegd waarin de relatie tussen specifieke normen van IHR en IMR wordt verduidelijkt.⁷⁶ Rechtswetenschappers hebben al lang opgemerkt dat de kwesties waarin conflicten het vaakst voorkomen, detentie en het recht op leven zijn.⁷⁷ Hierbij zijn de beschermingen die IMR biedt, gebaseerd op een andere filosofie dan die welke geboden worden in IHR. Als het gaat om het recht op leven, schetsen de internationale mensenrechten een beschermingsvisie die voortvloeit uit de idee dat elk door de staat toegepast geweld noodzakelijk en evenredig moet zijn. Deze benadering is heel anders dan de filosofie die te vinden is in IHR, die traditioneel toestaat dat de status van een persoon (als strijder/militant/burger) elke beoordeling van het onmiddellijke risico dat hij/zij vormt voor anderen, overstijgt. Als het gaat om detentie, bevat IMR opnieuw een verbodsregel: het verbod op willekeurige detentie. Deze maakt duidelijk dat een persoon alleen kan worden vastgehouden wanneer dit noodzakelijk is omdat hij/zij een direct, actueel en dwingend gevaar vormt voor anderen of in verband met de vervolging van een misdrijf. Daarentegen voorziet het IHR dat sommige mensen worden vastgehouden op basis van hun status en impliciet dus het potentiële gevaar dat zij kunnen vormen, zelfs op een onbepaald moment in de toekomst.⁷⁸

⁷⁴ ICJ, *Advisory Opinion on the Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory*, I.C.J. Reports 2004, 136, para 106; K. FORTIN, “The relationship between international human rights law and international humanitarian law: Taking stock at the end of 2022?”, *Netherlands Quarterly of Human Rights* 2022, 40(4), 345-346.

⁷⁵ K. FORTIN, “The relationship between international human rights law and international humanitarian law: Taking stock at the end of 2022?”, *Netherlands Quarterly of Human Rights* 2022, 40(4), 345-346.

⁷⁶ De term ‘hoogteperspectief’ is afgeleid van de uitleg van Professor internationaal publiekrecht aan de *University of Reading* Marko Milanovic: “*The relationship between IHL and IHRL, and the fragmentation phenomenon more broadly, are often examined from a high-altitude perspective of a relationship between two or more legal regimes*”. De rechtsdomeinen en de relatie tussen beide werd dus ‘van bovenaf’, zonder veel oog voor individuele normen, geanalyseerd; zie M. MILANOVIC, “A Norm Conflict Perspective on the Relationship between International Humanitarian and Human Rights Law”, *Journal of Conflict and Security Law* 2010, 14, 459, 462.

⁷⁷ M. SASSOLI en L.M. OLSON, “The relationship between International Humanitarian Law and Human Rights Law Where it Matters: Admissible Killing and Interment of Fighters in Non-International Armed Conflicts” *International Review of the Red Cross* 2008, 599, 621-624.

⁷⁸ K. FORTIN, “The relationship between international human rights law and international humanitarian law: Taking stock at the end of 2022?”, *Netherlands Quarterly of Human Rights* 2022, 40(4), 346-347.

5. Van *lex specialis* naar systematische integratie

Terwijl men worstelt met de vraag hoe men deze conflicterende filosofieën kan verzoenen bij het onderzoeken van individuele normen, heeft men in de rechtspraak een aantal richtlijnen gegeven over hoe de twee rechtsdomeinen best worden toegepast. Lange tijd werd IHR in wezen begrepen als een bijzonder recht, een *lex specialis*. De toepassing ervan verving in conflictsituaties de algemene principes van de internationale mensenrechten, die dus *leges generales* waren.⁷⁹ Toch was het gebruik van dit *lex specialis*-beginsel door het IGH op sommige manieren afleidend, omdat het een hele reeks vragen opriep over de reikwijdte ervan.⁸⁰ Er was niet alleen onenigheid over hoe en wanneer het beginsel moest worden toegepast, maar ook over de meest cruciale vraag: kan IMR ook de *lex specialis* zijn in een bepaalde omstandigheid?⁸¹ Tegenwoordig lijkt er groeiende overeenstemming te zijn dat het *lex specialis*-beginsel niet het meest nuttige instrument is voor het omgaan met de relatie tussen de rechtsdomeinen. Zeggen dat één rechtstak specifiek is en daarom voorgaat op de andere, lijkt immers te neigen naar een separatistische benadering in complementaire kleding. Het suggereert dat de twee met elkaar in concurrentie zijn, in plaats van complementair.⁸²

Er wordt daarom steeds vaker teruggegrepen naar het beginsel van ‘systematische integratie’, dat te vinden is in artikel 31(1)(c) van het Verdrag van Wenen inzake het Verdragenrecht.⁸³ Volgens deze bepaling moeten de verplichtingen van een staat onder één rechtsdomein worden geïnterpreteerd met aandacht voor het feit dat deze ook gebonden is aan andere rechtsdomeinen.⁸⁴ Een dergelijke interpretatie maakt het mogelijk hiaten in de wet weg te nemen die eerder waren ontstaan door een te restrictieve interpretatie van IHR en IMR.⁸⁵

Het Internationaal Gerechtshof heeft in zijn jurisprudentie bevestigd dat het nodig is om beide rechtstakken gezamenlijk toe te passen.⁸⁶ Zo maakte het een verzoenende interpretatie op basis van het

⁷⁹ J. D’ASPREMONT en J. DE HEMPTINNE, *Droit international humanitaire*, Parijs, Pedone, 2012, 87.

⁸⁰ Het IGH heeft bijvoorbeeld een beroep gedaan op het *lex specialis*-beginsel in zijn *Advisory Opinion on the Legality of the Threat of Use of Nuclear Weapons*. Hierin oordeelde het dat de toetsing van willekeurige beroving van leven moet worden bepaald door de toepasselijke *lex specialis*, namelijk het IHR, dat bedoeld is om gewapend gedrag te reguleren. Evenzo merkte het IGH in zijn *Advisory Opinion on the Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory* op dat het zowel het IHR als het IMR als *lex specialis* in aanmerking zou moeten nemen om een beslissing te nemen over de voorgelegde kwesties.

⁸¹ M. LONGOBARDO, *The use of armed force in occupied territory*, Cambridge, Cambridge University Press, 2018, 78.

⁸² FORTIN, K., “The relationship between international human rights law and international humanitarian law: Taking stock at the end of 2022?”, *Netherlands Quarterly of Human Rights* 2022, 40(4), 347.

⁸³ V. TODESCHINI, “The Impact of International Humanitarian Law on the Principle of Systemic Integration”, *Journal of Conflict and Security Law* 2018, 23, 359.

⁸⁴ K. FORTIN, “The relationship between international human rights law and international humanitarian law: Taking stock at the end of 2022?”, *Netherlands Quarterly of Human Rights* 2022, 40(4), 347-348.

⁸⁵ F. BOUCHET-SAULNIER, *Dictionnaire pratique du droit humanitaire*, Paris, La Découverte, 2006, 309–310.

⁸⁶ K. MEJRI, *Le droit international humanitaire dans la jurisprudence internationale*, Éditions L’Harmattan, 2016, 120.

beginsel van systematische integratie in onder meer de volgende situaties van conflict tussen normen van IHR en IMR: het geval van *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons* uit 1996,⁸⁷ evenals het geval van *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory* uit 2004,⁸⁸ en de *Case concerning armed activities on the territory of the Congo* uit 2005.⁸⁹ Het resultaat is een ‘humanisering’ van het internationaal humanitair recht.

In Algemene Commentaar Nr. 31 deelde het Mensenrechtencomité de opvatting dat, in geval van een gewapend conflict, mensenrechten moeten worden geïnterpreteerd in het licht van internationaal humanitair recht: “Zoals geïmpliceerd in Algemene Opmerking Nr. 29, is het Verdrag ook van toepassing in situaties van gewapend conflict waarop de regels van het internationaal humanitair recht van toepassing zijn. Hoewel, met betrekking tot bepaalde rechten uit het Verdrag, meer specifieke regels van het internationaal humanitair recht met name relevant kunnen zijn voor de interpretatie van de rechten uit het Verdrag, zijn beide rechtsgebieden complementair, en niet onderling uitsluitend.”⁹⁰ IHR en IMR behouden dus elk hun eigen karakter, terwijl ze elkaar ook accommoderen.

Verdere praktijkvoorbeelden van deze benadering zijn te vinden in de Algemene Commentaar van het Mensenrechtencomité (hierna: MRC) over het recht op vrijheid en veiligheid van de persoon. Het MRC bevestigde niet alleen dat “beide rechtsgebieden complementair zijn, en niet wederzijds exclusief”, maar ook dat “veiligheidsdetentie die is geautoriseerd en gereguleerd door en voldoet aan IHR, in principe niet willekeurig is.”⁹¹ Het MRC benadrukte hetzelfde in zijn recente Algemene Commentaar Nr. 36 over het recht op leven, waarin niet alleen werd bevestigd dat “regels van IHR relevant kunnen zijn voor de interpretatie en toepassing van artikel 6 van het Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten (IVBPR)”, maar ook werd herhaald dat IHR en IMR “complementair zijn, niet wederzijds exclusief.”⁹² Internationaal humanitair recht wordt hier dus gebruikt als referentienorm om de internationale mensenrechten te verduidelijken. Dit gebeurt niet alleen voor het IVBPR.

⁸⁷ ICJ, *Advisory Opinion on the Legality of the Threat or Use by a State of Nuclear Weapons in Armed Conflict*, I.C.J. Reports 1996, para 25.

⁸⁸ ICJ, *Advisory Opinion on the Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory*, I.C.J. Reports 2004, 136, paras. 105-112.

⁸⁹ ICJ, *Democratic Republic of the Congo v. Uganda (Armed Activities on the Territory of the Congo)*, I.C.J. Reports 2005, 168, para. 119.

⁹⁰ UN Human Rights Committee, *General Comment 31, Nature of the General Legal Obligation on States Parties to the Covenant*, UN Doc. CCPR/C/21/Rev.1/Add. 13, 2004, para. 11; zie J.K. KLEFFNER, “Scope of Application of International Humanitarian Law”, in D. FLECK (ed.), *The Handbook of International Humanitarian Law*, Oxford University Press, 2013, 73.

⁹¹ UN Human Rights Committee, *General Comment No. 35 on Article 9 of the International Covenant on Civil and Political Rights, on the right to life*, 16 December 2019, 64.

⁹² UN Human Rights Committee, *General Comment No. 36 on Article 6 of the International Covenant on Civil and Political Rights, on the right to life*, 30 oktober 2018, 64.

6. Toepassing in de rechtspraak

Internationaal humanitair recht heeft ook al vaak gediend als inspiratie bij de interpretatie van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (hierna: EVRM), bijvoorbeeld in de zaak *Ierland tegen het Verenigd Koninkrijk*.⁹³ Volgens het Hof moeten de belangrijkste normen van het IHR worden beschouwd als algemene rechtsbeginselen.⁹⁴ Gedurende verschillende decennia hebben Europese instellingen deze zienswijze toegepast om problemen van niet-internationale gewapende conflicten op te lossen. In de zaak *Cyprus tegen Turkije* van 10 mei 2001 oordeelde het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (hierna: EHRM) dat de Turkse Staat de verplichting had om een onderzoek uit te voeren om vermiste personen te identificeren.⁹⁵ Hoewel deze verplichting voortvloeide uit de bepalingen van het EVRM, wees het Hof op de bepalingen in de Geneefse Conventies III en IV van 1907. De oplossing die door de rechters werd aangenomen, is doordrenkt van IHR. In *McCann en anderen tegen het Verenigd Koninkrijk* en *Isaveva tegen Turkije* - twee verschillende rechtszaken met als gemeenschappelijke factor de toepassing van het IHR door rechtbanken die daartoe niet bevoegd zijn - passen de rechters hetzelfde logische criterium toe. Het betreft eerst het criterium van wettigheid, gevolgd door het criterium van noodzakelijkheid en ten slotte het criterium van proportionaliteit. Het Hof oordeelde dat artikel 2 EVRM (recht op leven) betrekking heeft op een fundamentele waarde, en de bepalingen ervan strikt moeten worden geïnterpreteerd. De toepassing ervan strekt zich uit tot gevallen van opzettelijke dood en tot gevallen waarin de dood onbedoeld is maar het gevolg is van het gebruik van buitensporig geweld. De criteria van noodzakelijkheid en proportionaliteit die worden toegepast om het beoogde doel te bereiken, moeten daarom in aanmerking worden genomen.⁹⁶ De verzoekers wonnen hun zaak op basis van onevenredig gebruik van geweld. De beginselen van proportionaliteit en noodzakelijkheid, hoewel onderling verschillend, worden vandaag beschouwd als gemeenschappelijke beginselen van zowel internationaal humanitair recht als internationale mensenrechten.

Op 24 februari 2005 heeft het EHRM drie uitspraken gedaan met betrekking tot schendingen van het recht op leven. Dit zijn de zaken *Isayeva, Yusupova en Bazayeva tegen Rusland*,⁹⁷ *Isaveva tegen Rusland*⁹⁸ en *Khachiev en Akaïeva tegen Rusland*.⁹⁹ Hoewel het Hof normaal gezien alleen met mensenrechten omgaat,

⁹³ ECtHR, *Ireland v. the United Kingdom*, 18 januari 1978, nr. 5310/71.

⁹⁴ K. MEJRI, *Le droit international humanitaire dans la jurisprudence internationale*, Éditions L'Harmattan, 2016, 104.

⁹⁵ ECtHR, *Cyprus v. Turkey (IV)*, 10 mei 2001, nr. 25781/94.

⁹⁶ ECtHR, *McCann and Others v. the United Kingdom*, 27 september 1995, nr. 18984/91, paras. 148–149.

⁹⁷ ECtHR, *Isayeva, Yusupova and Bazayeva v. Russia*, 24 februari 2005, nrs. 57947/00, 57948/00 en 57949/00.

⁹⁸ ECtHR, *Isayeva v. Russia*, 24 februari 2005, nr. 57950/00.

⁹⁹ ECtHR, *Khachiev and Akaïeva v. Russia*, 24 februari 2005, nrs. 57942/00, 57945/00.

staat de convergentie tussen mensenrechten en internationaal humanitair recht in al deze zaken buiten kijf.¹⁰⁰ Het Hof bevestigde de aansprakelijkheid van de staat en de schending van artikel 2 EVRM.

Op 16 september 2014 heeft de Grote Kamer van het EHRM een baanbrekende uitspraak gedaan in de zaak *Hassan tegen het Verenigd Koninkrijk*,¹⁰¹ waarbij voor het eerst werd afgeweken van de toepassing van het EVRM in een zaak betreffende de gevangenschap van personen ten gunste van internationaal humanitair recht. Het Hof herinnerde eraan dat het “*Verdrag niet in een vacuüm kan worden geïnterpreteerd en zoveel mogelijk in overeenstemming moet worden geïnterpreteerd met andere regels van internationaal recht waarvan het deel uitmaakt.*”¹⁰² Het liet daarmee de klassieke voorzichtigheid met betrekking tot het IHR los, en paste rechtstreeks de Geneefse Conventies III en IV van 1907 toe.¹⁰³ Deze evolutie van de jurisprudentie van het EHRM, waarbij internationaal humanitair recht als referentienorm wordt toegepast, toont de nauwe relatie tussen deze rechtsgebieden aan.¹⁰⁴

Het omgekeerde gebeurde ook: pogingen werden gedaan om de reikwijdte van internationaal humanitair recht te verduidelijken, door te verwijzen naar IMR-normen. De rechtspraak van de *ad hoc*-tribunalen voor het voormalige Joegoslavië en Rwanda bevat talrijke voorbeelden van rechters die een beroep doen op IMR om de manier waarop normen van IHR moeten worden geïnterpreteerd, te verduidelijken. Zo gebruikte het Internationaal Straftribunaal voor het voormalige Joegoslavië de interpretatie van 'foltering' door verschillende mensenrechtenorganen om de definitie ervan onder het internationaal humanitair recht te bepalen.¹⁰⁵ Het zag het als zijn taak om complementariteit te vinden, en verwierp de 'openbare ambtenaar'-component van de definitie die het niet beschouwde als passend bij het IHR-kader.¹⁰⁶

Meer recente voorbeelden van het gebruik van mensenrechtennormen om humanitaire normen te interpreteren, zijn talrijk in het lopende commentaarproject van het ICRC. Opnieuw met een beroep op het principe van systematische integratie, gebruikt het ICRC IMR-normen en jurisprudentie om IHR-rechtsbegrippen te interpreteren die een equivalent concept hebben in IMR, zoals 'juridische garanties',

¹⁰⁰ K. MEJRI, *Le droit international humanitaire dans la jurisprudence internationale*, Éditions L'Harmattan, 2016, 108.

¹⁰¹ ECtHR (Grand Chamber), *Hassan v. the United Kingdom*, 16 september 2014, nr. 29750/09.

¹⁰² ECtHR (Grand Chamber), *Hassan v. the United Kingdom*, 16 september 2014, nr. 29750/09, para 77.

¹⁰³ K. MEJRI, *Le droit international humanitaire dans la jurisprudence internationale*, Éditions L'Harmattan, 2016, 116.

¹⁰⁴ K. MEJRI, *Le droit international humanitaire dans la jurisprudence internationale*, Éditions L'Harmattan, 2016, 118 ; K. ORZESZYNA, “The Common Core of the Fundamental Standards of International Humanitarian Law and International Human Rights Law”, *International Community Law Review* 2023, 25(6), 563-566.

¹⁰⁵ ICTY, *Prosecutor v Delalić et al*, Case Nr. IT-96-21-T, 16 november 1998, 459; ICTY, *Prosecutor v Furundžija*, Case Nr. IT-95-17/1-T, 10 december 1998, 162; ICTY, *Prosecutor v Furundžija*, Case Nr. IT-95-17/1-A, 21 juli 2000, 111.

¹⁰⁶ ICTY, *Prosecutor v Kunarac et al*, Case Nr. IT-96-23-T & IT-96-23/1-T, 22 februari 2001, para 496; ICTY, *Prosecutor v Kunarac et al*, Case Nr. IT-96-23 & IT-96-23/1-A, 12 juni 2002, 148.

‘foltering’ en ‘onmenselijke behandeling’.¹⁰⁷ Een vergelijkbaar beroep op IMR-normen is te vinden in het project van het ICRC inzake gewoonterecht, bijvoorbeeld met betrekking tot het verbod op willekeurige detentie in niet-internationale gewapende conflicten. De opkomende norm lijkt dus voort te komen uit mensenrechten-gerelateerde praktijken.¹⁰⁸ Verder laten de voorbeelden zien dat individuele normen kunnen worden uitgebreid door de verkokering van IHR en IMR te doorbreken.¹⁰⁹

7. Interpretatieve elasticiteit

De legitimiteit van het gebruik van complementaire methoden die de onderliggende norm als een juridische kwestie veranderen, zal vrijwel onvermijdelijk deels afhangen van de tekstuele elasticiteit van de oorspronkelijke norm die wordt geïnterpreteerd. Het is duidelijk dat er behoorlijk wat ruimte is voor elasticiteit in het proces van het vaststellen van het gewoonterecht. Er is ook flexibiliteit in de tekst van de artikelen 6 (recht op leven) en 9 (verbod op willekeurige detentie) IVBPR. In beide artikelen fungeert het woord “willekeurig” als een lens die het gebruik van IHR-regels rechtvaardigt.¹¹⁰

Echter, in sommige regionale systemen is de tekst van het Verdrag veel minder flexibel. Dit kan problemen met zich kan meebrengen, zoals wordt geïllustreerd in de zaak *Hassan tegen het Verenigd Koninkrijk* van het EHRM. Hierin werd betoogd dat het Verenigd Koninkrijk artikel 5 EVRM had geschonden door de heer Hassan gevangen te houden in de context van een internationaal gewapend conflict. Het Hof interpreteerde de bepaling op controversiële wijze om vormen van detentie toe te staan die niet werden overwogen door de opstellers van het Verdrag.¹¹¹ Hoewel de lijst van gronden voor toegestane detentie in artikel 5 geen internering of preventieve detentie omvatte wanneer de staat niet van plan was strafrechtelijke aanklachten in te dienen, oordeelde het Hof dat subparagrafen (a)-(f) “zoveel mogelijk” moesten worden “verzoend” met het nemen van krijgsgevangenen en de detentie van burgers die een veiligheidsrisico vormen volgens de Geneefse Conventies III en IV.¹¹²

¹⁰⁷ J.-M., HENCKAERTS, *Commentary on the First Geneva Convention: Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field*, Cambridge, Cambridge University Press, 2016, 9-10, 232-4, 215-221, 229.

¹⁰⁸ J.-M. HENCKAERTS en L. DOSWALD-BECK, *Customary International Humanitarian Law - Volume I: Rules*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005, 347-8.

¹⁰⁹ Y. SHANY, “Co-application and Harmonisation of IHL and IHRL: are rumours about the death of *lex specialis* premature?” in R. KOLB, G. GAGGLIOLI en P. KILIBARDA (eds), *Research Handbook on Human Rights and Humanitarian Law: Further Reflections and Perspectives*, Edward Elgar, 2022, 9, 26-7.

¹¹⁰ ICJ, *Advisory Opinion on the Legality of the Threat or Use by a State of Nuclear Weapons in Armed Conflict*, I.C.J. Reports 1996, para 25.

¹¹¹ ECtHR (Grand Chamber), *Hassan v. the United Kingdom*, 16 september 2014, nr. 29750/09, paras. 102-107.

¹¹² ECtHR (Grand Chamber), *Hassan v. the United Kingdom*, 16 september 2014, nr. 29750/09, paras. 102-104.

De uitspraak werd door sommigen toegejuicht vanwege haar pragmatisme, maar door anderen bekritiseerd vanwege haar inbreuk op de tekst van het EVRM.¹¹³ Door artikel 5 meer elasticiteit toe te kennen dan de daadwerkelijke tekst ondersteunde, riep de benadering van het Hof vragen op over de grenzen van het beginsel van systematische integriteit. Moet het worden toegepast op een manier die ingaat tegen de regel dat de bepalingen van een verdrag moeten worden gelezen “*overeenkomstig de gewone betekenis*” in artikel 31(3)(c) van het Verdrag van Wenen? Het EHRM heeft moeite gedaan om rekening te houden met beide rechtsdomeinen, maar heeft in het proces de principes van de IMR-norm sterk afgezwakt, tot het punt waarop het twijfelachtig werd of de norm die het EHRM heeft toegepast, echt een IMR-norm was.¹¹⁴

8. Evolutive slingerbeweging

Bovenstaande analyse toont aan dat de juridische praktijk de afgelopen decennia een lange weg heeft afgelegd van het soort separatisme waarbij IHR en IMR diametraal tegenover elkaar stonden.¹¹⁵ Dergelijke benadering was wellicht een reactie op het ‘uiterst integrisme’ dat destijds door bepaalde doctrine werd bepleit. De bewering van sommige auteurs dat IHR een deel was van IMR, was vooral provocerend en antagonistisch omdat IMR pas vrij recent werd toegepast in tijden van gewapend conflict.¹¹⁶ Daarnaast was het in vergelijking met IHR een relatief nieuw rechtsdomein van het publieke internationale recht.¹¹⁷ Eenmaal dit extreme integrisme was verdwenen, verdween ook de tegenpool ‘uiterst separatisme’.

Toch kunnen voorbeelden van separatisme nog steeds worden gevonden, en blijven ze invloed uitoefenen op het juridische kader.¹¹⁸ Voor de hand liggend is het voorbeeld van Rusland dat besloot het EVRM

¹¹³ L. HILL-CAWTHORNE, ‘The Grand Chamber in Hassan v UK’, *EJILTalk!*, 2014. Geraadpleegd op 2 maart 2024 via <https://www.ejiltalk.org/the-grand-chamber-judgment-in-hassan-v-uk/>; F. BERNARD, ‘Deprivation of Liberty in Armed Conflicts: the Strasbourg Court’s Attempt at Reconciling Human Rights and International Humanitarian Law in Hassan v UK’, *Strasbourg Observers*, 2014. Geraadpleegd op 2 maart 2024 via <https://strasbourgobservers.com/2014/10/02/deprivation-of-liberty-in-armed-conflicts-the-strasbourg-courts-attempt-at-reconciling-human-rights-law-and-international-humanitarian-law-in-hassan-v-uk/>; C. DE KOKER, ‘A Different Perspective on Hassan v UK: A Reply to Frederic Bernard’, *Strasbourg Observers*, 2014. Geraadpleegd op 2 maart 2024 via <https://strasbourgobservers.com/2014/10/14/a-different-perspective-on-hassan-v-united-kingdom-a-reply-to-frederic-bernard/>.

¹¹⁴ K. FORTIN, “The relationship between international human rights law and international humanitarian law: Taking stock at the end of 2022?”, *Netherlands Quarterly of Human Rights* 2022, 40(4), 348-350.

¹¹⁵ G.I.A.C. DRAPER, “Humanitarian Law and Human Rights” in M. MEYER en H. MCCOUBREY (eds), *Reflections on Law and Armed Conflicts: The Selected Works on the Laws of War by the late Professor Colonel G.I.A.C. Draper*, OBE, Martinus Nijhoff, 1998, 145, 149.

¹¹⁶ K. FORTIN, ‘Complementarity between the ICRC and the United Nations and international humanitarian law and international human rights, 1948-1968’ (2012) 94 *International Review of the Red Cross*, 1433.

¹¹⁷ A. HENRY ROBERTSON, ‘Humanitarian Law’ in A. HENRY ROBERTSON (ed), *Human Rights in the World: An Introduction to the Study of the International Protection of Human Rights* (2nd Edition), Manchester University Press, 1982, 212, 225, 226.

¹¹⁸ K. FORTIN, “The relationship between international human rights law and international humanitarian law: Taking stock at the end of 2022?”, *Netherlands Quarterly of Human Rights* 2022, 40(4), 350.

volledig op te zeggen toen ze kritiek ontving op haar invasie van Oekraïne.¹¹⁹ Een neiging tot separatisme is ook te vinden in de verschillende argumenten van staten die trachten elke toepassing van het Verdrag te beperken wanneer ze buiten de *espace juridique* van het EVRM optreden.¹²⁰ Hier betogen staten niet (alleen) over hoe IHR interageert met IMR, maar ook of IMR überhaupt verplichtingen aan hen oplegt wanneer ze extraterritoriaal optreden. Een andere en misschien nog alarmerendere vorm van separatisme is onlangs naar voren gekomen in de zaak *Shavlokhova v. Georgia*, die voortkwam uit de even zorgwekkende *Georgia v. Russia II*.¹²¹ In het eerdere arrest van de Grote Kamer oordeelde het EHRM dat Rusland geen rechtsmacht had over de gebeurtenissen in de eerste vijf dagen van het gewapende conflict op basis van de “cultuur van chaos” die tijdens de vijandelijkheden heerste.¹²² Het onderscheidde de positie die het innam over dit onderwerp van zijn eerdere jurisprudentie door te zeggen dat eerdere zaken “geïsoleerde en specifieke handelingen betroffen, met een element van nabijheid”.¹²³ In de latere beslissing over de ontvankelijkheid paste het Hof dezelfde nabijheidstoets toe om vast te stellen dat een staat mogelijk geen rechtsmacht heeft in tijden van actieve vijandelijkheden, zelfs wanneer hij op zijn eigen grondgebied optreedt.¹²⁴ Door deze verstrekkende positie in beide gevallen in te nemen, lijkt het Hof alle situaties van actieve vijandelijkheden buiten zijn bevoegdheid te hebben geplaatst, zonder te definiëren wat de term 'actieve vijandelijkheden' eigenlijk betekent.¹²⁵

9. Conclusie

Uit bovenstaande analyse mag blijken dat er een grote vooruitgang heeft plaatsgevonden in de manier waarop de relatie tussen internationaal humanitair recht en internationale mensenrechten wordt begrepen. Dat de mensenrechten van toepassing zijn op en samenwerken met het IHR in tijden van gewapend conflict, is geen controversiële mening meer maar wordt vandaag beschouwd als het geaccepteerde standpunt in het internationaal recht.¹²⁶ Niettemin blijven uitdagingen bestaan, met name op het gebied

¹¹⁹ Op 15 maart 2022 kondigde Rusland haar terugtrekking uit de Raad van Europa en haar voornemen om het EVRM op te zeggen aan. Het is erkend dat de motivatie voor de terugtrekking niet alleen werd verklaard door het gewapend conflict, hoewel de stap er zeker verband mee hield.

¹²⁰ ECtHR, *Al Skeini and others v UK*, 7 juli 2001, Application Nr. 55721/07, paras. 109-119.

¹²¹ ECtHR, *Shavlokhova v Georgia*, 5 oktober 2021, Application Nr. 45431/08; ECtHR (Grand Chamber), *Georgia v Russia (II)*, 21 januari 2021, Application No. 38263/08.

¹²² ECtHR (Grand Chamber), *Georgia v Russia (II)*, 21 januari 2021, Application No. 38263/08, para. 137.

¹²³ M. LONGOBARDO en S. WALLACE, “The 2021 ECtHR Decision in *Georgia v Russia (II)* and the Application of Human Rights Law to Extraterritorial Hostilities”, *Israel Law Review* 2022, 55(2), 145.

¹²⁴ ECtHR, *Shavlokhova v Georgia*, 5 oktober 2021, Application Nr. 45431/08, para 34.

¹²⁵ M. LONGOBARDO en S. WALLACE, “The 2021 ECtHR Decision in *Georgia v Russia (II)* and the Application of Human Rights Law to Extraterritorial Hostilities”, *Israel Law Review* 2022, 55(2), 169.

¹²⁶ ICJ, *Advisory Opinion on the Legality of the Threat or Use by a State of Nuclear Weapons in Armed Conflict*, I.C.J. Reports 1996, para 25; ICJ, *Advisory Opinion on the Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory*, I.C.J. Reports 2004, 136, para 102-106; ICJ, *Democratic Republic of the Congo v. Uganda (Armed Activities on the Territory of the Congo)*, I.C.J. Reports 2005, 168, paras 215-220; L. DOSWALD-BECK en S. VITÉ, “International Humanitarian Law and Human Rights Law”, *International Review of the Red Cross* 1993, 94, 293; E. CRAWFORD,

van interpretatieve elasticiteit van verdragsbepalingen en de tendens van bepaalde staten om een separatistische benadering te hanteren, waardoor de toepassing van IMR in gewapend conflict wordt beperkt. Zo wordt bijvoorbeeld het recht van onderwijs verwaarloosd wanneer aanvallen op scholen worden uitgevoerd om gewapende depots daarronder te vernietigen. Kinderen verliezen hun toevluchtsoord en hun kans op een betere toekomst. Toch zijn deze aanvallen soms gelegitimeerd krachtens het IHR. Hier bestaat dus een duidelijke spanning tussen dat rechtsdomein en dat van de mensenrechten. In het volgend onderdeel wordt de nefaste maatschappelijke impact van deze juridische frictie bestudeerd.

“Convergence of Norms across the Spectrum of Armed Conflicts: International Humanitarian and Human Rights Law” in G. ROSE en B. OSWALD (eds), *Detention of Non-State Actors Engaged in Hostilities: The Future Law*, Brill Nijhoff, 2016, 8, 14–15.

DEEL II: VAN JURIDISCHE INCONSISTENTIE NAAR MAATSCHAPPELIJKE URGENTIE

ONDERDEEL I: TUSSEN WET EN WERKELIJKHEID

Het feit dat er een link is tussen IHR en IMR wordt intussen erkend: er heeft in de rechtsleer en rechtspraak een evolutie plaatsgevonden die leidt tot de vaststelling dat beide rechtstakken parallel kunnen co-existeren.¹²⁷ In de praktijk ontbreekt het echter vaak aan coherentie.¹²⁸ Dit gebrek resulteert regelmatig in schendingen van fundamentele mensenrechten waarvan burgers de grootste slachtoffers zijn.

Een schrijnend voorbeeld hiervan is het toenemende aantal aanvallen op onderwijsinstellingen in conflictgebieden. Scholen en universiteiten, die veilige plekken zouden moeten zijn waar kinderen zichzelf kunnen ontwikkelen, worden steeds vaker een doelwit in gewapend conflict.¹²⁹ Zo voerde het Israëlische leger op 10 augustus 2024 nog een luchtaanval uit op een school in Gaza, omdat het Hamasstrijders wilde raken die vanuit een commandocentrum in de onderwijsinstelling opereerden. In het complex woonden echter ook 350 Palestijnse gezinnen, die eerder al voor het conflict gevlucht waren. Het Israëlisch leger stelde dat het precisiewapens had gebruikt en dat het eveneens stappen had ondernomen om het risico voor burgers te minimaliseren, argumenten die de aanval legitiem maken volgens het IHR. De school was een militair doelwit, en volgens Israël werden alle redelijke voorzorgsmaatregelen genomen om de burgers te beschermen. Desondanks resulteerde de aanval in minstens honderd doden.¹³⁰ Daarnaast ontnam Israël met deze actie heel wat kinderen het recht op onderwijs, voor een lange tijd.

Dit voorval onderstreept een fundamenteel probleem: het Israëlische leger bekeek de situatie uitsluitend vanuit het perspectief van internationaal humanitair recht, terwijl de impact op de mensenrechten van de kinderen disproportioneel groot is. Beide rechtstakken hebben hun rol in situaties van gewapend conflict maar dit wordt in de praktijk vaak pas na afloop van het conflict erkend, wanneer het er minder toe doet.

Dit vloeit voort uit het feit dat IHR en IMR oorspronkelijk zijn ontwikkeld voor verschillende contexten. IHR richt zich op het reguleren van gedrag tijdens gewapend conflict, terwijl IMR in eerste instantie

¹²⁷ D. KRETZMER, R. GILADI en Y. SHANY, “International Humanitarian Law and International Human Rights Law: Exploring Parallel Application”, *Isr. L. Rev.* 2007, Vol. 40 No. 2, 306.

¹²⁸ L. DOSWALD-BECK en S. VITÉ, “International Humanitarian Law and Human Rights Law”, *International Review of the Red Cross* 1993, Vol. 33, No. 293, 94.

¹²⁹ GCPEA, ‘The Problem’, <https://protectingeducation.org/the-problem/> (laatst geraadpleegd op 19 december 2024).

¹³⁰ B. VAN DER HOUT, ‘Verontwaardiging groeit na Israëlische aanval op school in Gaza: minstens 100 doden’, *De Tijd*, 10 augustus 2024. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://www.tijd.be/dossiers/oorlog-israel-hamas/verontwaardiging-groeit-na-israelische-aanval-op-school-in-gaza-minstens-100-doden/10559538.html>.

bedoeld is voor de bescherming van rechten in vredetijd.¹³¹ Door de veranderende aard van hedendaagse conflicten raken deze omstandigheden echter steeds meer verweven, waardoor de twee rechtsdomeinen met elkaar overlappen.¹³² Dit creëert soms grijze zones.

Bovendien, zelfs wanneer het normatieve kader duidelijk is, kunnen er problemen opduiken met betrekking tot de toepassing ervan. Nils Melzer, voorzitter mensenrechten van de *Geneva Academy of International Humanitarian Law en Human Rights* en voormalig juridisch adviseur van het ICRC, zegt in dit verband:

“When the declared ambitions of the law (here: human dignity) are not achieved in practice, the problem can either be with the tool or with the master using the tool. In contemporary armed conflicts, the latter plays the biggest role. More specifically, issues concern the lack of accountability, self-serving interpretation, obstructive attitudes and evasive practices of state actors.”

“The actual problem seems to be that normative ambitions and frameworks are systematically instrumentalized or overruled by power politics, economic interests and considerations of national security, and that we as species still have not come up with the collective self-awareness and political will to evolve beyond this primitive pattern of behavior.”¹³³

Melzer wijst op het feit dat staten het rechtskader op een voor hen voordelige manier interpreteren om hun acties in gewapend conflict te legitimeren. Dit misbruik leidt niet alleen tot schendingen van het recht op onderwijs, maar ook andere fundamentele mensenrechten, zoals het recht op leven, de vrijheid van meningsuiting en het verbod op foltering en onmenselijke of vernederende behandeling.

Het probleem wordt verergerd door een gebrek aan verantwoordingsplicht en de beperkte beschikbaarheid van rechtsmiddelen voor slachtoffers van mensenrechtenschendingen in gewapende conflicten.¹³⁴ Zonder een sterke verbinding tussen IHR en IMR en zonder betekenisvolle gevolgen voor inbreuken, blijft de bescherming van burgers in conflictgebieden ontoereikend.

¹³¹ ICRC, ‘What is the difference between IHL and human rights law?’, ICRC, 22 januari 2015. Geraadpleegd op 2 februari 2025 via <https://www.icrc.org/en/document/what-difference-between-ihl-and-human-rights-law>.

¹³² C. DROEGE, “The Interplay Between International Humanitarian Law and International Human Rights Law in Situations of Armed Conflict”, *Israel Law Review* 2007, Vol. 40, No. 2, 311.

¹³³ Interview met Nils Melzer, zie bijlagen.

¹³⁴ SANDOVAL, C., CORREA, C., FURAYA, S., “International Human Rights Adjudication, Subsidiarity, and Reparation for Victims of Armed Conflict of Armed Conflict” in SANDOVAL, C., CORREA, C., FURAYA, S., *Reparation for Victims of Armed Conflict*, United Kingdom, Cambridge University Press, 2020, 179-264.

Aanvallen op scholen ontnemen kinderen hun recht op onderwijs en gezondheidszorg, hebben een nadelige invloed op hun psychisch welzijn, verstoren de fundamentele functie van de onderwijsinstellingen als veilige plekken voor zelfontwikkeling, en brengen studenten in groter gevaar voor andere ernstige schendingen, zoals een toename van het aantal meisjes dat wordt ontvoerd en slachtoffer wordt van seksueel geweld. Schendingen van het recht op onderwijs hebben desastreuze gevolgen voor de toekomst van deze kinderen en van de samenleving als geheel.¹³⁵

ONDERDEEL II: DE MAATSCHAPPELIJKE IMPACT VAN JURIDISCHE INCONSISTENTIE

Het specifieke probleem van aanvallen op onderwijsinstellingen, zoals het beschreven incident in Gaza, benadrukt de ernstige en langdurige impact die de discrepantie tussen IHR en IMR kan hebben op kinderen en de samenleving.¹³⁶ Schendingen van het recht op onderwijs (zie *infra* voor de definitie van dit recht) ontnemen jongeren niet alleen toegang tot kennis, maar hebben ook verstrekende sociaal-economische gevolgen. Ze dragen bij tot armoede en ongelijkheid binnen de getroffen gemeenschappen.¹³⁷ Onderwijs is een essentiële pijler voor de ontwikkeling van elke samenleving, en het verlies van toegang daartoe bemoeilijkt de opbouw van een vreedzaam en stabiel leven.¹³⁸ Jonge generaties die zijn opgegroeid in een context van geweld en zonder toegang tot onderwijs, kunnen eerder geneigd zijn om zich aan te sluiten

¹³⁵ A. JONES en R. NAYLOR, *The quantitative impact of armed conflict on education: counting the human and financial costs*, PEIC, 2022, 13-63. Geraadpleegd op 2 februari 2025 via [¹³⁶ I. ASHING, 'Education under attack in Gaza, with nearly 90% of school buildings damaged or destroyed', *Save the Children*, 16 april 2024. Geraadpleegd op 28 april 2025 via <https://www.savethechildren.net/blog/education-under-attack-gaza-nearly-90-school-buildings-damaged-or-destroyed>; UNICEF, 'Regular attacks put Gaza schools-turned-shelter on the frontlines of war', *Unicef*, 8 november 2024. Geraadpleegd op 28 april 2025 via <https://www.unicef.org/press-releases/regular-attacks-put-gaza-schools-turned-shelters-frontlines-war>; UNRWA, 'Ongoing war in Gaza will set children and young people's education back up to five years, report suggests', *UNRWA*, 25 september 2024. Geraadpleegd op 28 april 2025 via <https://www.unrwa.org/newsroom/notes/ongoing-war-gaza-will-set-children-and-young-people%E2%80%99s-education-back-five-years>.](https://www.edt.org/research-and-insights/the-quantitative-impact-of-armed-conflict-on-education/#:~:text=Schools%20are%20destroyed%2C%20used%20by,of%20education%20received%20by%20children;GLOBAL EDUCATION MONITORING REPORT TEAM, <i>The Hidden Crisis: armed conflict and education</i>, UNESCO, 2011, 2.</p></div><div data-bbox=)

¹³⁷ A. HUSSEIN, S. WONG en A. BRIGHT, "History and Impact of Israeli Siege and Attacks on Education in Gaza, Palestine", *Oxford Research Encyclopedia of Education* 2024; UNDP, *Gaza war: Expected socioeconomic impacts on the State of Palestine*, 2024. Geraadpleegd op 28 april 2025 via <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-10/gaza-war-expected-socioeconomic-impacts-palestine-policy-brief-english-1.pdf>; UNCTAD, *Preliminary assessment of the economic impact of the destruction in Gaza and prospects for economic recovery*, 2024. Geraadpleegd op 28 april 2025 via https://unctad.org/publication/preliminary-assessment-economic-impact-destruction-gaza-and-prospects-economic-recovery#anchor_download.

¹³⁸ UNRWA, *Palestinian Education Under Attack in Gaza: Restoration, Recovery, Rights and Responsibilities in and through Education*, 2024. Geraadpleegd op 28 april 2025 via <https://www.un.org/unispal/document/palestinian-education-under-attack-unrwa-25sep24/>.

bij gewapende groeperingen, aangezien zij beperkte perspectieven hebben voor hun toekomst.¹³⁹ De gevolgen van de schending van het recht op onderwijs in conflictgebieden reiken dus verder dan het individu: ze raken de sociale cohesie, de economische veerkracht en de langetermijnontwikkeling van de gehele samenleving.¹⁴⁰ Het is daarom van het grootste belang om sterke waarborgen voor dit recht in te bouwen, en betekenisvolle sancties te koppelen aan de niet-naleving ervan.

Om dit te realiseren, moet onderzoek worden gedaan naar het theoretisch debat over het moeilijke ‘huwelijk’ tussen IHR en IMR. In de rechtsleer wordt reeds een middel tot verzoening geopteerd, met name het benaderen van IHR vanuit een perspectief dat gericht is op het maximaliseren van bescherming voor burgers, veeleer dan het exploreren van de grenzen van rechtsschending. Deze idee wordt onder meer door professor Andrew Clapham naar voren geschoven. Volgens hem wordt het internationaal humanitair recht bovenmatig geïnstrumentaliseerd. Hij vraagt zich dan ook af of daar geen anders discours tegenover moet staan, dat meer gebaseerd is op mensenrechten en minder ruimte geeft aan die instrumentalisering.¹⁴¹ Hoewel Clapham hiermee een lovenswaardige doelstelling nastreeft, kunnen ook twijfels geformuleerd worden bij de realisatie en de mate van realisme ervan. De te sterke incorporatie van IMR zou kunnen resulteren in problematische normatieve overschrijding, waardoor een juridische toepassing ontstaat die losstaat van de werkelijke omstandigheden en behoeften van oorlogsvoering, en die wellicht slechts beperkte steun zal krijgen van belanghebbenden.¹⁴² In ieder geval lijken de huidige zwakke internationale relaties en het gebrek aan consensus tussen staten het niet doenlijk te maken om te beginnen sleutelen aan het bestaande rechtskader. Het probleem ligt vooral bij de naleving te goeder trouw van de juridische regels.¹⁴³ De ambitie van deze scriptie is dan ook om manieren te vinden die een degelijke balans tussen humanitaire en militaire belangen bewerkstelligen waardoor de complementariteit tussen IHR en IMR sterker aanvaard zal worden. Om een adequate bescherming van de burgerbevolking te garanderen, moet de focus liggen op de operationalisering van de rechtsdomeinen.

¹³⁹ DELEGATION TO MONTENEGRO, ‘The EU updates its Guidelines on Children and Armed Conflict’, *EEAS*, 25 juni 2024. Geraadpleegd op 28 april 2025 via https://www.eeas.europa.eu/delegations/montenegro/eu-updates-its-guidelines-children-and-armed-conflict_en#top.

¹⁴⁰ J. KELLENBERGER, “THE ECONOMIC AND SOCIAL CONSEQUENCES OF ARMED CONFLICTS”, *Refugee Survey Quarterly* 2003, Vol. 22, No. 4, 19-26.

¹⁴¹ A. CLAPHAM, ‘Human rights and war’, *Geneva Policy Outlook*, 2024. Geraadpleegd op 27 februari 2024 via <https://www.genevapolicyoutlook.ch/human-rights-and-war/>.

¹⁴² Y. SHANY, “Human Rights and Humanitarian Law as Competing Legal Paradigms for Fighting Terror” in O. BEN-NAFTALI (ed.), *International Humanitarian Law and International Human Rights law*, Oxford University Press, 2001, 13-33 (14-24).

¹⁴³ IRRC, *International humanitarian law and the challenges of contemporary armed conflicts*, United Kingdom, Cambridge University Press, 2024. Geraadpleegd op 24 maart 2025 via <https://international-review.icrc.org/articles/reports-and-documents-ihl-and-the-challenges-of-contemporary-armed-conflicts-927>.

DEEL III: JURIDISCH KADER

ONDERDEEL I: INLEIDENDE BESCHOUWINGEN

Volgens het internationaal humanitair recht zijn scholen een veilige plek. Desondanks komen *aanvallen op onderwijs*¹⁴⁴ steeds vaker voor in gewapende conflicten.¹⁴⁵ Volgens een nieuw rapport van de *Global Coalition to Protect Education from Attack* stegen ze in 2022 en 2023 met maar liefst 20 procent ten opzichte van de voorgaande twee jaar.¹⁴⁶ Scholen en universiteiten werden gebombardeerd, verbrand en gebruikt voor militaire doeleinden, waardoor ze veranderden in militaire doelwitten. Leraren, academici en studenten raakten gewond, werden gedood, ontvoerd en onderworpen aan seksueel geweld.¹⁴⁷

Dit geweld is vaak strategisch gericht op het destabiliseren van de samenleving en het ontwrichten van de sociale orde.¹⁴⁸ Het gevolg is dat kinderen en onderwijzend personeel aan allerlei risico's worden blootgesteld. Ze kunnen niet alleen hun leven verliezen op school, maar als ze overleven, doen ze dat met schade aan hun fysieke en/of psychologische integriteit. Als zodanig worden oorspronkelijk veilige plaatsen geassocieerd met oorlogshandelingen.¹⁴⁹ Een ander veel voorkomend gevolg is de sluiting van scholen voor onbepaalde tijd en de gedwongen verhuizing van leerlingen en leerkrachten om het onderwijs in een veilige omgeving voort te zetten. Dit leidt tot een hoog percentage vroegtijdige schoolverlaters, wat de weg vrijmaakt voor ernstige schendingen van de rechten van kinderen,¹⁵⁰ zoals seksueel geweld, kinderprostitutie of hun integratie in gewapende groeperingen.¹⁵¹

¹⁴⁴ Ze kunnen worden omschreven als een opzettelijke dreiging of het gebruik van geweld – uitgevoerd om politieke, militaire, ideologische, sektarische, etnische of religieuze redenen – tegen studenten, docenten en onderwijsinstellingen, zie GCPEA, ‘What Is an Attack on Education?’, <https://protectingeducation.org/the-problem/what-is-an-attack-on-education/> (laatst geraadpleegd op 19 december 2024).

¹⁴⁵ UNRWA, *Education under Attack: Restoring Learning for Children in Gaza*, Amman, United Nations, 2024? Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://www.unrwa.org/newsroom/photos/education-under-attack>; Niettemin, er zou daarnaast een sociologische verklaring kunnen zijn voor het verhoogde aantal aanvallen op scholen. Zo hebben steeds meer mensen toegang tot onderwijs, en is er een toename van ‘urban warfare’. Deze mogelijke correlatie wordt ter volledigheid meegegeven, maar valt buiten de ‘scope’ van dit onderzoek.

¹⁴⁶ GCPEA, *Education under Attack 2024*, New York, Global Coalition to Protect Education from Attack, 2024. Geraadpleegd op 19 december 2024 via https://protectingeducation.org/wp-content/uploads/eua_2024.pdf.

¹⁴⁷ Z. NEFF, ‘Increased Attacks on Education During War’, *Human Rights Watch*, 21 juni 2024. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://www.hrw.org/news/2024/06/21/increased-attacks-education-during-war>.

¹⁴⁸ Ibid.

¹⁴⁹ GCPEA, *Commentary on the “Guidelines for Preventing Military Use of Schools and Universities during Armed Conflict”*, New York, GCPEA, 2015. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://protectingeducation.org/publication/commentary-on-the-guidelines-for-protecting-schools-and-universities-from-military-use-during-armed-conflict>.

¹⁵⁰ UNICEF, *Paris Principles. Principles and Guidelines on Children Associated with Armed Forces or Armed Groups*, Geneva, UNHCR, februari 2007, para. 6.3. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://www.unicef.org/mali/media/1561/file/parisprinciples.pdf>.

¹⁵¹ F. ALBA ROMERO MEDINA, *Impacto del conflicto armado en la escuela colombiana. Caso departamento de Antioquia, 1985 a 2005*, Tesis de Doctorado, 2011, 62.

Bovendien duren gewapende conflicten vaak vele jaren, en verloopt het herstel na het conflict moeizaam. De wederopbouw van getroffen scholen kan heel lang duren omdat dit geen prioriteit is voor staten. Immers, na afloop van een conflict is de economie van de strijdende partijen vaak te zwak om dergelijke investeringen te doen. Aanvallen op scholen zijn dus geen voorbeelden van kortstondige schade, maar het begin van een keten van langdurige gevolgen, zoals meerdere generaties zonder toegang tot onderwijs en de daaruit voortvloeiende toename van analfabetisme.¹⁵²

Het is ten slotte de moeite waard om te benadrukken dat het recht op onderwijs een ‘faciliterend recht’ is: het maakt het genot van andere mensenrechten mogelijk, en stelt mensen in staat om op betekenisvolle wijze deel te nemen aan de samenleving. Het bevordert aldus een universeel respect voor de waardigheid van iedereen.¹⁵³ Bijgevolg, wanneer het recht op onderwijs niet verwezenlijkt wordt, komt ook de totstandbrenging van internationale vrede en veiligheid in gevaar.¹⁵⁴ Het is daarom van cruciaal belang om het desbetreffende beschermingsregime te onderzoeken en waar nodig te verbeteren. In het volgende deel wordt het juridisch kader geschetst.

ONDERDEEL II: INTERNATIONAAL HUMANITAIR RECHT

Het internationaal humanitair recht erkent, in tegenstelling tot de internationale mensenrechten, geen expliciet recht op onderwijs (zie *infra* voor een definitie). Desondanks bevatten diverse bepalingen specifieke garanties voor de bescherming van studenten, onderwijspersoneel en onderwijsinstellingen tijdens gewapende conflicten. Deze verplichtingen van de betrokken partijen in vijandelijkheden benadrukken het belang van het waarborgen van onderwijs, zelfs in tijden van conflict.¹⁵⁵

¹⁵² UNICEF, ‘The number of children facing education disruption in Yemen could rise to 6 million, UNICEF warns’, United Nations, 5 juli 2021. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://www.unicef.org/mena/press-releases/number-children-facing-education-disruption-yemen-could-rise-6-million-unicef-warns>.

¹⁵³ K. HAUSLER, *Protecting Education in Insecurity and Armed Conflict. An International Law Handbook*, Doha, British Institute of International and Comparative Law, 2020, 20.

¹⁵⁴ VN-Veiligheidsraad, Resolutie 2601, S/RES/2601, 29 oktober 2021, 2.

¹⁵⁵ PEIC, *United nations Human Rights Mechanisms and the Right to Education in Insecurity and Armed Conflict: A Policy Summary*, Geneva, Geneva Academy, 1 januari 2013. Geraadpleegd op 5 december 2024.

1. Algemene bepalingen

1.1. Bescherming van het recht op onderwijs in internationale gewapende conflicten

Een belangrijke basis voor de bescherming van het recht op onderwijs in internationale gewapende conflicten wordt gevonden in de Vierde Geneefse Conventie van 1949 en Aanvullend Protocol I van 1977. De Conventies van Genève worden beschouwd als gewoonterecht.¹⁵⁶ Ze zijn dus bindend voor alle staten, ongeacht of zij partij zijn bij de Conventie of niet.¹⁵⁷

Artikel 24 van de Vierde Geneefse Conventie stelt: *“De partijen bij het conflict nemen de nodige maatregelen om ervoor te zorgen dat kinderen onder de vijftien jaar die wees zijn geworden of van hun families zijn gescheiden als gevolg van de oorlog, niet op zichzelf zijn aangewezen, en dat hun onderhoud, religie en onderwijs in alle omstandigheden wordt gefaciliteerd. Hun onderwijs zal, voor zover mogelijk, worden toevertrouwd aan personen van een vergelijkbare culturele traditie.”* Dit artikel heeft als doel het onderwijs en de identiteit van de kinderen te waarborgen.¹⁵⁸

Daarnaast is artikel 15 van dezelfde Conventie interessant. Het stelt dat iedere partij bij een conflict aan de tegenpartij kan voorstellen om in streken waar gevechten plaatsvinden, geneutraliseerde zones in te stellen, die bepaalde categorieën van personen bescherming kunnen bieden tegen het geweld.¹⁵⁹ Men zou dergelijke zones kunnen plaatsen rond schoolgebouwen waar enkel kinderen en niet-strijders zich bevinden. Bijgevolg zouden hier geen militaire operaties mogen plaatsvinden en zouden de burgers er beschermd zijn tegen aanvallen.

Ook in Protocol I staan een aantal belangrijke bepalingen. Artikel 77 benadrukt bijvoorbeeld dat *“kinderen het object van bijzondere eerbied moeten zijn en beschermd moeten worden tegen elke vorm van onfatsoenlijke aanval. De partijen bij het conflict moeten hen voorzien van de zorg en hulp die zij nodig*

¹⁵⁶ ICJ, *Advisory Opinion on the Legality of the Threat or Use by a State of Nuclear Weapons in Armed Conflict*, I.C.J. Reports 1996, para. 79 en 82.

¹⁵⁷ H. MOODRICK-EVEN KHEN, “Restoring children’s right to education during and after war”, *The International Journal of Children’s Rights* 2023, 31(1), 225-267.

¹⁵⁸ S. SINGER, “The protection of children during armed conflict situations”, *IRRC* 1986, 252. Geraadpleegd op 4 maart 2025 via <https://international-review.icrc.org/articles/protection-children-during-armed-conflict-situations>; R.K. DIXIT, “Special Protection of Children During Armed Conflicts Under The Geneva Conventions Regime” in *ISIL Yearbook of International Humanitarian and Refugee Law*, New Delhi, ISIL, 2001; D.K. TOLFREE, ‘The Care and Protection of Children Affected by Armed Conflict and Disasters’, *2nd International Conference at Stockholm*, 12-15 mei 2003. Geraadpleegd op 4 maart 2025 via <https://bettercarenetwork.org/sites/default/files/The%20Care%20and%20Protection%20of%20Children%20Affected%20by%20Armed%20Conflict%20and%20Disasters.pdf>.

¹⁵⁹ ICRC, *Commentary of 1958 to Article 15 of the Convention (IV) relative tot he Protection of Civilian Persons in Time of War*, 12 augustus 1949; A. AUBUT en V. MELNIKOV, ‘Protected Zones in Warfare: Practical Considerations and the Role of the Legal Advisor’, *Lieber Institute West Point*, 23 augustus 2024. Geraadpleegd op 5 maart 2025 via <https://lieber.westpoint.edu/protected-zones-warfare-practical-considerations-role-legal-advisor/>.

hebben, hetzij vanwege hun leeftijd of om een andere reden.” Dit biedt een bijzondere bescherming voor kinderen die betrokken zijn bij een internationaal gewapend conflict, die verder gaat dan de bescherming die het internationaal gewoonterecht biedt.¹⁶⁰

Verder biedt artikel 48 Protocol I een basisgarantie voor algemene bescherming tegen de gevolgen van oorlogvoering door te verklaren: *“De partijen bij het conflict moeten te allen tijde een onderscheid maken tussen de burgerbevolking en strijders en tussen burgerobjecten en militaire doelwitten, en hun operaties alleen richten tegen militaire doelwitten.”*¹⁶¹

Artikel 58(c) van hetzelfde Protocol stelt dat staten de *“noodzakelijke voorzorgsmaatregelen moeten nemen om de burgerbevolking, individuele burgers en burgerobjecten onder hun controle te beschermen tegen de gevaren die voortvloeien uit militaire operaties.”*¹⁶²

Tot slot is artikel 75 Protocol I heel belangrijk, onder meer omdat het wordt gezien als de ‘mensenrechtenbepaling van het Protocol’: *“Personen die zich in de macht van een Partij bij het conflict bevinden en die niet een gunstiger behandeling genieten krachtens de Verdragen of dit Protocol, dienen, voor zover zij zijn betrokken bij een situatie als bedoeld in artikel 1 van dit Protocol, onder alle omstandigheden menselijk te worden behandeld en dienen tenminste de door dit artikel verleende bescherming te genieten zonder enig onderscheid, ...”* Hiermee valt niemand die onder de macht staat van een partij bij een internationaal gewapend conflict buiten de bescherming van het IHR.¹⁶³

Niettemin moet men rekening houden met het feit dat dit Protocol niet universeel is; een aantal belangrijke staten, zoals Israël, zijn hier geen lid van.¹⁶⁴

¹⁶⁰ K. AKBARIAVAZ, “The Role of International Law in Protection against Attacks on Children’s Education Rights in Armed Conflict”, *Journal of Politics and Law* 2020, 13(3), 90.

¹⁶¹ N. MELZER, “The Principle of Distinction under International Humanitarian Law” in *Targeted Killing in International Law*, Oxford, Oxford Academic, 2009; N. MELZER, “The Principle of Distinction Between Civilians and Combatants” in A. CLAPHAM en P. GAETA (eds.), *The Oxford Handbook of International Law in Armed Conflict*, Oxford, Oxford Academic, 2014.

¹⁶² E.J. BREEZE, “Duty to act on knowledge: precautions, intelligence and the law of armed conflict”, *Journal of Conflict and Security Law* 2024, 29(3), 311-329. Geraadpleegd op 6 maart 2025 via <https://academic.oup.com/jcsl/article/29/3/311/7915959>; E.T. JENSEN, “Article 58 and Precautions against the Effects of Attacks in Urban Areas”, *IRRC* 2016, 98, 147. Geraadpleegd op 6 maart 2025 via https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2952575.

¹⁶³ ICRC, *Commentary of 1987 to Article 75 of the Additional Protocol I*, 12 augustus 1949.

¹⁶⁴ s.n., *The Operation in Gaza, Factual and Legal Aspects*, Jerusalem, Israeli Ministry of Foreign Affairs, 2009. Geraadpleegd op 11 maart 2025 via <https://casebook.icrc.org/case-study/israelgaza-operation-cast-lead>.

1.2. Bescherming van het recht op onderwijs in niet-internationale gewapende conflicten

Niet-internationale gewapende conflicten zijn ook een oorzaak van verlies van veiligheid en menselijke rust. In deze moeilijke situaties is het essentieel om de verplichtingen opgelegd door gemeenschappelijk artikel 3 van de vier Geneefse Conventies te respecteren en de bepalingen van Protocol II van 1977 over niet-internationale gewapende conflicten uit te voeren.¹⁶⁵ Een dergelijke naleving zou bijdragen aan een grotere veiligheid voor kinderen.¹⁶⁶

Protocol II, artikel 4(3) stelt: *“Kinderen moeten de zorg en hulp krijgen die zij nodig hebben.”* Hoewel het protocol onderwijs niet expliciet noemt, suggereert de focus op het bieden van zorg aan kinderen de bescherming van onderwijsrechten tijdens niet-internationale conflicten.¹⁶⁷

Niet alle bepalingen van Aanvullend Protocol II zijn echter al bindend gewoonterecht geworden, en zijn dus niet bindend voor staten die het Protocol nog niet hebben geratificeerd, noch voor gewapende groeperingen. Bovendien zijn de beschermingen van het Protocol minder streng en beperken ze het gedrag van de partijen bij het conflict veel minder dan in Aanvullend Protocol I.¹⁶⁸

1.3. Bescherming van het recht op onderwijs in bezette gebieden

In de context van bezetting verdient één bepaling speciale vermelding: artikel 50 van de Vierde Geneefse Conventie. Deze stelt: *“De bezettende macht zal, met de medewerking van de nationale en lokale autoriteiten, het juiste functioneren van alle instellingen die zijn gewijd aan de zorg en het onderwijs van kinderen faciliteren.”*

¹⁶⁵ MEDECINS SANS FRONTIERES, ‘The Practical Guide to Humanitarian Law’, <https://guide-humanitarian-law.org/content/article/3/proportionality/> (laatst geraadpleegd op 6 maart 2025).

¹⁶⁶ R.K. DIXIT, “Special Protection of Children During Armed Conflicts Under The Geneva Conventions Regime” in *ISIL Yearbook of International Humanitarian and Refugee Law*, New Delhi, ISIL, 2001.

¹⁶⁷ ICRC, *Commentary of 1987 to Article 4 Additional Protocol (II) to the Geneva Conventions*, 8 juni 1977.

¹⁶⁸ ICRC, *Rules of Customary International Humanitarian Law* (Introduction), 2005; J.M. HENCKAERTS, “Study on customary international humanitarian law: A contribution to the understanding and respect for the rule of law in armed conflict”, *IRRC* 2005, 87(857), 178. Geraadpleegd op 7 maart 2025 via <https://www.osce.org/files/f/documents/9/d/21042.pdf>; H. MOODRICK-EVEN KHEN, “Restoring children’s right to education during and after war”, *The International Journal of Children’s Rights* 2023, 31(1), 225-267.

2. Fundamentele IHR-principes

De algemene provisies blijken in de praktijk onvoldoende bescherming te bieden. Daarom wordt in dit onderdeel geanalyseerd of de onderliggende IHR-principes meerwaarde kunnen bieden. Deze zijn erop gericht grenzen te stellen aan de vernietiging en het lijden dat door gewapende conflicten wordt veroorzaakt.¹⁶⁹

2.1. Principe van menselijkheid

Een eerste principe is dat van menselijkheid. Dit vormt een intern onderdeel van het IHR,¹⁷⁰ maar wordt ook in het rechtsdomein van de internationale mensenrechten vooropgesteld.¹⁷¹ Volgens het ICRC *“legt het bepaalde beperkingen op aan de middelen en methoden van oorlogvoering en vereist het dat mensen die in handen van de vijand zijn gevallen, te allen tijde menselijk worden behandeld.”*¹⁷² Het probeert lijden, verwonding en vernietiging tijdens gewapende conflicten te beperken; het heeft als doel leven en gezondheid te beschermen en respect voor de mens te garanderen. Dit principe sluit de veronderstelling uit dat alles wat niet expliciet verboden is door specifieke IHR-regels, toegestaan is.”¹⁷³

De bijdrage van het principe van menselijkheid aan de bescherming van burgers in gewapend conflict kan dus op verschillende manieren worden gerealiseerd. Zo legt het beginsel grenzen op aan de methoden en middelen van conflictvoering. Het verplicht partijen om te handelen op een manier die het lijden van burgers minimaliseert, zelfs in situaties waarin militaire noodzaak een rol speelt. Daarnaast ondersteunt het principe de verplichting om te onderscheiden tussen burgers en strijders, evenals tussen civiele objecten en militaire doelen. Dit is cruciaal om burgerslachtoffers en schade aan civiele infrastructuur te

¹⁶⁹ ICRC, ‘Fundamental principles of IHL’, https://casebook.icrc.org/a_to_z/glossary/fundamental-principles-ihl (laatst geraadpleegd op 30 april 2024).

¹⁷⁰ Conventie (II) betreffende de wetten en gebruiken van de oorlog op land en de bijlage: Regels met betrekking tot de wetten en gebruiken van de oorlog op land (aangenomen op 29 juli 1899, in werking getreden op 4 september 1900): *“... burgers en strijders blijven onder de bescherming en onderworpen aan het gezag van de beginselen van het internationaal recht, zoals deze voortvloeien uit de gewoonte, de beginselen van menselijkheid en de eisen van het publieke geweten.”*; Aanvullend Protocol bij de Geneefse Conventies van 12 augustus 1949 inzake de bescherming van slachtoffers van internationale gewapende conflicten (Protocol I), 8 juni 1977; ICTY, *Prosecutor v. Kupreskic et al.* (No. IT-95-16-T), 14 januari 2000; J.D. OHLIN en L. MAY, “Striking a Balance between Humanity and Necessity”, in *Necessity in International law*, Oxford, Oxford University Press, 2016, 167-186.

¹⁷¹ OHCHR, *International Legal Protection of Human Rights in Armed Conflict*, New York en Genève, OHCHR, 2011. Geraadpleegd op 7 maart 2024 via https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/HR_in_armed_conflict.pdf.

¹⁷² N. MELZER, *International Humanitarian Law: A Comprehensive Introduction*, Geneva, ICRC, 2022, 19. Geraadpleegd op 19 december 2024 via https://www.jep.gov.co/sala-de-Prensa/Documents/4231_002-IHL_WEB_13.pdf.

¹⁷³ ICRC, *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*, para. 55.

vermijden.¹⁷⁴ Verder houdt menselijkheid in: de noodzaak van medische zorg en humanitaire hulp.¹⁷⁵ Het vereist onder meer dat strijdende partijen veilige toegang garanderen voor hulporganisaties,¹⁷⁶ en voorafgaande waarschuwingen geven bij het aanvallen van ziekenhuizen.¹⁷⁷ Kinderen krijgen een specifieke bescherming, zoals het verbod op kinderarbeid en de inzet van kindsoldaten.¹⁷⁸ Tevens hebben krijgsgevangenen recht op een menselijke behandeling. Zij mogen niet worden gemarteld of misbruikt.¹⁷⁹ Deze voorbeelden illustreren dat het principe van menselijkheid de bescherming van burgers kan helpen waarborgen. Dit vereist echter strikte naleving en monitoring. Het is van belang om het beginsel van menselijkheid buiten zijn academische voegen te laten treden, en het te beschouwen als een leidende ster, die ons in staat stelt ons gezond verstand te bewaren in de wrede omgeving van gewapende conflicten.¹⁸⁰

2.2. Principe van militaire noodzakelijkheid

Het principe van militaire noodzakelijkheid laat enkel die mate en aard van geweld toe dat daadwerkelijk nodig is om het militair doel van een conflict te bereiken. Men moet proberen zo snel mogelijk de overgave

¹⁷⁴ G. CORN, “Humanity, Principle of”, *MPEPIL* 2013, Encyclopedia entry. Geraadpleegd op 7 maart 2025 via <https://opil.oup.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1810>; R.L. HASSANOVA, “Principle of humanity as a protection in international humanitarian law” in *Slovak Yearbook of International Law*, Bratislava, SSIL, 2021.

¹⁷⁵ MEDECINS SANS FRONTIERES, ‘The Practical Guide to Humanitarian Law’, <https://guide-humanitarian-law.org/content/article/3/proportionality/> (laatst geraadpleegd op 6 maart 2025).

¹⁷⁶ P. RICHARDSON JANÉ en Y. MEYER, *Upholding the Humanitarian Principles in Conflict Areas: Challenges and Compromises: The Cases of Syria and Afghanistan*, thesis Lund University Sweden, 2021; s.n., *Protection of the Civilian Population: Humanitarian Assistance and Access in Armed Conflict*, A Legal and Operational Paper (Diakonia International Humanitarian Law Centre), 2023.

¹⁷⁷ K. PHAN en T. NGUYEN, ‘Hospitals under fire: legal and practical challenges to strengthened protection’, *Humanitarian Law & Policy*, 6 maart 2025. Geraadpleegd op 12 maart 2025 via <https://blogs.icrc.org/law-and-policy/2025/03/06/hospitals-under-fire-legal-and-practical-challenges-to-strengthened-protection/>; P.S. BARUCH en N. NEUMAN, “Warning Civilians Prior to Attack under International law: Theory and Practice”, *International Law Studies* 2011, 87, 362. Geraadpleegd op 8 maart 2025 via <https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1086&context=ils>; D. LEWIS, N. MODIRZADEH en G. BLUM, ‘Amid Investigations of Hospital Bombings, Don’t Lose Sight of Key Principles’, *Lawfare*, 30 oktober 2015. Geraadpleegd op 8 maart 2025 via <https://www.lawfaremedia.org/article/amid-investigations-hospital-bombings-dont-lose-sight-key-principles>.

¹⁷⁸ EEAS, *EU Guidelines on Children and Armed Conflict* 2024, Brussels, The Diplomatic Service of the European Union, 2024. Geraadpleegd op 9 maart 2025 via https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-guidelines-children-and-armed-conflict-2024_en; AMNESTY INTERNATIONAL, *Child Soldiers: One of the worst abuses of child labour*, London, Amnesty International, 1999. Geraadpleegd op 8 maart 2025 via <https://www.amnesty.org/en/documents/ior42/001/1999/en/>.

¹⁷⁹ ICRC, ‘Humane treatment’, https://casebook.icrc.org/a_to_z/glossary/humane-treatment (laatst geraadpleegd op 8 maart 2025); T. RODENHÄUSER en E. LEFEBRE, ‘Detention by non-State armed groups: translating law to practice’, *Humanitarian Law & Policy*, 4 april 2023. Geraadpleegd op 8 maart 2025 via <https://blogs.icrc.org/law-and-policy/2023/04/04/detention-non-state-armed-groups/>; K.Y. FORT KNOX, ‘Upholding the humane treatment of all prisoners of war’, *Army Reserve*, 13 december 2018. Geraadpleegd op 8 maart 2025 via <https://www.usar.army.mil/News/News-Display/Article/1713207/upholding-the-humane-treatment-of-all-prisoners-of-war/>.

¹⁸⁰ N. MELZER en E. RUSHING, ‘Humanitarian neutrality in contemporary armed conflict: a conversation with Nils Melzer’, *Humanitarian Law and Policy*, 26 januari 2023. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://blogs.icrc.org/law-and-policy/2023/01/26/humanitarian-neutrality-in-contemporary-armed-conflict-a-conversation-with-nils-melzer/>.

van de vijand te bekomen met een minimum aan nevenschade.¹⁸¹ Echter, dit fundamentele IHR-principe moet afgewogen worden tegen het principe van menselijkheid.

Reeds in 1868 erkende de *St. Petersburg Declaration*, het eerste formele akkoord dat het gebruik van bepaalde wapens in oorlog verbood, de noodzaak om een evenwicht te vinden tussen menselijkheid en militaire noodzakelijkheid.¹⁸² Later bevestigde de Vierde Haagse Conventie dat die balans was bedoeld als een algemene notie die de wet doordrenkt.¹⁸³ Een analoge bepaling in Aanvullend Protocol I van 1977,¹⁸⁴ alsmede de aanhaling van de zogenaamde Martens-clausule door het Internationaal Gerechtshof,¹⁸⁵ bevestigen de blijvende toepasselijkheid ervan. Het Hof erkent ook dat “*elementaire overwegingen van menselijkheid*” zijn doorgedrongen in internationaal recht. Bijgevolg kan het loutere ontbreken van een uitdrukkelijke IHR-regel ter zake niet noodzakelijkerwijs een actie op basis van militaire noodzaak rechtvaardigen; handelingen in gewapend conflict moeten evenzeer het respect voor de menselijkheid weerspiegelen.¹⁸⁶

In het IHR blijkt een consistente gevoeligheid te bestaan voor dit idee. Een aanvaller mag bijvoorbeeld meerdere militaire doelen in een dichtbevolkt gebied niet behandelen als één enkel doelwit wanneer het redelijk is om hen afzonderlijk aan te vallen.¹⁸⁷ Immers, het humanitaire doel om de schade aan de burgerbevolking te beperken, vereist wettelijk een tactisch alternatief. Zo mogen aanvallers ook geen militair doelwit aanvallen als er andere bestaan die een vergelijkbaar militair voordeel bieden met minder

¹⁸¹ RODE KRUIS VLAANDEREN, *Internationaal humanitair recht*, Mechelen, Rode Kruis, 2015. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://www.rodekruis.be/storage/main/ihr-brochure-vraagantwoorden.pdf>; ICRC, *St Petersburg Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of Explosive Projectiles Under 400 Grammes Weight*, 29 november 1868; Adjutant General's Office, *General Orders No. 100: Instructions for the government of armies of the United States in the field (Lieber Code)*, 24 april 1863; US Military Tribunal at Nuremberg, *United States v. Wilhelm List et al.* (No. 47), 19 februari 1948: "Wettenrapporten van oorlogsmisdaden." Vol. VIII (1949), 66; US Military Tribunal at Nuremberg, *United States v. Wilhelm Von Leeb et al.* (No. 72), 27-28 oktober 1948: "Wettenrapporten van oorlogsmisdaden." Vol. XII (1949), 93-94; Supreme Court of Israel, *Beit Sourik Village Council v. The Government of Israel and Commander of the IDF Forces in the West Bank* (No. 2056/04), 2 mei 2004; ICJ, *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory (Advisory Opinion)* (No. 131), 9 juli 2004, *I.C.J. Rep.* 136; ICJ, *Prosecutor v. Milan Martić*, (Judgment) (No. IT-95-11-T), 12 juni 2007; UK, Ministry of Defence, *Joint service manual of the law of armed conflict* (Joint Service Publication 383, 2004 edition) Amendment 3; ICC, *The Prosecutor v. Germain Katanga*, (Judgment pursuant to article 74 of the Statute) (No. ICC-01/04-01/07), 7 maart 2014.

¹⁸² ICRC, *St Petersburg Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of Explosive Projectiles Under 400 Grammes Weight*, 29 november 1868, 18 Martens Nouveau Recueil (ser. 1) 474.

¹⁸³ Convention (IV) Respecting the Laws and Customs of War on Land, 18 oktober 1907, pmbl. para. 8.

¹⁸⁴ Artikel 1(2) Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts, June 8, 1977.

¹⁸⁵ ICJ, *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, 1996 I.C.J. 257.

¹⁸⁶ M. N. SCHMITT, "Military Necessity and Humanity in International Humanitarian Law: Preserving the Delicate Balance", *Virginia Journal of International Law* 2010, Vol. 50, No. 4, 795.

¹⁸⁷ Artikel 51(5)(a) Protocol I.

gevaar voor de burgerbevolking en de civiele objecten.¹⁸⁸ Ze moeten ook kiezen tussen middelen en methoden die de nevenschade zo veel mogelijk minimaliseren.¹⁸⁹

Echter, deze evaluaties zijn in de praktijk niet makkelijk. Zo is er vaak een gebrek aan nauwkeurige en *real time*-informatie en kunnen communicatiefouten binnen militaire eenheden leiden tot aanvallen op verkeerde doelwitten.¹⁹⁰ Dit kan resulteren in onbedoelde aanvallen op civiele objecten, zoals de vernietiging van medische faciliteiten en schoolgebouwen. Verder opereren strijders vaak onder extreme fysieke en mentale stress tijdens gevechten.¹⁹¹ Deze factoren kunnen leiden tot irrationeel gedrag, zoals het gebruik van buitensporig geweld of het negeren van humanitaire overwegingen, vooral wanneer militairen hun eigen leven of dat van hun eenheid in gevaar achten.¹⁹² Om het principe van menselijkheid en militaire noodzakelijkheid effectief te waarborgen, is het van belang om deze praktische obstakels te erkennen en innovatieve strategieën te ontwikkelen om ze te overwinnen.

2.3. *Principe van onderscheid*

Twee andere principes die kunnen worden afgeleid uit bovenstaande beginselen, zijn het principe van onderscheid en dat van proportionaliteit.¹⁹³ Het principe van onderscheid schrijft voor dat partijen in een conflict altijd een onderscheid moeten maken tussen burgers en burgerdoelen enerzijds, en strijders en militaire doelwitten anderzijds.¹⁹⁴ Het belangrijkste gevolg van de burgerstatus is het recht om beschermd te worden tegen aanvallen,¹⁹⁵ tenzij burgers direct deelnemen aan de vijandelijkheden.¹⁹⁶ Evenzo mogen

¹⁸⁸ Ibid, artikel 57(3).

¹⁸⁹ Ibid, artikel 57(2)(a)(ii).

¹⁹⁰ E.J. BREEZE, “Duty to act on knowledge: precautions, intelligence and the law of armed conflict”, *Journal of Conflict & Security Law* 2024, 29, 311-329.

¹⁹¹ ICRC, *Humanitarian Action and Armed Conflict: Coping with Stress*, Geneva, ICRC, 2020. Geraadpleegd op 7 maart 2025 via <https://www.icrc.org/en/publication/0576-humanitarian-action-and-armed-conflict-coping-stress>.

¹⁹² J.-J. FRÉSARD, *The Roots of Behaviour in War*, Geneva, ICRC, 2020. Geraadpleegd op 7 maart 2025 via <https://www.icrc.org/en/publication/0853-roots-behaviour-war-understanding-and-preventing-ihl-violations>.

¹⁹³ N. TSAGOURIAS en A. MORRISON, “Fundamental Principles of International Humanitarian Law”, in *International Humanitarian Law: Cases, Materials and Commentary*, Cambridge, Cambridge University Press, 2018, 39-54.

¹⁹⁴ Artikel 48 Aanvullend Protocol bij de Geneefse Conventies van 12 augustus 1949 inzake de bescherming van slachtoffers van internationale gewapende conflicten (Protocol I), 8 juni 1977.

¹⁹⁵ US, Ministry of Defence, *Law of War Manual*, Office of General Counsel (juni 2015, bijgewerkt juli 2023).

¹⁹⁶ Artikel 51(1) en (3) Aanvullend Protocol bij de Geneefse Conventies van 12 augustus 1949 inzake de bescherming van slachtoffers van internationale gewapende conflicten (Protocol I), 8 juni 1977; ICJ, *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, §78; ICJ, *Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda)*, ICJ Rep., 19 december 2005, §208; J.-M. HENCKAERTS en L. DOSWALD-BECK (red.), *Customary International Humanitarian Law, Vol. I: Rules*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005; ICTY, *Prosecutor v. Galic* (Judgment) (No. IT-98-29-A), Appeals Chamber, 30 november 2006.

aanvallen alleen gericht zijn tegen militaire doelwitten.¹⁹⁷ Artikel 51(4) AP I stelt een strikt verbod op ongedifferentieerde aanvallen in. Dit geldt ook in niet-internationale gewapende conflicten.¹⁹⁸

Niettemin, er zijn steeds meer asymmetrische conflicten in de wereld, zoals die waarbij niet-statelijke actoren betrokken zijn.¹⁹⁹ Deze maken het lastiger om een onderscheid te maken tussen burgers en strijders. Gewapende groeperingen mengen zich vaak onder de burgerbevolking, wat de risico's op burgerslachtoffers aanzienlijk vergroot en de toepassing van het principe van menselijkheid bemoeilijkt.²⁰⁰

2.4. Principe van proportionaliteit

Tot slot is het van belang om rekening te houden met het principe van proportionaliteit.²⁰¹ Deze houdt in dat de schade die door militaire acties aan burgers en burgerdoelen wordt toegebracht, niet groter mag zijn dan het verwachte militaire voordeel van de operatie.²⁰² Dit impliceert dat men bij het plannen van een aanval de nevenschade aan burgers moet beoordelen.

Echter, in de praktijk is het vaak moeilijk om te beoordelen of het mogelijke verlies van burgers in verhouding staat tot het militaire voordeel. Ten eerste impliceert overmatige schade aan burgers dat de onevenredige aard van de aanval duidelijk is. In de meeste situaties zal het echter moeilijk zijn om het incidentele verlies van burgerlevens, verwondingen aan burgers of schade aan burgerobjecten te vergelijken met het verwachte militaire voordeel, aangezien beide elementen totaal verschillend zijn.²⁰³ Uiteindelijk kan de proportionele aard van een aanval alleen geval per geval worden bepaald, en zal deze

¹⁹⁷ Artikel 52 Aanvullend Protocol bij de Geneefse Conventies van 12 augustus 1949 inzake de bescherming van slachtoffers van internationale gewapende conflicten (Protocol I), 8 juni 1977; artikel 13(2) Aanvullend Protocol II bij de Conventies van Genève van 12 augustus 1949 inzake de bescherming van slachtoffers van niet-internationale gewapende conflicten, 8 juni 1977; ICTY, *Prosecutor v. Tadić* (Appeal Judgment) (No. IT-94-1-AR72) Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, 2 oktober 1995, §127.

¹⁹⁸ Het is niet expliciet vastgesteld in AP II, maar vloeit voort uit het algemene beginsel van onderscheid en het verbod om aanvallen te richten tegen de burgerbevolking, zoals vastgesteld in artikel 13(2) AP II.

¹⁹⁹ J. BIENE en C. DAASE, "Gradual Recognition: Curbing Non-State Violence in Asymmetric Conflict" in C. DAASE, C. FEHL, A. GEIS, G. KOLLIARAKIS (eds.), *Recognition in International Relations*, London, Palgrave Macmillan, 2015.

²⁰⁰ J.K. KLEFFNER, "From 'belligerents' to 'fighters' and civilians directly participating in hostilities – on the principle of distinction in non-international armed conflicts one hundred years after the Second Hague Peace Conference", *Netherlands International Law Review* 2007, Vol. 54, No. 2, 315-36.

²⁰¹ RODE KRUIS VLAANDEREN, *Internationaal humanitair recht*, Mechelen, Rode Kruis, 2015. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://www.rodekruis.be/storage/main/ihr-brochure-vraagantwoorden.pdf>, 21.

²⁰² Supreme Court of Israel, *The Public Committee against Torture in Israel et al. v. The Government of Israel et al.* (No. 769/02), 11 december 2005; ICTY, *Prosecutor v. Galic* (No. IT-98-29-T), 5 december 2003, §58; UN HUMAN RIGHTS COUNCIL, *Report of the United Nations Fact-Finding Mission on the Gaza Conflict ('The Goldstone Rapport')*, UN Doc. A/HRC/12/48, 2009; J. WOUTERS, P. DE MAN en N. VERLINDEN (eds.), *Armed conflicts and the law*, Antwerpen, Intersentia, 2016, 571 p.

²⁰³ ICTY, *Prosecutor v. Kordić and Čerkez* (No. IT-95-14/2), 26 februari 2001, §516.

afhangen van een zorgvuldige evaluatie door de aanvaller.²⁰⁴ In ieder geval moet er steeds een oprechte inspanning worden geleverd om de schade aan burgers en niet-militaire objecten zoveel mogelijk te beperken.²⁰⁵ Ten tweede wordt de beoordeling van de proportionaliteit van de aanval gedaan vóór de aanval plaatsvindt. Met name, op grond van artikel 51(5)(b) AP I moet de beoordeling rekening houden met de verwachte nevenschade en het verwachte militaire voordeel, zelfs als op het moment van de beslissing niet alle informatie beschikbaar is. Om te beoordelen of het proportionaliteitsprincipe is geaccepteerd, onderzocht het Joegoslaviëtribunaal of een “*redelijk goed geïnformeerde besluitvormer, die op een redelijke manier gebruik maakt van de beschikbare informatie, burgerdoden had kunnen verwachten als gevolg van de aanval*”.²⁰⁶ Dus zelfs een aanval die overmatige schade veroorzaakt, is niet noodzakelijkerwijs onevenredig, aangezien de overmatige schade mogelijk niet te voorzien was op het moment dat de beslissing werd genomen. Desondanks moeten degenen die een aanval plannen of uitvoeren, te allen tijde alle haalbare voorzorgsmaatregelen nemen om de burgerbevolking zoveel mogelijk te sparen.²⁰⁷

3. Conclusie

Uit bovenstaande analyse is duidelijk dat het internationaal humanitair recht geen expliciet recht op onderwijs erkent, maar wel een aantal specifieke waarborgen stelt in de Conventies van Genève en de Aanvullende Protocollen. Deze Protocollen zijn echter niet universeel bindend, met als gevolg dat staten verschillende standaarden toepassen. Verder blijkt er een moeilijk evenwicht te bestaan tussen het principe van militaire noodzaak en dat van menselijkheid, waardoor dit laatste onvoldoende bescherming kan bieden aan burgers in conflictsituaties. Ook de principes van onderscheid en proportionaliteit gaan gepaard met heel wat praktische uitdagingen. Het lijkt dan ook nuttig om een oplossing te gaan zoeken bij de internationale mensenrechten. In het volgende onderdeel wordt geanalyseerd hoe dit rechtsdomein kan bijdragen aan een betere burgerscherming in de context van gewapend conflict.

²⁰⁴ N. TSAGOURIAS en A. MORISSON, *International humanitarian law (cases, material and commentary)*, Cambridge, Cambridge University Press, 2023, 450 p.

²⁰⁵ Artikel 57(1) Aanvullend Protocol bij de Geneefse Conventies van 12 augustus 1949 inzake de bescherming van slachtoffers van internationale gewapende conflicten (Protocol I), 8 juni 1977.

²⁰⁶ ICTY, *Prosecutor v. Galic* (No. IT-98-29-T), 5 december 2003, §58.

²⁰⁷ Artikel 57(2) Aanvullend Protocol bij de Geneefse Conventies van 12 augustus 1949 inzake de bescherming van slachtoffers van internationale gewapende conflicten (Protocol I), 8 juni 1977; ICTY, *Prosecutor v. Galic* (No. IT-98-29-T), 5 december 2003, §58.

ONDERDEEL III: INTERNATIONALE MENSENRECHTEN

Het internationaal humanitair recht schiet tekort in de bescherming van het recht op onderwijs gedurende gewapend conflict. In dit onderdeel wordt bestudeerd of de internationale mensenrechten enig soelaas kunnen bieden. Een kruisbestuiving tussen de twee rechtstakken zou immers een verhoogde bescherming voor de burgerbevolking kunnen realiseren.

1. Het recht op onderwijs: begrip, wettelijke verankering en functies

Het Comité voor Economische, Sociale en Culturele Rechten definieerde in zijn Algemene Commentaar nr. 13 de kerninhoud van het recht op onderwijs²⁰⁸: het omvat toegang tot openbare onderwijsinstellingen en -programma's op een niet-discriminatoire wijze, en de afstemming van onderwijs op de doelstellingen van de volledige ontplooiing van de menselijke persoonlijkheid en het besef van haar waardigheid. Daarnaast omvat het recht op onderwijs kosteloos en verplicht basisonderwijs, een nationale onderwijsstrategie die voorziet in secundair, hoger en fundamenteel onderwijs, en de vrije keuze van onderwijs zonder inmenging van de staat of derden, mits voldaan wordt aan de “*minimale onderwijsnormen*” (artikel 13, lid 3-4 IVESCR).²⁰⁹

Het recht op onderwijs werd bindend met de aanneming van het Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten (IVESCR) in 1966.²¹⁰ Ook het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind (IVRK) van 1989 garandeert het recht van het kind op onderwijs, en stelt regels vast op dit gebied. Zo erkent artikel 28 IVRK het recht van elk kind op gratis basisonderwijs, en moedigt het de ontwikkeling van toegankelijk en beschikbaar secundair onderwijs aan. Daarnaast stelt artikel 29

²⁰⁸ UN CESCR, *General Comment 13: The Right to Education (Art. 13 of the Covenant)*, UN Doc.E/C.12/1999/10, 8 december 1999, para 57. Geraadpleegd op 5 maart 2025 via <https://www.refworld.org/legal/general/cescr/1999/en/37937>.

²⁰⁹ OHCHR, *Protection of economic, social and cultural rights in conflict*, Genève, OHCHR, s.d. Geraadpleegd op 4 maart 2025 via <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/ESCR/E-2015-59.pdf>.

²¹⁰ Artikel 13 van het Verdrag voorziet onder meer het recht op lager onderwijs. Dit omvat de elementen beschikbaarheid, toegankelijkheid, aanvaardbaarheid en aanpasbaarheid, zie UN CESCR, *General Comment 13: The Right to Education (Art. 13 of the Covenant)*, UN Doc.E/C.12/1999/10, 8 december 1999, para 8, en UN COMMISSION ON HUMAN RIGHTS, *Preliminary report of the Special Rapporteur on the right to education*, UN Doc. E/CN.4/1999/49, 13 januari 1999, para 50; De bepaling is in overeenstemming met de vrijheid van ouders om het recht op onderwijs voor hun kinderen te kiezen, in lijn met de minimumnormen voor onderwijs, zoals bevestigd door het IVESCR, zie F. MORKA, ‘The Right to Education Using Module 16 in a Training Program’, *University of Minnesota Human Rights Resource Center*, 2018. Geraadpleegd op 4 maart 2025 via <http://hrlibrary.umn.edu/edumat/IHRIP/circle/modules/module16.htm>; Ook artikel 18(4) van het IVBPR stelt dat Verdragsstaten zich ertoe verbinden de vrijheid van ouders te respecteren om de religieuze en morele opvoeding van hun kinderen te verzekeren in overeenstemming met hun eigen overtuigingen.

IVRK dat onderwijs moet bijdragen aan de ontwikkeling van de persoonlijkheid, talenten en fysieke en mentale vermogens van kinderen.²¹¹

Onderwijs heeft overigens veel bredere functies. Zo geeft het vorm en structuur aan het leven van kinderen, en kan het fundamentele gemeenschapswaarden bijbrengen.²¹² Daarnaast wordt het gezien als een faciliterend middel om andere mensenrechten te verwezenlijken. Onderwijs helpt mensen immers zichzelf uit armoede te verheffen en de middelen te verkrijgen om volwaardig deel te nemen aan hun gemeenschap. Ook speelt het een cruciale rol bij het versterken van de positie van vrouwen, het beschermen van kinderen tegen uitbuiting, het bevorderen van democratie, enzovoort. Deze elementen zijn voornamelijk praktisch, maar het belang van onderwijs reikt veel dieper: een individu met een opgeleide en actieve geest kan vrij en onbelemmerd blijven ontdekken, wat een kernelement is voor het ervaren van vreugde en voldoening.²¹³

2. Toepassing in situaties van gewapend conflict

Voornoemde factoren gelden ook in conflictsituaties. Bovendien krijgt onderwijs extra waarde in tijden van gewapende conflicten. Naast lesgeven kunnen scholen en universiteiten immers een veilige ruimte bieden, studenten psychologisch ondersteunen en hen in contact brengen met levensreddende hulpbronnen. Gewapende conflicten mogen dus geen excuus zijn voor staten om zich te onttrekken aan hun verplichtingen met betrekking tot het recht op onderwijs.²¹⁴

Daarom bepaalt het IVRK dat een aantal fundamentele rechten ook van toepassing zijn in situaties van gewapend conflict. Zo stelt artikel 38, paragraaf 4 daarvan dat de Verdragsstaten overeenkomstig hun verplichtingen onder het IHR alle haalbare maatregelen moeten nemen om de bescherming en zorg te waarborgen van kinderen die door een gewapend conflict worden getroffen. Bij de opstelling was het uniek omdat het internationaal humanitair recht introduceerde in een mensenrechtenverdrag, waardoor het een universele toepassing kreeg.²¹⁵ Indien het Verdrag effectief volledig zou worden toegepast in

²¹¹ K. AKBARIAVAZ, “The Role of International Law in Protection against Attacks on Children’s Education Rights in Armed Conflict”, *Journal of Politics and Law* 2020, 13(3), 93; T-N. MANUCHEHR, “Education right of children during war and armed conflicts”, *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 2011, 302.

²¹² UN GENERAL ASSEMBLY, *Impact of armed conflict on children*, UN Doc. A/51/306, 26 augustus 1996, para. 184. Geraadpleegd op 4 maart 2025 via <https://www.onlinelibrary.ihl.org/wp-content/uploads/2021/04/Machel-Report-Impact-Armed-Conflict-Children-EN.pdf>.

²¹³ UN CESCR, *General Comment 13: The Right to Education (Art. 13 of the Covenant)*, UN Doc.E/C.12/1999/10, 8 december 1999, para 1. Geraadpleegd op 5 maart 2025 via <https://www.refworld.org/legal/general/cescr/1999/en/37937>; T-N. MANUCHEHR, “Education right of children during war and armed conflicts”, *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 2011, 303.

²¹⁴ E. MURPHY, *Right to education handbook*, Paris, UNESCO, 2019, 31-37.

²¹⁵ F. ANG, *A commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, Article 38: Children in Armed Conflicts*, Leiden, Brill Nijhoff, 10.

conflictsituaties, zou artikel 38, paragraaf 4 in belangrijke mate bijdragen aan de bescherming van kinderen.²¹⁶ Echter, staten hebben veel voorbehouden gemaakt bij het IVRK, waardoor sommige voordelen ervan beperkt worden.²¹⁷

3. Implementatie in de praktijk

Het lijkt er dus op dat ratificatie op zich niet voldoende is om te garanderen dat de verplichtingen van staten en de rechten van kinderen, in het bijzonder het recht op onderwijs, in het IVRK worden gerealiseerd.²¹⁸ Een mogelijke verklaring hiervoor is het gebrek aan prikkels die staten krijgen om zich aan de mensenrechtenverdragen te houden.²¹⁹ Sommige rechtsgeleerden suggereren dan ook dat “*gedrag moet worden gemanipuleerd door prikkels of sancties op manieren die op belangen gebaseerde actie duurder of minder duur maken*”.²²⁰ Nationale autoriteiten in door conflicten getroffen landen missen immers vaak de capaciteit en middelen om het juridische en veiligheidsapparaat op te zetten dat nodig is om burgers te beschermen en daders te bestraffen. Donoren en VN-agentschappen zouden hun inspanningen moeten intensiveren om capaciteit op te bouwen en financiële, technische en personele ondersteuning te bieden aan instellingen die mensenrechten beschermen.²²¹ Het Comité voor de Rechten van het Kind zou als brandpunt kunnen dienen voor een mechanisme dat staten niet alleen monitort, maar ook materieel stimuleert om het recht op onderwijs in vredestand te respecteren en dit recht voor hen veilig te stellen in tijden van gewapend conflict.²²²

Bovenstaande maatregelen zijn niet risicoloos. Hoewel de rol van de mensenrechten steeds groter wordt, kan een te strikte toepassing van de regels onrealistische verplichtingen voor staten opleggen in dit type situatie. Op de lange termijn zou dit ervoor kunnen zorgen dat staten minder geneigd zijn de wet na te leven, en mogelijk ook de meer fundamentele regels van andere rechtsdomeinen, in het bijzonder de regels

²¹⁶ UN GENERAL ASSEMBLY, *Impact of armed conflict on children*, UN Doc. A/51/306, 26 augustus 1996, para. 226-229. Geraadpleegd op 4 maart 2025 via <https://www.onlinelibrary.iihl.org/wp-content/uploads/2021/04/Machel-Report-Impact-Armed-Conflict-Children-EN.pdf>.

²¹⁷ VENICE COMMISSION, *Report on the protection of children's rights: international standards and domestic constitutions*, Opinion n°713/2013, 3 april 2014, para. 41. Geraadpleegd op 5 maart 2025 via <https://edoc.coe.int/en/children-s-rights/8002-report-on-the-protection-of-children-s-rights-international-standards-and-domestic-constitutions.html>; W.A. SHABAS, “Reservations to the Convention on the Rights of the Child”, *Human Rights Quarterly* 1996, 18(2), 472.

²¹⁸ H. MOODRICK-EVEN KHEN, “Restoring Children’s Rights to Education during and after war”, *The International Journal of Children’s Rights*, vol. 31, no. 1, 2023, 254.

²¹⁹ W.M. COLE, “Human Rights as Myth and Ceremony? Reevaluating the Effectiveness of Human Rights Treaties 1981-2007”, *American Journal of Sociology* 2012, 117(4), 1131-71.

²²⁰ W.M. COLE, “Human Rights as Myth and Ceremony? Reevaluating the Effectiveness of Human Rights Treaties 1981-2007”, *American Journal of Sociology* 2012, 117(4), 1134.

²²¹ s.n., *The Hidden Crisis: Armed Conflict and Education*, Paris, UNESCO, 2011, 196.

²²² H. MOODRICK-EVEN KHEN, “Restoring Children’s Rights to Education during and after war”, *The International Journal of Children’s Rights*, vol. 31, no. 1, 2023, 256.

van het internationaal humanitair recht.²²³ Er is met name bezorgdheid dat de specifieke regels van het IHR zouden worden ‘overruled’²²⁴ of afgezwakt door de algemener geformuleerde bepalingen van IMR. Een grotere rol voor mensenrechten in gewapende conflicten zou op die manier misschien wel leiden tot meer bescherming voor burgers, maar ook tot grotere risico’s voor soldaten, zowel op het slagveld als in latere gerechtelijke procedures wegens vermeende schendingen van het recht.²²⁵

4. Conclusie

Samenvattend kan men stellen dat artikel 38, §4 IVRK een belangrijke stap heeft gezet door het internationaal humanitair recht in een mensenrechtenverdrag te introduceren. Het bevestigde namelijk formeel de complementariteit tussen de twee rechtsdomeinen. Desondanks blijven uitdagingen bestaan. Voorbehouden bij verdragsbepalingen van het IVRK ondermijnen immers de effectiviteit van het instrument. Tegelijkertijd zou een te strikte toepassing van de verplichtingen leiden tot onrealistische verwachtingen voor staten, wat hun bereidheid om de regels na te leven kan doen afnemen. Een evenwichtige aanpak is daarom essentieel om zowel de normatieve kracht als de praktische uitvoerbaarheid van het recht op onderwijs te waarborgen.

²²³C. LANDAIS en L. BASS, “Reconciling the Rules of International Humanitarian Law with the Rules of European Human Rights Law”, *International Review of the Red Cross* (2005) 2015, 97(900), 1296; Y.J. ABDIYEVA, “Securing Human Rights during Armed Conflicts”, *Juridical Sciences and Education*, s.d., 10.

²²⁴C. GREENWOORD, “Rights at the Frontier: Protection of the Individual in Time of War” in B.A.K. RIDER (ed.), *Law at the Centre: the Institute of Advanced Legal Studies at Fifty*, Dordrecht, Kluwer, 1999, 285.

²²⁵G. OBERLEITNER, “Operationalizing Human Rights in Armed Conflict” in G. OBERLEITNER, *Human Rights in Armed Conflict*, Cambridge, Cambridge University Press, 2015, 186.

ONDERDEEL IV: SAFE SCHOOLS DECLARATION

Bovenstaande analyse maakt duidelijk dat zowel IHR als IMR een belangrijke rol spelen in de context van gewapend conflict. Verscheidene bepalingen en beginselen zijn ontwikkeld in beide rechtsdomeinen om de bescherming van burgers te versterken. Internationale mensenrechten kunnen verder ook een bijdrage leveren in de vorm van ‘soft law’-instrumenten. Zo erkent de *Safe Schools Declaration* van 29 mei 2015 het belang van het recht op onderwijs. Dit intergouvernementeel akkoord werd opgesteld onder leiding van de regeringen van Noorwegen en Argentinië. Vandaag is het document ondertekend door maar liefst 121 staten.²²⁶ Het benadrukt de betrokkenheid van staten bij het internationaal humanitair recht, en stelt strategieën voor om scholen te beschermen tegen militair gebruik tijdens gewapende conflicten.²²⁷ Bijvoorbeeld, functionerende onderwijsinstellingen mogen voor geen enkel doel gebruikt worden door militaire troepen. Ook verlaten scholen mogen niet gebruikt worden door militairen, behalve in extreme omstandigheden en voor uitzonderlijke doeleinden. Als dat gebeurt, moeten ze worden verlaten zodra ze weer nodig zijn voor het beoogde onderwijsdoel. Ze moeten ook worden teruggebracht in de staat waarin ze zich bevonden voordat de strijdkrachten ze gebruikten. Als civiele objecten mogen scholen geen doelwit zijn, maar zelfs als ze gebruikt worden voor militaire doeleinden, moet een strijdende partij alternatieve manieren overwegen en een directe aanval met burgerslachtoffers vermijden.²²⁸

Echter, het is belangrijk om op te merken dat de *Safe Schools Declaration* geen bindend instrument is, en dus ook geen wettelijke verplichtingen meebrengt voor staten.²²⁹ Ze kan daarentegen worden beschouwd als ‘soft law’, bedoeld om de praktijken van staten in een positieve richting te beïnvloeden. Meer bepaald vormt ze een leidraad voor militaire bevelhebbers die in moeilijke omstandigheden in gewapende conflicten opereren.²³⁰ Zo werden in de praktijk reeds verschillende trainingsmodules ontwikkeld over het thema ‘toegang tot onderwijs’ voor afgevaardigden van gewapende troepen. Ook dient de verklaring als

²²⁶ GCPEA, *Safe Schools Declaration*, 28-29 mei 2015.

²²⁷ GCPEA, *Guidelines for protecting schools and universities from military use during armed conflict*, 16 december 2014; K. HAUSLER, *Protecting Education in Insecurity and Armed Conflict. An International Law Handbook*, Doha, British Institute of International and Comparative Law, 2020, 20.

²²⁸ S. HAINES, ‘Protecting Schools in Armed Conflict’, *Articles of War (Lieber Institute West Point)*, 17 juli 2024. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://lieber.westpoint.edu/protecting-schools-armed-conflict/>; S. HAINES, ‘Developing International Guidelines for Protecting Schools and Universities from Military Use During Armed Conflict’, *International Law Studies*, Vol. 97, 2021. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2965&context=ils>; GCPEA, *Education under Attack 2024*, Geneva, GCPEA, 2024. Geraadpleegd op 19 december 2024 via https://protectingeducation.org/wp-content/uploads/eua_2024.pdf.

²²⁹ M. ANGLADE, M. CHAPPLE en E. RUSHING, ‘Protecting education from attack during armed conflict’, *Humanitarian Law and Policy*, 13 september 2023. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://blogs.icrc.org/law-and-policy/2023/09/13/protecting-education-from-attack-during-armed-conflict/>.

²³⁰ S. HAINES, ‘Protecting schools in armed conflict’, *Articles of War (Lieber Institute West Point)*, 17 juli 2024. Geraadpleegd op 25 februari 2025 via <https://lieber.westpoint.edu/protecting-schools-armed-conflict/>.

referentiedocument met betrekking tot de bescherming van onderwijs tijdens gewapende conflicten.²³¹ Hieruit zou men kunnen afleiden dat ze interpretatieve waarde heeft, en bedoeld is om het recht te verduidelijken. Dit is niet het geval. De *Safe Schools Declaration* vertegenwoordigt eerder een manier waarop staten beter kunnen doen voor burgers dan het wettelijke minimum. De bedoeling is niet om de wet te veranderen of te interpreteren, maar om de normen te verhogen en de gedragsnormen te veranderen.²³² Hoewel de richtlijnen acties aanbevelen die verder gaan dan wat het IHR vereist, zijn ze niet in strijd met dat rechtsdomein. Integendeel: voorkomen dat onderwijsfaciliteiten militaire doelwitten worden, draagt er in grote mate toe bij dat de veiligheid van burgers wordt gegarandeerd en dat het civiele karakter van scholen en de daarmee samenhangende bescherming tegen aanvallen behouden blijft, zodat ze veilig kunnen blijven functioneren tijdens gewapende conflicten.²³³

Desalniettemin moet worden toegegeven dat de richtlijnen nog niet zo effectief zijn als men zou willen. Met betrekking tot de twee meest prominente conflicten die momenteel spelen, bijvoorbeeld, negeert Rusland de *Safe Schools Declaration* en onderschreef ook Israël de verklaring niet. Bijkomend moet worden opgemerkt dat noch Oekraïne noch Palestina de richtlijnen volledig lijken na te leven, aangezien beide landen scholen voor militaire doeleinden gebruiken waar dat niet mag.²³⁴ Men kan dus zeker niet van universele effectiviteit spreken. Er is nog een lange weg te gaan van minimale naleving naar proactieve bescherming. In het volgende deel probeert men een aantal stappen in de goede richting te zetten.

²³¹ s.n., 'The Safe Schools Declaration and the Guidelines for Protecting Schools and Universities from Military Use during Armed Conflict', *ICRC*, 18 december 2018. Geraadpleegd op 25 februari 2025 via <https://www.icrc.org/en/document/safe-schools-declaration-and-guidelines-protecting-schools-and-universities-military-use>.

²³² E. MINOR, *Reflections from the Safe Schools Declaration process for future international political commitments on civilian protection*, discussion paper, 2019, 7.

²³³ s.n., 'The Safe Schools Declaration and the Guidelines for Protecting Schools and Universities from Military Use during Armed Conflict', *ICRC*, 18 december 2018. Geraadpleegd op 25 februari 2025 via <https://www.icrc.org/en/document/safe-schools-declaration-and-guidelines-protecting-schools-and-universities-military-use>.

²³⁴ S. HAINES, 'Protecting schools in armed conflict', *Articles of War (Lieber Institute West Point)*, 17 juli 2024. Geraadpleegd op 25 februari 2025 via <https://lieber.westpoint.edu/protecting-schools-armed-conflict/>.

DEEL IV: BURGERBESCHERMING

ONDERDEEL I: PROPORTIONALITEITSOORDEEL VAN DE MILITAIRE BEVELHEBBER

Een essentieel aspect van de bescherming van burgers in gewapende conflicten is het proportionaliteitsoordeel dat militaire bevelhebbers moeten maken bij het plannen van aanvallen (zie *Deel III, Onderdeel II*). In dit onderdeel wordt onderzocht wat de praktische uitdagingen daarvan zijn, en welke mogelijkheden tot verbetering er bestaan.

1. Een lastig te vellen oordeel

De beoordeling of schade, letsel of overlijden van burgers en schade aan civiele objecten proportioneel is ten opzichte van het verwachte militaire voordeel, is vrij complex.²³⁵ Ten eerste, wat is de standaard waartegen proportionaliteit wordt beoordeeld? De ene test is gebaseerd op de goede trouw-beoordeling van de commandant; een andere test is die van de ‘redelijke commandant’; terwijl een derde een combinatie van beide gebruikt.²³⁶ Het is echter moeilijk te bepalen wat deze normen exact inhouden. Volgens rechtsgeleerden beschrijft de verwijzing naar een “*redelijke militaire bevelhebber*” de norm aan de hand waarvan een besluit over proportionaliteit moet worden genomen.²³⁷ Was de aanvalsbeslissing één die een redelijke bevelhebber, die in dezelfde situatie verkeerde en over dezelfde informatie beschikte, ook zou hebben genomen? Zo ja, dan was de aanval rechtmatig, zelfs als het resultaat in strijd bleek te zijn met de verwachting op het moment dat de aanval werd ingezet. Zo nee, dan was de aanval onwettig.²³⁸ Desalniettemin, beoordelingen van proportionaliteit zijn vooruitziend en afhankelijk van informatie en inlichtingen op het moment dat de beslissing wordt genomen. Die informatie zal niet altijd volledig zijn.

²³⁵ E.-C. GILLARD, Proportionality in the Conduct of Hostilities: The Incidental Harm Side of the Assessment, Research Paper, 2018. Geraadpleegd op 19 december via <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2018-12-10-proportionality-conduct-hostilities-incident-harm-gillard-final.pdf>; MEDECINS SANS FRONTIERES, ‘The Practical Guide to Humanitarian Law’, <https://guide-humanitarian-law.org/content/article/3/proportionality/> (laatst geraadpleegd op 19 december 2024).

²³⁶ I. HENDERSON, *The Contemporary Law of Targeting: Military Objectives, Proportionality and Precautions in Attack under Additional Protocol I*, Leiden, Brill, 2009, 223.

²³⁷ E. CANNIZZARO, “Proportionality in the Law of Armed Conflict”, in P. GAETA en A. CLAPHAM (eds.), *The Oxford Handbook of International Humanitarian Law*, Oxford, Oxford University Press, 2014, 340.

²³⁸ C. DUNLAP, ‘Geoff Corn on “The Disproportionate Confusion About Proportionality”’, *Lawfire Blog*, 26 oktober 2023. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://jinsa.org/disproportionate-confusion-about-proportionality/>; J. VAN DEN BOOGAARD, “Assessing Proportionality” in J. VAN DEN BOOGAARD, *International Humanitarian Law: Refocusing the Balance in Practice*, Cambridge University Press, 2023, 226-252.

Bovendien zijn er nog drie andere aspecten waarmee men rekening moet houden. Met name, de vergelijking wordt gemaakt tussen de schade aan burgers en burgerobjecten enerzijds en het verwachte militaire voordeel anderzijds, wat verschillende waarden zijn.²³⁹ Verder is de vraag hoeveel gewicht moet worden gegeven aan de bescherming van eigen troepen bij de beoordeling van het directe en concrete voordeel, en hoeveel gewicht moet worden gegeven aan de capaciteiten van de vijand.²⁴⁰ Tot slot is het niet duidelijk of ook indirecte gevolgen in aanmerking moeten worden genomen.

2. Indirecte gevolgen

Incidentele burgerslachtoffers en de schade aan civiele objecten die direct het gevolg zijn van de aanval, worden duidelijk meegenomen in de proportionaliteitsbeoordeling. Als er bijvoorbeeld slachtoffers worden verwacht in het ontploffingsgebied van een hoog explosief wapen dat wordt afgevuurd op een vijandelijk hoofdkwartier, maken deze burgers deel uit van de berekening van verwachte nevenschade. De onderlinge verbondenheid van militaire en civiele infrastructuur of de nabijheid van militaire doelen bij de burgerbevolking kunnen echter leiden tot situaties waarin aanvallen leiden tot ‘indirecte effecten’. Dit zijn gevolgen die niet meteen zichtbaar of voelbaar zijn na een aanval.²⁴¹ Wanneer civiele woningen en essentiële infrastructuur vernietigd worden, worden burgers op verschillende manieren getroffen, vooral wanneer bevolkte gebieden gedurende een lange periode worden aangevallen. Burgers kunnen ontheemd geraken, de elektriciteit kan uitvallen, de gezondheidszorg kan verzwakt zijn, de behandeling van afvalwater kan worden beperkt, en de toegankelijkheid, kwaliteit en kwantiteit van watervoorziening kunnen verslechteren.²⁴² Zijn militaire bevelhebbers ook wettelijk verplicht om rekening te houden met die gevolgen bij het berekenen van de verwachte nevenschade?²⁴³

Het antwoord is te vinden in de doelstelling van Aanvullend Protocol I. Daaruit kan worden geconcludeerd dat militaire bevelhebbers wettelijk verplicht zijn om zowel de directe als indirecte gevolgen van een aanval in overweging te nemen bij het bepalen van de proportionaliteit van de aanval.²⁴⁴ Er moet echter

²³⁹ Y. DINSTEIN, “The Laws of Air, Missile and Nuclear Warfare” in Y. DINSTEIN (ed.), *Israel Yearbook on Human Rights*, Vol. 27, Brill Nijhoff, 1997, 1, 15.

²⁴⁰ N. TSAGOURIAS en A. MORISSON, *International humanitarian law (cases, material and commentary)*, Cambridge, Cambridge University Press, 2023, 450 p.

²⁴¹ M.N. SCHMITT, “Wired Warfare: Computer Network Attack and Jus in Bello”, *International Review of the Red Cross*, Vol. 84, No. 846, 2002, 392.

²⁴² ICRC, *Urban Services during Protracted Armed Conflict: A Call for a Better Approach to Assisting Affected People*, Geneva, 2015 (Urban Services Report), 21–32.

²⁴³ I. HENDERSON en K. REECE, “Proportionality under International Humanitarian Law: The “Reasonable Military Commander” Standard and Reverberating Effects”, *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, Vol. 51, 2021, 835.

²⁴⁴ K. DÖRMANN, “Obligations of International Humanitarian Law”, *Military and Strategic Affairs*, Vol. 4, No. 2, 2012, 12; M. BREHM, “International Humanitarian Law and the Protection of Civilians from the Effects of Explosive Weapons”, in C. HARVEY, J. SUMMERS en N.D. WHITE (eds.), *Contemporary Challenges to the Laws of War: Essays in Honour of Professor Peter Rowe*, Cambridge University Press, Cambridge, 2014, 254; R. J. BARBER, “The Proportionality Equation:

worden opgemerkt dat indirecte schade alleen in aanmerking moet worden genomen als die een *verwacht* gevolg is van de aanval.²⁴⁵ Dit moet objectief benaderd worden: welke indirecte gevolgen zouden voor een redelijke militaire bevelhebber onder de omstandigheden te voorzien zijn, met alle beschikbare informatie?²⁴⁶ In dit verband wordt aangevoerd dat degenen die een aanval plannen, verplicht zijn om alles te doen wat haalbaar is om informatie te verkrijgen die een zinvolle beoordeling mogelijk maakt van de voorzienbare incidentele effecten op burgers en burgerobjecten.²⁴⁷ Het wordt steeds meer erkend dat, als de directe gevolgen en de te anticiperen nagalmeffecten van een aanval naar verwachting buitensporig veel schade zullen toebrengen aan de burgerbevolking, de aanval verboden is.²⁴⁸ Hier schemert de invloed van de mensenrechten op IHR duidelijk door.

3. De objectiviteit van de beoordeling verhogen

Bovenstaande analyse maakt duidelijk dat het proportionaliteitsoordeel vele aspecten behelst en afhankelijk is van concrete omstandigheden. Dit haalt de objectiviteit ervan naar beneden. In deze scriptie werd daarom gezocht naar een aantal maatregelen die kunnen worden genomen om hieraan te verhelpen.

Ten eerste stellen rechtsgeleerden voor om militaire bevelhebbers en soldaten beter op te leiden in de beginselen en basisregels van het IHR. Een grondige kennis van de elementen waarmee bij de proportionaliteitsbeoordeling rekening moet worden gehouden, verhoogt immers de objectiviteit van het

Balancing Military Objectives with Civilian Lives in the Armed Conflict in Afghanistan”, *Journal of Conflict & Security Law*, Vol. 15, 2010, 480; C. DROEGE en M.-L. TOUGAS, “The Protection of the Natural Environment in Armed Conflict – Existing Rules and Need for Further Legal Protection”, *Nordic Journal of International Law*, Vol. 82, No. 1, 2013, 30; M. ROSCINI, *Cyber Operations and the Use of Force in International Law*, Oxford, Oxford University Press, 2014, 221.

²⁴⁵ Artikels 51(5)(b), 57(2)(a)(iii) en 57(2)(b) Aanvullend Protocol bij de Geneefse Conventies van 12 augustus 1949 inzake de bescherming van slachtoffers van internationale gewapende conflicten (Protocol I), 8 juni 1977; C. DROEGE, “Get Off My Cloud: Cyber Warfare, International Humanitarian Law and the Protection of Civilians”, *International Review of the Red Cross*, Vol. 94, No. 886, 2012, 572; M. SASSOLI en L. CAMERON, “The Protection of Civilian Objects: Current State of the Law and Issues de Lege Ferenda”, in N. RONZITTI en G. VENTURINI (eds.), *The Law of Air Warfare: Contemporary Issues, Eleven International Publishing*, Utrecht, 2006, 65; ICTY, *Prosecutor v. Galic* (Judgment) (No. IT-98-29-A), Appeals Chamber, 30 november 2006.

²⁴⁶ I. ROBINSON en E. NOHLE, “Proportionality and precautions in attack: The reverberating effects of using explosive weapons in populated areas”, *International Review of the Red Cross* 2016, 98(1), 107-145; ICTY, *Prosecutor v. Galic* (No. IT-98-29-T), 5 december 2003, para. 58; ICRC, *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*, § 2208; ICRC, *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*, § 1978; M. SASSOLI, “Autonomous Weapons and International Humanitarian Law: Advantages, Open Technical Questions and Legal Issues to be Clarified”, *International Law Studies*, Vol. 90, 2014, 335.

²⁴⁷ ICRC, *International humanitarian law and the challenges of contemporary armed conflicts*, Geneva, ICRC, 2015. Geraadpleegd op 19 december 2024 via https://www.icrc.org/sites/default/files/document/file_list/32ic-report-on-ihl-and-challenges-of-armed-conflicts.pdf.

²⁴⁸ C. ORR, ‘Reverberating Effects and International Law’, *Center for Civilians in Conflict*, 28 september 2021. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://civiliansinconflict.org/blog/reverberating-effects-and-international-law/>; I. ROBINSON en E. NOHLE, “Proportionality and precautions in attack: The reverberating effects of using explosive weapons in populated areas”, *International Review of the Red Cross* 2016, 98(1), 107-145.

oordeel.²⁴⁹ In dit verband zouden strijdkrachten hun aanvalsprocedures ook beter kunnen institutionaliseren. Volgens deze procedures moet een reële inspanning wordt geleverd om nevenschade tot een minimum te beperken. Ook schrijven ze voor dat de evenredigheid van de aanval wordt beoordeeld voordat het besluit wordt genomen om een geplande aanval te lanceren, uit te stellen of te annuleren.²⁵⁰ Verder kan men objectiever oordelen over de proportionaliteit van een aanval door gebruik te maken van software en apparatuur die vooraf een precieze inschatting maken van de waarschijnlijke effecten van wapens en aanvalsmethoden die worden overwogen.²⁵¹ Tot slot kan de evaluatie nadat een aanval heeft plaatsgevonden nuttig zijn. Dergelijke controle laat niet alleen toe om te leren uit gemaakte fouten, maar is ook een stimulans voor militaire bevelhebbers om hun aanval zodanig plannen dat het resultaat proportioneel zal zijn.²⁵²

4. Recht op onderwijs als onderdeel van het proportionaliteitsoordeel?

De vraag is nu: moet het ontzeggen van het recht op onderwijs een overweging zijn bij de proportionaliteitsbeoordeling? Wanneer militaire bevelhebbers de beslissing nemen om een school aan te vallen, denken zij aan nevenschade, het aantal burgerslachtoffers en de mate van vernieling van de onderwijsinstelling. Zij houden in de praktijk geen rekening met het recht op onderwijs, omdat ze niet kunnen inschatten wat de indirecte gevolgen zijn. Dit is althans de vaststelling van IHR-deskundige en voormalig luitenant-kolonel in het Amerikaanse leger, Geoffrey Corn.²⁵³

Het is niet makkelijk om de effecten op lange termijn accuraat te kwantificeren tijdens een conflict.²⁵⁴ Bovendien moeten militaire bevelhebbers vaak beslissingen nemen onder tijdsdruk en met een beperkte

²⁴⁹ J. VAN DEN BOOGAARD, “Components of the Equation” in J. VAN DEN BOOGAARD, *International Humanitarian Law: Refocusing the Balance in Practice*, Cambridge, Cambridge University Press, 2023, 123-187.

²⁵⁰ J. VAN DEN BOOGAARD, “Proportionality in Context” in J. VAN DEN BOOGAARD, *International Humanitarian Law: Refocusing the Balance in Practice*, Cambridge, Cambridge University Press, 2023, 88-122.

²⁵¹ Zo bestaat de ‘Collateral Damage Estimate’-methodologie, gebruikt in de Verenigde Staten en door de NAVO. Deze stelt militaire bevelhebbers in staat om vrij precieze voorspellingen te doen over het inslaggebied van bepaalde typen bommen. Dit maakt het mogelijk om een inschatting te maken van het aantal burgers dat naar verwachting zal worden getroffen door de geplande aanval, zie J. VAN DEN BOOGAARD, “Proportionality in Context” in J. VAN DEN BOOGAARD, *International Humanitarian Law: Refocusing the Balance in Practice*, Cambridge, Cambridge University Press, 2023, 88-122.

²⁵² J. VAN DEN BOOGAARD, “Assessing Proportionality” in J. VAN DEN BOOGAARD, *International Humanitarian Law: Refocusing the Balance in Practice*, Cambridge, Cambridge University Press, 2023, 226-252.

²⁵³ Corn deed deze uitspraak in een Zoom-meeting met de auteur van deze thesis op 28 oktober 2024.

²⁵⁴ C. ORR, ‘Reverberating Effects and International Law’, *Center for Civilians in Conflict*, s.d. Geraadpleegd op 28 april 2025 via <https://civiliansinconflict.org/blog/reverberating-effects-and-international-law/>; E. BIJL en K. KRAMER, ‘Toward a Shared Understanding of Civilian Harm’, *InterAction*, 10 juni 2021. Geraadpleegd op 28 april 2025 via <https://www.interaction.org/blog/toward-a-shared-understanding-of-civilian-harm/>.

hoeveelheid aan informatie.²⁵⁵ De context waarin aanvallen op scholen gepland worden, laat op het eerste gezicht dus niet toe om rekening te houden met de impact op het recht op onderwijs van kinderen.

In dit verband schreven Justin Macdonald, professor aan The Judge Advocate General's Legal Center and School, en Ryan McCormick, advocaat bij het Amerikaanse leger, het volgende:

*"Implementing policy that aims to reduce civilian harm on the future battlefield against a near-peer enemy, when a commander needs to use all lawful measures required to defeat the enemy as quickly and efficiently as possible, carries the risk of defying the delicate equilibrium sustained in LOAC and is a misapplication of the law."*²⁵⁶

Hierbij duiden ze op het principe van militaire noodzaak. Echter, ze lijken het boven het principe van menselijkheid te plaatsen, wat een verkeerde invalshoek is. Beide principes zijn evenwaardig en moeten zorgvuldig met elkaar in evenwicht worden gebracht.²⁵⁷

Dit evenwicht kan worden versterkt door te focussen op de volgende vraag: hoe kan men de militaire bevelhebber het best voorzien van een breed scala aan informatie over risico's voor burgers, zodat hij/zij in staat is de proportionaliteitsregel te goeder trouw toe te passen?²⁵⁸ Goede trouw in deze context betekent meer dan het beoordelen van informatie en het maken van een aanvalsoordeel; het betekent het verkrijgen en analyseren van het soort informatie dat de uiteindelijke kwaliteit van dat oordeel zal verbeteren.²⁵⁹

²⁵⁵ ICRC, *International humanitarian law and the challenges of contemporary armed conflicts*, Geneva, ICRC, 2025. Geraadpleegd op 28 april 2025 via <https://international-review.icrc.org/articles/reports-and-documents-ihl-and-the-challenges-of-contemporary-armed-conflicts-927>; J. KWIK en T. ENGERS, "Algorithmic Fog of War: When Lack of Transparency Violates the Law of Armed Conflict", *Journal of Future Robot Life* 2021, 2(1-2), 43-46. Geraadpleegd op 28 april 2025 via https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4126001.

²⁵⁶ J. MACDONALD en R. MCCORMICK, 'The U.S. DoD Civilian Harm Mitigation and Response Action Plan on future battlefields', Lieber Institute West Point, 23 september 2022. Geraadpleegd op 10 maart 2025 via <https://lieber.westpoint.edu/civilian-harm-mitigation-response-action-plan-future-battlefields/>.

²⁵⁷ M.N. SCHMITT, "Military Necessity and Humanity in International Humanitarian Law: Preserving the Delicate Balance" in *Essays on law and War at the Fault Lines*, Den Haag, T.M.C. Asser Press, 2012; A. GEORGE JAIN, *Fig Leaf: A Critical Analysis of the Balancing of Military Necessity and Humanity in the Law of Targeting*, Thesis, 2023, 61 p; J.D. OHLIN en L. MAY, "Striking a Balance between Humanity and Necessity" in *Necessity in International Law*, New York, Oxford Academic, 2016.

²⁵⁸ S.n., "ICTY: Final Report to the Prosecutor by the Committee Established to Review the Nato Bombing Campaign Against the Federal Republic of Yugoslavia," *International Legal Materials* 2000, 39(5), 1257-1283; ICRC, "Q&A on the Issue of Explosive Weapons in Populated Areas", *International Review of the Red Cross* 2016, 98(1), 97,103.

²⁵⁹ G. CORN, *Enhancing Civilian Risk Mitigation by Expanding the Commander's Information Aperture*, Paper, 2020, 187. Geraadpleegd op 10 maart 2025 via https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4905130; G. CORN, "Contemplating the True Nature of the Notion of 'Responsibility'", *International Review of the Red Cross* 2014, 96, 910.

Om dit te realiseren, stelt Corn voor om een deskundige aan te stellen. Deze zou militaire bevelhebbers en eenheden in staat stellen om ook indirecte gevolgen van een aanval in overweging te nemen, en hen ondersteunen bij het implementeren van maatregelen ter beperking van risico's voor burgers. Hierdoor zouden zowel de bescherming van de burgerbevolking als de legitimiteit van de aanvalsbeslissingen worden versterkt.²⁶⁰ “*The better informed the judgment, the more likely it is to be reasonable.*”²⁶¹ Ook andere rechtsgeleerden zijn van mening dat militaire bevelhebbers moeten overwegen welke indirecte nevenschade kan worden veroorzaakt door aanvallen op burgers en civiele objecten.²⁶²

5. Geneutraliseerde zones

Wat betreft de maatregelen ter beperking van de risico's voor burgers, zou men eventueel kunnen denken aan geneutraliseerde zones. Zoals eerder in de scriptie werd vermeld, houdt dit concept in dat iedere partij bij een conflict aan de tegenpartij *kan* voorstellen om in streken waar gevechten plaatsvinden, zones in te stellen die bepaalde categorieën van personen bescherming kunnen bieden tegen geweld.²⁶³ Meer bepaald zijn ze bedoeld voor de opvang van burgers die niet deelnemen aan de vijandelijkheden en voor gewonde en zieke strijders.²⁶⁴ De veilige zones zouden hen kunnen beschermen tegen de directe en indirecte gevolgen van gewapende conflicten.²⁶⁵ Niettemin, dit is slechts een optie en geen verplichting onder IHR. In de praktijk blijkt dan ook dat deze bepaling weinig wordt gebruikt.²⁶⁶

Hier kan echter verandering in komen, indien men ervoor kiest om de ‘mensenrechtenbril’ op te zetten. Met name, staten hebben positieve verplichtingen onder IMR, bijvoorbeeld met betrekking tot het recht

²⁶⁰ G. CORN, *Enhancing Civilian Risk Mitigation by Expanding the Commander's Information Aperture*, Paper, 2020, 159.

²⁶¹ Ibid, p. 189

²⁶² I. ROBINSON en E. NOHLE, “Proportionality and precautions in attack: The reverberating effects of using explosive weapons in populated areas”, *International Review of the Red Cross* 2016, 98(1), 124; E.-C. GILLARD, *Proportionality in the Conduct of Hostilities: The Incidental Harm Side of the Assessment*, Clatham House: The Royal Institute of International Affairs, 2018. Geraadpleegd op 10 maart 2025 via <https://www.chathamhouse.org/2018/12/proportionality-conduct-hostilities-incident-harm-side-assessment>.

²⁶³ ICRC, *Commentary of 1958 to Article 15 of the Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War*, 12 augustus 1949; A. AUBUT en V. MELNIKOV, ‘Protected Zones in Warfare: Practical Considerations and the Role of the Legal Advisor’, *Lieber Institute West Point*, 23 augustus 2024. Geraadpleegd op 5 maart 2025 via <https://lieber.westpoint.edu/protected-zones-warfare-practical-considerations-role-legal-advisor/>.

²⁶⁴ MEDECINS SANS FRONTIERES, ‘The Practical Guide to Humanitarian Law’, <https://guide-humanitarian-law.org/content/article/3/proportionality/> (laatst geraadpleegd op 30 april 2025); ICRC, ‘Neutralized zones’, https://casebook.icrc.org/a_to_z/glossary/neutralized-zones (laatst geraadpleegd op 30 april 2025).

²⁶⁵ A. AUBUT en V. MELNIKOV, ‘Protected Zones in Warfare: Practical Considerations and the Role of the Legal Advisor’, *Lieber Institute West Point*, 23 augustus 2024. Geraadpleegd op 5 maart 2025 via <https://lieber.westpoint.edu/protected-zones-warfare-practical-considerations-role-legal-advisor/>; T. KECK, ‘What you need to know about “safety zones”’, *Humanitarian law & Policy*, 6 maart 2017. Geraadpleegd op 28 april 2025 via <https://medium.com/law-and-policy/what-you-need-to-know-about-safe-zones-973a1899746f>.

²⁶⁶ E.C. GILLARD, *Enhancing the security of civilians in conflict*, Research Paper (International Law Programme), 2024, 48; K. LANDGREN, “Safety zones and International Protection: A Dark Grey Area”, *International Journal of Refugee Law* 1995, 7(3), 436.

op leven (artikel 2 EVRM) en het verbod op onmenselijke of vernederende behandeling (artikel 3 EVRM). Gewapende conflicten brengen een groot risico op willekeurig verlies van mensenlevens en op mensonterende omstandigheden met zich mee. Door zones te vrijwaren waar burgers beschermd kunnen worden tegen oorlogsgeweld, geven staten concrete invulling aan hun mensenrechtelijke plicht om het leven en de menselijke waardigheid te beschermen. Daarnaast zou dit ook bijdragen tot de bescherming van het recht op onderwijs (artikel 13 IVESCR). Men zou immers geneutraliseerde zones kunnen instellen rondom schoolgebouwen waar kinderen en niet-strijders zich bevinden. Niet alleen zouden de instellingen op die manier beschermd worden tegen aanvallen, ze zouden ook niet gebruikt mogen worden voor militaire doeleinden.²⁶⁷

Dit vereist wel dat partijen bij een conflict tot een akkoord kunnen komen.²⁶⁸ Ook hier kunnen deskundigen een meerwaarde betekenen. Zij kunnen bijvoorbeeld informatie verstrekken over de situatie ter plekke en advies geven over mogelijke problemen. Eens een akkoord bereikt is, kunnen ze er ook voor helpen zorgen dat de voorwaarden daarvan consequent worden weerspiegeld in de bevelen aan de soldaten. Verder kunnen de deskundigen training geven aan de strijdkrachten die aan een geneutraliseerde zone zijn toegewezen. Dit zou bijdragen aan de succesvolle implementatie van de beschermde gebieden, die een belangrijk maar vaak onderbenut instrument zijn voor het verbeteren van de bescherming van personen die negatief worden beïnvloed door gewapend conflict.²⁶⁹

6. Conclusie

In dit onderdeel werd vastgesteld dat de proportionaliteitsbeoordeling van een aanval in gewapend conflict geen gemakkelijke opgave is. Ze wordt vaak genomen onder tijdsdruk en in chaotische omstandigheden. Bovendien is er vaak onvoldoende informatie beschikbaar om met alle elementen rekening te kunnen houden, zoals bijvoorbeeld de indirecte gevolgen van een aanval. Dit is waar het schoentje wringt. De vernietiging van een school heeft bijvoorbeeld een enorm nefaste impact op kinderen. Zo schendt het niet alleen hun recht op onderwijs, maar stelt het hen ook bloot aan rekrutering door militaire groeperingen, seksueel misbruik, ongelijke behandeling, enzovoort. Heel wat mensenrechten worden aldus geschonden.

²⁶⁷ K. HAUSLER, N. URBAN en R. MCCORQUODALE, *Protecting Education in Insecurity and Armed Conflict: An International Law Handbook*, Londen, BIICL, 212-213.

²⁶⁸ M.N. SCHMITT, 'Ukraine Symposium – Protected Zones in International Humanitarian Law', *Lieber Institute West Point*, 24 augustus 2022. Geraadpleegd op 29 april 2025 via <https://lieber.westpoint.edu/protected-zones-international-humanitarian-law/>; K. LANDGREN, "Safety zones and International Protection: A Dark Grey Area", *International Journal of Refugee Law* 1995, 7(3), 436.

²⁶⁹ A. AUBUT en V. MELNIKOV, 'Protected Zones in Warfare: Practical Considerations and the Role of the Legal Advisor', *Lieber Institute West Point*, 23 augustus 2024. Geraadpleegd op 5 maart 2025 via <https://lieber.westpoint.edu/protected-zones-warfare-practical-considerations-role-legal-advisor/>.

Daarom klinkt vanuit de rechtsleer de oproep steeds luider om militaire bevelhebbers te voorzien van zo veel mogelijk informatie over de risico's voor burgers. Hiertoe zou een deskundige kunnen worden aangesteld, die indirecte gevolgen accuraat probeert te kwantificeren. Op die manier zou ook de impact van een aanval op het recht op onderwijs duidelijker worden. Daarnaast zou de expert kunnen helpen bij het onderhandelen over geneutraliseerde zones, waar burgers en strijders die niet deelnemen aan de vijandelijkheden, veilig zijn. Strijdkrachten zijn onder het IHR niet verplicht om dergelijke zones in te stellen, maar staten zouden vanuit mensenrechtelijk perspectief wel de plicht kunnen hebben om deze te vrijwaren. Deze interpretatie draagt bij aan een meer proactieve toepassing van beschermingsmechanismen in situaties van gewapend conflict. De wens is dan ook dat bevelhebbers de kruisbestuiving tussen internationaal humanitair recht en internationale mensenrechten in de praktijk kunnen gebruiken wanneer ze ingrijpende beslissingen maken die schadelijk kunnen zijn voor de burgerbevolking. Dit vereist echter een goed begrip van het recht, alsook inspanningen te goeder trouw.

ONDERDEEL II: VOORZORGSMAATREGELEN

Dit onderdeel analyseert de voorzorgsmaatregelen die van alle strijdende partijen worden verlangd om de bescherming van de burgerbevolking en burgerobjecten tegen de gevolgen van vijandelijkheden te waarborgen.

1. Voorzorgsmaatregelen bij een aanval

Allereerst geldt de verplichting om er te allen tijde voor te zorgen dat burgers en burgerobjecten gespaard blijven.²⁷⁰ Dit betekent dat commandanten en anderen die betrokken zijn bij militaire operaties er altijd rekening mee moeten houden dat burgers en civiele objecten schade kunnen oplopen als gevolg van geplande operaties, en dat ze er alles aan moeten doen om dit te voorkomen.²⁷¹ Deze verplichting zal afhankelijk zijn van de specifieke context.²⁷²

Ten tweede moet men al het haalbare doen om te verifiëren of een aanval rechtmatig is,²⁷³ al is niet helemaal duidelijk wat “haalbaarheid” inhoudt. Deze kan immers beïnvloed worden door verschillende criteria, zoals het belang van het vernietigen van een doelwit, de nauwkeurigheid van wapens, de nabijheid van burgers, de bescherming van de eigen strijdkrachten, de beschikbaarheid van alternatieven, enzovoort.²⁷⁴ Ook beschikbare middelen en technologie zullen meespelen.²⁷⁵ Er is dus geen manier om met absolute zekerheid het militaire karakter van een doelwit vast te stellen.²⁷⁶ Wel bestaat een verplichting tot handelen te goeder trouw.²⁷⁷ Het gaat om wat “*uitvoerbaar of praktisch mogelijk is, rekening houdend met alle omstandigheden die op het ogenblik zelf gelden, inclusief humanitaire en militaire overwegingen.*”²⁷⁸

²⁷⁰ Artikel 57(1) Protocol I.

²⁷¹ NEUMAN, N., “A Precautionary Tale: The Theory and Practice of Precautions in Attack” in DINSTEIN, Y., *Israel Yearbook on Human Rights*, 2018, 48, 28. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://brill.com/display/book/edcoll/9789004382183/B9789004382183-s003.xml>.

²⁷² Y. DINSTEIN, *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict (3rd ed.)*, Cambridge, Cambridge University Press, 2016, 164, para. 448.

²⁷³ Artikel 57, lid 2, a), i) Protocol I.

²⁷⁴ ICRC, ‘Precautions in attack’, https://casebook.icrc.org/a_to_z/glossary/precautions-attack (laatst geraadpleegd op 19 december 2024).

²⁷⁵ Y. SANDOZ, C. SWINARSKI en B. ZIMMERMAN (eds), *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949* (1987) (‘ICRC Commentary’), 2199; M. SCHMITT, “Precision Attack and International Humanitarian Law”, *International Review of the Red Cross* 2005, Vol. 87, 859, 460.

²⁷⁶ W.J. FENRICK, “Targeting and proportionality during the NATO bombing campaign against Yugoslavia”, *EJIL*, Vol. 12 (3) 2001, 501.

²⁷⁷ Y. DINSTEIN, *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict (3rd ed.)*, Cambridge, Cambridge University Press, 2016, 165, para. 442.

²⁷⁸ Artikel 3(10) Protocol on Prohibitions or Restrictions on the Use of Mines, Booby-Traps and Other Devices as Amended on 3 May 1996 Annexed to the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons Which May Be Deemed to Be Excessively Injurious or to Have Indiscriminate Effects, Annex B, May 3, 1996, 1342 *U.N. TS.* 168

Een derde vereiste is het nemen van alle haalbare voorzorgsmaatregelen in de keuze van middelen en methoden voor het uitvoeren van een aanval.²⁷⁹ Zo speelt de timing van een aanval een belangrijke rol. Als het haalbaar is om een aanval op verschillende tijdstippen uit te voeren, moet de commandant de voorkeur geven aan het moment waarop de aanval naar verwachting minimale nevenschade zal veroorzaken.²⁸⁰ Een andere kwestie die moet worden overwogen heeft te maken met wapensturing. Een commandant moet bepalen wat het meest geschikte wapen is om een aanval uit te voeren alsook de juiste manier om het in te zetten.²⁸¹ Deze beslissingen zijn altijd contextueel. Ze zullen afhangen van factoren zoals het succes van de militaire missie, de bescherming van eigen strijdkrachten, beschikbare wapens en de intensiteit van het conflict.²⁸²

Wanneer een keuze mogelijk is tussen verschillende militaire doelen voor het verkrijgen van een vergelijkbaar militair voordeel, moet het doel worden gekozen waarvan kan worden verwacht dat de aanval het minste gevaar oplevert voor mensenlevens en burgerobjecten.²⁸³ Verder mag men geen buitenproportionele aanvallen uitvoeren.²⁸⁴ Als na de fase van besluitvorming duidelijk wordt dat een object geen militair doel is, of onder speciale bescherming staat, of als de aanval onevenredig zou zijn, moet de aanval worden geannuleerd of opgeschort.²⁸⁵ Dit betekent dat een bevelhebber er altijd voor moet zorgen dat zijn inlichtingen *up-to-date* zijn.²⁸⁶ Deze plicht ligt ten grondslag aan respectievelijk het principe van onderscheid van artikel 48 Aanvullend Protocol I en het principe van proportionaliteit van artikel 51, lid 5, b).²⁸⁷ Tot slot moet, indien mogelijk, vooraf een waarschuwing worden gegeven in het

(1996); artikel 1(5) CCW Protocol on Prohibitions or Restrictions on the Use of Incendiary Weapons (Protocol III), 1342 U.N.T.S. 171 (1980); ICTY, *Prosecutor v. Galic* (No. IT-98-29-T), 5 december 2003, para. 58, note 105; C.-M., STUART en S. HAINES, *Hague Law Interpreted: The Conduct of Hostilities under the Law of Armed Conflict*, Oxford, Hart Publishing, 2018, 199.

²⁷⁹ Artikel 57(2)(ii) Protocol I.

²⁸⁰ Y. DINSTEIN, *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict* (3rd ed.), Cambridge, Cambridge University Press, 2016, 171, para 458-459.

²⁸¹ I. HENDERSON, "The Contemporary Law of Targeting: Military Objectives, Proportionality and Precautions in attack under Additional Protocol I", *Journal of Conflict and Security Law*, Volume 16, Issue 2, 2009, 169-172.

²⁸² NEUMAN, N., "A Precautionary Tale: The Theory and Practice of Precautions in Attack" in DINSTEIN, Y., *Israel Yearbook on Human Rights*, 2018, 38-40. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://brill.com/display/book/edcoll/9789004382183/B9789004382183-s003.xml>.

²⁸³ Artikel 57(3) Protocol I.

²⁸⁴ Artikel 57(2)(iii) Protocol I.

²⁸⁵ Artikel 57(2)(b) Protocol I; *Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts, Geneva (1974-1977)*, Vol. VII, Federal Political Department, Bern, 1978, 192-194; HUMAN RIGHTS COUNCIL, *Report of the high-level fact-finding mission to Beit Hanoun establishes under Council resolution S-3/1*, A/HRC/9/26, 1 september 2008; AMNESTY INTERNATIONAL, Eur 70/018/2000, *NATO/Federal Republic of Yugoslavia, "Collateral Damage" or Unlawful Killings? Violations of the Laws of War by NATO during Operation Allied Force*, Londen, 2000; ICRC, *International humanitarian law and the challenges of contemporary armed conflicts, Report prepared by the International Committee of the Red cross for the 32nd International Conference of the Red Cross and Red Crescent*, Geneva, ICRC, 2015, paras 155, 160, 178-180.

²⁸⁶ L. C. GREEN, *The Contemporary Law of Armed Conflict*, 3rd ed., Manchester, Manchester University Press, 2008, 182.

²⁸⁷ C.-M., STUART en S. HAINES, *Hague Law Interpreted: The Conduct of Hostilities under the Law of Armed Conflict*, Oxford, Hart Publishing, 2018, 199.

geval van een aanval die de burgerbevolking kan treffen.²⁸⁸ Die waarschuwing moet doeltreffend zijn, wat betekent dat ze “*burgers in staat stelt te schuilen of het gebied te verlaten en (...) dat de burgerlijke verdedigingsautoriteiten maatregelen kunnen nemen*”.²⁸⁹ Dit moet worden gezien in het licht van het geëvalueerde effect van de waarschuwing op het moment dat deze werd gegeven. Bijgevolg, zelfs als een waarschuwing er niet in slaagt burgers te beschermen, betekent dit niet noodzakelijk dat ze niet doeltreffend is.²⁹⁰

2. Specifieke waarschuwingen

In bovenstaande analyse werd reeds vermeld dat een doeltreffende waarschuwing moet worden gegeven in geval van een aanval die de burgerbevolking kan treffen. Er bestaan echter civiele objecten met speciale bescherming, waarvoor deze regel niet nodig lijkt te zijn. Bijvoorbeeld, civiele ziekenhuizen mogen nooit het voorwerp worden van een aanval en moeten beschermd worden tegen de gevolgen van militaire operaties.²⁹¹ Desondanks kunnen ziekenhuizen hun speciale bescherming verliezen, met name, wanneer ze gebruikt worden om daden te plegen die schadelijk zijn voor de vijand en verdergaan dan hun humanitaire functie.²⁹² In dat geval moeten de partijen bij een conflict een duidelijke en effectieve waarschuwing geven vooraleer enige militaire actie wordt ondernomen.²⁹³ Bovendien, wil een dergelijk verlies van specifieke bescherming een aanval rechtvaardigen, dan moet het plegen van een handeling die schadelijk is voor de vijand ertoe leiden dat het ziekenhuis voldoet aan de cumulatieve criteria om als

²⁸⁸ Artikel 26 Hague Regulation; artikel 19 Geneva Convention IV; Artikel 57(2)(c) Protocol I; *Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts, (1974-1977), Vol. VII, Federal Political Department, Bern, 1978, 192-194*; s.n., *The Operation in Gaza, Factual and Legal Aspects*, Israeli Ministry of Foreign Affairs, 2009. Geraadpleegd op 19 December 2024 via <https://www.gov.il/en/pages/the-operation-in-gaza-factual-and-legal-aspects>; HUMAN RIGHTS COUNCIL, *Report of Commission of Inquiry on Lebanon pursuant to Human Rights Council resolution S-2/1, A/HRC/3/2*, 23 november 2006, Part I, paras 149-158. Geraadpleegd op 19 december 2024 via http://www.ohchr.org/Documents/Publications/HR_in_armed_conflict.pdf; AMNESTY INTERNATIONAL, Eur 70/018/2000 6 juni 2000, *NATO/Federal Republic of Yugoslavia, “Collateral Damage” or Unlawful Killings? Violations of the Laws of War by NATO during Operation Allied Force*, London, Part 1, paras 19, 20, 22-25 en B., para. 77. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <http://www.amnesty.org>; ECtHR, *Isayeva v. Russia* (No. 57950/00), 24 februari 2005, paras 15, 25, 72, 164, 171, 187, 192-193; ECtHR, *Khatsiyeva and others v. Russia* (No. 5108/02), 17 januari 2008, paras 21 en 139; J. VAN DEN BOOGAARD, “Knock on the Roof: Legitimate Warning of Method of warfare?”, in H. KRIEGER, *Yearbook of International Humanitarian Law*, Vol. 19, 2016, 183-209.

²⁸⁹ United Kingdom Ministry of Defence, *The Manual of the Law of Armed Conflict*, Oxford, Oxford University Press, 2004.

²⁹⁰ F. KALSHOVEN en L. ZAGVELD, *Constraints on the Waging of War - An Introduction to International Humanitarian Law*, 2001, 109.

²⁹¹ ICRC, *Commentary of 2016 on the First Geneva Convention*, para. 1797; ICRC, *Commentary of 1958 on the Fourth Geneva Convention*, p. 146.

²⁹² Artikel 21 Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field, 12 augustus 1949; artikel 19 Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War, 12 augustus 1949.

²⁹³ ICRC, *Commentary of 2016 to Article 21 Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field*, 12 augustus 1949; s.n., *The Operation in Gaza, Factual and Legal Aspects*, Jerusalem, Israeli Ministry of Foreign Affairs, 2009. Geraadpleegd op 11 maart 2025 via <https://casebook.icrc.org/case-study/israelgaza-operation-cast-lead>; ICRC, *Commentary of 2016 on the First Geneva Convention*, para. 1852; ICRC, *Commentary of 1958 on the Fourth Geneva Convention*, p. 155.

militair doel te worden aangemerkt.²⁹⁴ Het doel van de waarschuwing in deze gevallen is om burgers in het ziekenhuis te evacueren, alsook de vijand de kans te geven een einde te maken aan het misbruik van de instelling om te voorkomen dat deze aangevallen moet worden.²⁹⁵ Met andere woorden, de waarschuwingsplicht dient als een bijkomende waarborg om ziekenhuizen te beschermen tegen de gevolgen van vijandelijkheden en om hun volledige levensreddende functies te behouden.²⁹⁶

Die waarborg is niet even sterk voor scholen. Deze genieten geen speciale bescherming (bovenop hun bescherming als civiel object) en vallen daarom onder het algemene waarschuwingssysteem. Met name, een doeltreffende waarschuwing moet worden gegeven wanneer een aanval de burgerbevolking kan treffen, maar enkel wanneer dit redelijk/haalbaar is gezien de context. Indien de omstandigheden het niet toelaten, moet geen voorafgaande waarschuwing worden gegeven.²⁹⁷ Dit geeft militaire bevelhebbers meer ruimte om een aanval op een onderwijsinstelling uit te voeren. De drempel ligt niet even hoog als bij ziekenhuizen.

Volgens sommige rechtsgeleerden is de reden pijnlijk simpel: er is geen internationale consensus, en er wordt te weinig aandacht aan besteed.²⁹⁸ Men zou hier verandering in kunnen brengen, en ook scholen speciale bescherming kunnen toekennen. Dit zou kinderen een veilig toevluchtsoord bieden, waar ze hun opvoeding kunnen verderzetten. Dit is niet alleen belangrijk tijdens gewapend conflict, maar ook voor daarna. Wanneer de strijd gedaan is en een land achterblijft in puin, kan onderwijs de nodige structuur, kennis en psychologische zorg voorzien die kinderen nodig hebben op hun leven weer op te bouwen. Dit zal ook belangrijk zijn voor de welvaart van de bevolking in haar geheel.

3. Voorzorgsmaatregelen tegen de gevolgen van aanvallen

Artikel 58 Aanvullend Protocol I heeft betrekking op specifieke maatregelen die elke mogendheid op haar eigen grondgebied moet nemen ten gunste van haar onderdanen. Deze voorzorgsmaatregelen tegen de gevolgen van aanvallen omvatten drie verplichtingen die partijen bij een conflict moeten nakomen:

- a) vermijden militaire doelwitten te plaatsen in of nabij dichtbevolkte gebieden waar onderwijsinstellingen waarschijnlijk te vinden zijn;

²⁹⁴ ICRC, *Commentary of 2016 on the First Geneva Convention*, para. 1847.

²⁹⁵ HPCR, *Commentary on the HCPR Manual on International Law Applicable to Air and Missile Warfare* (USA, 2010), 135, para 4.

²⁹⁶ K. PHAN en T. NGUYEN, 'Hospitals under fire: legal and practical challenges to strengthened protection', *Humanitarian Law & Policy*, 6 maart 2025. Geraadpleegd op 12 maart 2025 via <https://blogs.icrc.org/law-and-policy/2025/03/06/hospitals-under-fire-legal-and-practical-challenges-to-strengthened-protection/>.

²⁹⁷ Artikel 26 Hague Regulation; artikel 57(2)(c) Aanvullend Protocol I.

²⁹⁸ Deze vaststelling werd gedaan door G. CORN in een Zoom-meeting met de auteur van deze thesis op 29 maart 2025.

- b) zich inspannen om de burgerbevolking onder hun controle uit de nabijheid van militaire doelwitten te verwijderen; en
- c) andere noodzakelijke maatregelen nemen om de scholen onder hun controle te beschermen tegen de gevaren die voortvloeien uit militaire operaties.²⁹⁹

Opmerkelijk is het gebrek aan een absoluut verbod voor strijdkrachten om scholen te gebruiken voor militaire doeleinden.³⁰⁰ Het internationaal humanitair recht beperkt militair gebruik daarvan alleen voor zover er burgers en niet-strijders aanwezig zijn. De beschermingsstatus wordt dus afgeleid van de aanwezigheid van burgers, en is niet gebaseerd op de inherente humanitaire waarde van deze gebouwen.³⁰¹ Dit is verrassend omdat militair gebruik een onderwijsinstelling verandert van een civiel beschermd object naar een legitiem doelwit voor de tegenpartij bij een conflict.³⁰² Wat nog verontrustender is, is dat een dergelijk gebruik de kans vergroot dat de vijand zich vergist en ten onrechte een school aanvalt die enkel onderdak biedt aan kinderen en andere burgers.³⁰³ Dit staat in schril contrast met civiele ziekenhuizen en religieuze gebouwen, die zonder uitzondering niet voor militair gebruik kunnen dienen.³⁰⁴ Deze speciale bescherming hebben ze te danken aan hun inherente humanitaire aard respectievelijk hun culturele en spirituele waarde voor een volk.³⁰⁵ Echter, het is niet duidelijk waarom scholen dan niet dezelfde mate van bescherming krijgen. Deze hebben immers ook een unieke rol in de samenleving. Scholen zijn centra

²⁹⁹ Artikel 58 Protocol I; M. ZWANENBURG, “Keeping Camouflage Out of the Classroom: The Safe Schools Declaration and the Guidelines for Protecting Schools and Universities from Military Use During Armed Conflict”, *Journal of Conflict & Security Law*, Oxford University Press, 2021, 264-266; s.n., *The Operation in Gaza, Factual and Legal Aspects*, Israeli Ministry of Foreign Affairs, 2009, Part I, paras. 151-169, Part II, paras. 439-498. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://www.gov.il/en/pages/the-operation-in-gaza-factual-and-legal-aspects>; ECtHR, *Isayeva v. Russia* (No. 57950/00), 24 februari 2005, paras 15, 23, 25-26, 69-70; HUMAN RIGHTS WATCH, “Up in Flames: Humanitarian Law Violations and Civilian Victims in the Conflict over South Ossetia”, 2009, paras 18-25; Council of Europe, ‘Independent International Fact-Finding Mission on the Conflict in Georgia’, *Official Journal of the European Union*, Volume I, 1-33, paras 79-82. Geraadpleegd op 19 december 2024 via http://www.mpil.de/en/pub/publications/archive/independent_international_fact.cfm; ICRC, *International humanitarian law and the challenges of contemporary armed conflicts*, 8-10 december 2015, para 218; E.T JENSEN, “Precautions Against the Effect of Attacks in Urban Areas” in *IRRC*, Vol. 98, No. 901, 2017, 147-175; D. RICHEMOND-BARAK & A. FEINBERG, “The irony of the iron dome: intelligent defense systems, law, and security”, in *Harvard National Security Journal*, Vol. 9, No. 2, 2016, 469-525.

³⁰⁰ ICTY, *Prosecutor v Kordic & Cerkez* (No. IT-95-14/2-A), 17 december 2004, 92.

³⁰¹ Artikel 48 en artikel 51(2) Aanvullend Protocol I; artikel 13(2) Aanvullend Protocol II; ICRC, Customary International Humanitarian Law, rule 1.

³⁰² Artikel 52 Aanvullend Protocol I; ICRC, Customary International Humanitarian Law, rule 10.

³⁰³ Un Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, ‘Iraq: Activists Call for Protection of Academics’, *The New Humanitarian*, 15 januari 2006. Geraadpleegd op 11 maart 2025 via <https://www.thenewhumanitarian.org/feature/2007/02/06/youth-and-migration>; HUMAN RIGHTS WATCH, *Off Target: The Conduct of the War and Civilian Casualties in Iraq*, 2003, 17, 92, 95. Geraadpleegd op 11 maart 2025 via <https://www.hrw.org/reports/2003/usa1203/usa1203.pdf>; HUMAN RIGHTS WATCH, *Civilian Deaths in the NATO Air Campaign*, 2000, n. 25 and Appendix A. Geraadpleegd op 11 maart 2025 via <https://www.hrw.org/legacy/reports/2000/nato/index.htm#TopOfPage>.

³⁰⁴ Artikel 19 Geneva Convention (I) fort he Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field, 12 augustus 1949; artikel 18 Geneva Convention (IV) relative tot he Protection of Civilian persons in Time of War, 12 augustus 1949; artikel 12 Aanvullend Protocol I; artikel 11 Aanvullend Protocol II; Rule 28 ICRC Customary International Humanitarian Law; artikel 53 en 85(4) Aanvullend Protocol I; artikel 16 Aanvullen Protocol II

³⁰⁵ ICRC, Commentary of 1958 on the Fourth Geneva Convention, 316-18.

van onderwijs, opvang en activiteit voor kinderen, ze bevorderen democratische expressie via stemmingen en vreedzame bijeenkomsten, en vormen bronnen van gemeenschapszin en burgerlijke trots. Ze zijn daarom belangrijk voor de ontwikkeling van een volk.³⁰⁶

4. Het opnemen van een ‘absolute noodzakelijkheidsvereiste’

De bedoeling is om scholen een verhoogde juridische status toe te kennen en daarmee hun bescherming te versterken. Het lijkt voorlopig echter niet haalbaar om een absoluut verbod op militair gebruik daarvan op te nemen in de Conventies van Genève of de Aanvullende Protocollen. De praktijk toont immers aan dat het uiterst moeilijk is om internationale consensus te bereiken in dit verband.

Wat wel kan, is de sensitiviteit voor de bescherming van onderwijsinstellingen verhogen en meer restrictieve regels opleggen. Men zou zich bijvoorbeeld kunnen baseren op artikel 53 van de Vierde Conventie van Genève, dat van toepassing is op bezette gebieden. Deze bepaling stelt dat iedere vernietiging door de bezettende macht van goederen verboden is, behalve wanneer deze vernietiging *absoluut* noodzakelijk is vanwege militaire operaties.³⁰⁷ De bezettende macht moet proberen deze clausule op een redelijke manier te interpreteren. Ze moet streven naar evenredigheid bij het vergelijken van de te behalen militaire voordelen met de aangerichte schade. Militaire noodzaak mag niet worden verward met louter gemak.³⁰⁸

Een voorstel bestaat erin om een analoge bepaling te creëren voor conflictsituaties buiten de context van bezetting en op situaties die niet de vernietiging maar het gebruik van scholen behelzen. Op die manier zouden militairen enkel nog gebruik kunnen maken van deze faciliteiten indien dat *absoluut* noodzakelijk is. Dit betekent dat er geen enkel ander mogelijk alternatief mag zijn. Het is geen absoluut verbod op het

³⁰⁶ G.R. BART, “The Ambiguous Protection of Schools under the Law of War – Time for Parity with hospitals and religious buildings”, *Georgetown Journal of International Law*, 2009, 405; S.C. GROVER, *Schoolchildren as Propaganda Tools in the War on Terror*, Berlin Heidelberg: Springer-Verlag 2011, 140.

³⁰⁷ Artikel 53 Conventie van Genève betreffende de bescherming van burgers oorlogstijd, 12 augustus 1949. Deze is vertaald naar verschillende nationale handleidingen m.b.t. oorlogsrecht, zoals de DOD Law of War Manual uit de Verenigde Staten, zie <https://ogc.osd.mil/Portals/99/Law%20of%20War%202023/DOD-LAW-OF-WAR-MANUAL-JUNE-2015-UPDATED-JULY%202023.pdf?ver=Qbxamfouw4znu1I7DVMcsw%3d%3d>, 55.

³⁰⁸ Zie US Military Tribunal at Nuremberg, *United States v. Wilhelm List et al.* (No. 47), 19 februari 1948, 1252: hierin werd gesteld dat de verweerders de zogenaamde “plea of necessity” verwarpen met gemakzucht en strategische belangen; zie D.D. EISENHOWER, *Memorandum Regarding the Protection of Historical Monuments in Italy*, 29 december 1943, X WHITEMAN’S DIGEST 438 (§13): Hoewel de uitdrukking “militaire noodzaak” soms wordt gebruikt waar het eerlijker zou zijn om te spreken van militair of zelfs persoonlijk gemak, mag militaire noodzaak geen “dekmantel voor laksheid of onverschilligheid” zijn om te beoordelen of aan verplichtingen uit hoofde van het oorlogsrecht, zoals de bescherming van culturele goederen, kan worden voldaan zonder dat dit ten koste gaat van operationele behoeften.

militair gebruik van onderwijsinstellingen, maar het legt de drempel wel heel hoog. De hoop is dat scholen zo toch beter beschermd worden.³⁰⁹

5. Conclusie

De verwevenheid van gewapende conflicten met de civiele omgeving wordt almaar sterker. Vooral nu gewapende conflicten zich steeds vaker afspelen in stedelijke gebieden, is het van cruciaal belang om te blijven evalueren hoe men het evenwicht tussen militaire noodzaak en menselijkheid het beste kan bereiken. De verplichting om voorzorgsmaatregelen te nemen bij aanvallen is in dit opzicht van groot belang.³¹⁰ Ook een sterkere rem op het militair gebruik van scholen kan een grote bijdrage leveren. Door de betekenis van deze maatregelen tot een hogere juridische en operationele status te verheffen, kan een meer systematische integratie van IHR- en IMR-normen worden bevorderd. Dit vraagt echter concrete stappen die gericht zijn op een meer uniforme naleving van deze verplichtingen in de praktijk, zoals beschreven in de vorige alinea. Scholen en universiteiten verdienen speciale bescherming, die alleen kan bereikt worden als men humanitaire verplichtingen en militaire belangen geïntegreerd benadert. Onderwijs biedt kinderen en jongeren niet alleen toegang tot kennis en vaardigheden, maar fungeert ook als beschermend mechanisme tegen exploitatie en radicalisering. De bescherming van onderwijsinstellingen is daarom zowel een humanitaire als mensenrechtenprioriteit.

³⁰⁹ Dit idee werd opgedaan in een gesprek met G. CORN.

³¹⁰ N. NEUMAN, “A Precautionary Tale: The Theory and Practice of Precautions in Attack” in Y. DINSTEIN, *Israel Yearbook on Human Rights*, 2018, 41. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://brill.com/display/book/edcoll/9789004382183/B9789004382183-s003.xml>.

CONCLUSIE

De fundering van dit onderzoek bestond uit een analyse van de relatie tussen internationaal humanitair recht en internationale mensenrechten in situaties van gewapend conflict. Allereerst werd de evolutie van deze relatie beschreven. Beide domeinen werden oorspronkelijk voor verschillende omstandigheden ontwikkeld, maar groeiden doorheen de tijd steeds meer naar elkaar toe, en worden intussen als complementair beschouwd. Desondanks is er nog een duidelijke spanning tussen de twee waar te nemen. Met name, er zijn problemen met betrekking tot de invulling en de toepassing van het IHR en IMR. In de praktijk interpreteren staten de betrokken rechtsregels op een voor hen voordelige manier om hun acties in gewapend conflict te legitimeren. Daarnaast is er een gebrek aan verantwoordingsplicht en slechts een beperkte beschikbaarheid van rechtsmiddelen voor de slachtoffers van mensenrechtenschendingen in conflictsituaties. Deze factoren hebben schadelijke gevolgen voor de samenleving in getroffen gebieden.

Dit onderzoek was er daarom op gericht om een verhoogde bescherming voor de burgerbevolking te realiseren. De hypothese was dat een kruisbestuiving tussen het internationaal humanitair recht en de internationale mensenrechten daartoe zou bijdragen. Deze werd gebaseerd op de idee van rechtsgeleerden zoals professor Andrew Clapham, die suggereren dat IHR moet worden benaderd vanuit een perspectief dat gericht is op het maximaliseren van bescherming voor burgers, veeleer dan het exploreren van de grenzen van rechtsschending.

Hoewel dit een lovenswaardige doelstelling is, moet de haalbaarheid ervan in vraag worden gesteld. Immers, een te sterke incorporatie van mensenrechten in de IHR-context zou kunnen resulteren in een problematische normatieve overschrijding, waardoor een juridische toepassing ontstaat die losstaat van de werkelijke omstandigheden en behoeften van oorlogsvoering en die wellicht slechts beperkte steun zal krijgen van belanghebbenden. Het gebrek aan internationale consensus maakt het niet doenlijk om te beginnen sleutelen aan het bestaande rechtskader. Nuttiger lijkt een analyse van de naleving te goeder trouw van de rechtsregels.

Hierbij is het noodzakelijk om een balans te vinden tussen humanitaire en militaire factoren, waardoor de complementariteit tussen IHR en IMR sterker zal worden aanvaard. Om een adequate bescherming aan de burgerbevolking te garanderen, moet de focus liggen op de operationalisering van deze rechtsdomeinen. Dit is van onzettend groot belang voor de eerbiediging van de mensenrechten in situaties van gewapend conflict. Het recht op leven, eerlijk proces, juridische identiteit en economische, sociale en culturele rechten worden dan immers enorm geïmpacteerd.

In deze thesis werd specifiek gefocust op het recht op onderwijs. De laatste jaren wordt immers een toenemend aantal aanvallen op scholen gerapporteerd. Deze hebben een ernstige en langdurige impact op kinderen en de samenleving als geheel, en verdienen daarom bijzondere aandacht.

Het internationaal humanitair recht erkent geen expliciet recht op onderwijs, maar bevat wel verschillende garanties voor de bescherming van studenten, onderwijspersoneel en -instellingen. Zo bevatten de Vierde Conventie van Genève en de Aanvullende Protocolen een aantal algemene bepalingen, en bestaan ook een reeks fundamentele IHR-principes. Deze laatste zijn menselijkheid, militaire noodzakelijkheid, onderscheid en proportionaliteit. Verder bestaat ook de *Safe Schools Declaration*. Deze verklaring omvat een reeks richtlijnen voor de bescherming van scholen tegen militair gebruik tijdens gewapend conflict. Echter, het is geen bindend instrument en legt dus ook geen wettelijke verplichtingen op voor staten.

Het IHR en *soft law* bieden dus onvoldoende bescherming aan de burgerbevolking. Daarom grijpt men terug naar het concept van menselijke waardigheid, dat centraal staat in zowel het internationaal humanitair recht als de internationale mensenrechten. Het impliceert een aantal verplichtingen, zoals de grenzen die worden opgelegd aan de methoden en middelen van conflictvoering. Niettemin, menselijke waardigheid is een ambigu concept en wordt op velerlei manieren ingevuld. De bedoeling is om het af te wegen tegen het criterium van militaire noodzaak, maar praktische obstakels maken het vinden van een evenwicht moeilijk. Zo doet de betrokkenheid van niet-statelijke actoren het onderscheid tussen burgers en strijders in conflictsituaties vervagen. Het gevolg is een groter risico op burgerslachtoffers, wat de toepassing van het principe van menselijkheid hindert.

Derhalve wordt een oplossing gezocht bij de internationale mensenrechten. Zo stelt artikel 38, §4 IVRK dat Verdragsstaten overeenkomstig hun verplichtingen onder het IHR alle haalbare maatregelen moeten nemen om de bescherming en zorg te waarborgen van kinderen die door een gewapend conflict worden getroffen. Internationaal humanitair recht werd hiermee voor het eerst expliciet geïncorporeerd in een mensenrechtenverdrag, wat de complementariteit van de twee rechtsdomeinen benadrukte. Evenwel, staten maakten allerlei voorbehouden bij het IVRK, waardoor sommige voordelen ervan worden beperkt. Ratificatie van het Verdrag is dus onvoldoende om het recht op onderwijs in conflictsituaties te garanderen. Sommige rechtsgeleerden suggereren dan ook om staten materieel te stimuleren in het respecteren van dit recht. Echter, een te strikte toepassing van de IMR legt onrealistische verplichtingen op voor staten. Deze zullen dan minder geneigd zijn de wet na te leven. Een evenwichte aanpak is daarom cruciaal om zowel de normatieve kracht als de praktische uitvoerbaarheid van het recht op onderwijs te waarborgen.

In de loop van dit onderzoek werd duidelijk dat het proportionaliteitsoordeel van de militaire bevelhebber hierin een belangrijke rol speelt. Minder evident was echter de omvang van deze beoordeling. Hoewel het vernietigen van een school duidelijke directe gevolgen heeft, zoals het verlies van lesruimte en de mogelijke verwonding of dood van kinderen, zijn de indirecte gevolgen veel moeilijker te voorspellen. Schendingen van het recht op onderwijs zullen dus niet in rekening worden gebracht bij het proportionaliteitsoordeel.

Men moet daarom bijzondere aandacht besteden aan de verplichte voorzorgsmaatregelen bij het voorbereiden en uitvoeren van een aanval. Zo bestaat de plicht om waarschuwingen te geven voordat personen en objecten worden aangevallen die recht hebben op specifieke bescherming. Deze laatste omvatten ziekenhuizen, culturele eigendommen en religieuze gebouwen. Er bestaat echter geen vergelijkbare bescherming voor scholen. Deze mogen bovendien gebruikt worden door strijdkrachten voor militaire doelen, met als gevolg dat ze hun civiele beschermingsstatus verliezen. Dit leidt in de praktijk tot massale vernietigingen van onderwijsinstellingen, die kinderen het recht op onderwijs ontnemen. In deze thesis wordt derhalve voorgesteld om de sensitiviteit voor bescherming van scholen te verhogen door het militaire gebruik ervan te koppelen aan de absolute noodzakelijkheidsvereiste. Met name, men zou een bepaling analoog aan artikel 53 van de Vierde Geneefse Conventie kunnen creëren voor conflictsituaties buiten de context van bezetting. Op die manier zouden scholen toch enige vorm van specifieke bescherming genieten.

Onderwijs biedt kinderen niet alleen toegang tot kennis en vaardigheden, maar fungeert ook als beschermend mechanisme voor exploitatie en radicalisering. Het is een essentiële pijler voor de ontwikkeling van elke samenleving, en verdient daarom bijzondere aandacht. Met mijn inzichten hoop ik bij te dragen aan een meer vreedevolle samenleving, met – ook in gewapend conflict – meer rechtszekerheid voor burgers en een grotere appellatie aan het verantwoordelijkheidsgevoel van politici, militaire bevelhebbers en rebellerende milities.

EEN POËTISCHE AFSLUITER

Het is het uur van de wereld, de val
door het scherm. Wij kijken
naar de oorlog die vuil is en ver,
en onze woonkamer heeft ingenomen.

Er is geen ontkomen eenmaal
het geweld onze ogen veroverd.
Wij zwijgen, van alles wat ons is
gescheiden, terwijl het uur zich voltrekt.

Men zou zijn glas willen grijpen, vragen
hoe laat we eten, maar wij blijven stom.
Hoe raken wij weer in vrede
met deze kamer, in oorlog met ons?

Wij moeten de straat op. Daarom.³¹¹

³¹¹ C. DUCAL, 'Daarom', *De Standaard der Letteren*, 2 november 2024.

BIBLIOGRAFIE

WETGEVING

ACHPR, *General Comment No. 3 on the African Charter on Human and People's Rights: The Right to Life (Article 4)*, 12 december 2015.

Achtste Congres van de Verenigde Naties over Criminaliteitspreventie en Strafrecht, *Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials*, 7 september 1990.

Adjutant General's Office, *General Orders No. 100: Instructions for the government of armies of the United States in the field (Lieber Code)*, 24 april 1863

Algemene Vergadering van de VN, *Code of Conduct For Law Enforcement Officials*, 17 december 1979.

Algemene Vergadering van de VN, *Handvest van de Verenigde Naties*, 26 juni 1945.

Algemene Vergadering van de VN, *Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten*, 16 december 1966.

Algemene Vergadering van de VN, *Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind*, A/RES/44/25, 20 november 1989.

Algemene Vergadering van de VN, *Resolution 2444 (XXIII)*, A/RES/2444, 19 december 1968.

Algemene Vergadering van de VN, *Resolution 49/1*, A/HRC/RES/49/1, 4 maart 2022.

Algemene Vergadering van de VN, *Resolution S-30/1 on ensuring respect for international humanitarian law in the Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem, and in Israel*, A/HRC/RES/S-30/1, 27 mei 2021.

Algemene Vergadering van de VN, *Statuut van het Internationaal Gerechtshof*, 26 juni 1945.

Algemene Vergadering van de VN, *Statuut van Rome inzake het Internationaal Strafhof*, A/ONF.183/9, 17 juli 1998.

Algemene Vergadering van de VN, *Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens*, 10 december 1948.

Algemene Vergadering van de VN, *Verdrag inzake de Voorkoming en Bestrafing van Genocide*, A/RES/3/260, 9 december 1948.

GCPEA, *Guidelines for protecting schools and universities from military use during armed conflict*, 16 december 2014.

GCPEA, *Safe Schools Declaration*, 28-29 mei 2015.

ICRC, *Commentary of 2016 on Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field*, 12 augustus 1949.

ICRC, *Commentary of 1958 on Convention (IV) relative tot he Protection of Civilian Persons in Time of War*, 12 augustus 1949.

ICRC, *Commentary of 1987 on Additional Protocol (I) on the Geneva Conventions*, 12 augustus 1949.

ICRC, *Commentary of 1987 on Additional Protocol (II) to the Geneva Conventions*, 8 juni 1977.

ICRC, *Rules of Customary International Humanitarian Law*, 2005.

ICRC, *St Petersburg Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of Explosive Projectiles Under 400 Grammes Weight*, 29 november 1868.

International Conference on Human Rights, *Resolution XXIII on human rights in armed conflicts*, A/CONF.32/41, 12 mei 1968.

UN Human Rights Committee, *General Comment No. 31, Nature of the General Legal Obligation on States Parties to the Covenant*, 29 maart 2004.

UN Human Rights Committee, *General Comment No. 35 on Article 9 of the International Covenant on Civil and Political Rights, on the right to life*, 16 December 2019.

UN Human Rights Committee, *General Comment No. 36 on Article 6 of the International Covenant on Civil and Political Rights, on the right to life*, 30 oktober 2018.

URC2022, *Lugano Declaration*, 4-5 juli 2022.

Verdragsstaten, Aanvullend Protocol I bij de Conventies van Genève van 12 augustus 1949 inzake de bescherming van slachtoffers van internationale gewapende conflicten, 8 juni 1977.

Verdragsstaten, Aanvullend Protocol II bij de Conventies van Genève van 12 augustus 1949 inzake de bescherming van slachtoffers van niet-internationale gewapende conflicten, 8 juni 1977.

Verdragsstaten, Aanvullend Protocol III bij de Verdragen van Genève van 12 augustus 1949 betreffende de aanvaarding van een aanvullend onderscheidend embleem, 8 december 2005.

Verdragsstaten, Conventie (II) betreffende de wetten en gebruiken van de oorlog op land en de bijlage: Regels met betrekking tot de wetten en gebruiken van de oorlog op land, 29 juli 1899.

Verdragsstaten, *Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field*, 12 augustus 1949.

Verdragsstaten, *Convention (II) for the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea*, 12 augustus 1949.

Verdragsstaten, *Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War*, 12 augustus 1949.

Verdragsstaten, *Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War*, 12 augustus 1949.

Verdragsstaten, *Convention (IV) respecting the Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land*, 18 oktober 1907.

Verdragsstaten, *Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens*, 4 november 1950.

Verdragsstaten, *Protocol on Prohibitions or Restrictions on the Use of Mines, Booby-Traps and Other Devices*, 3 May 1996.

Verdragsstaten, *Protocol on prohibitions or Restrictions on the Use of Incendiary Weapons (Protocol III)*, 10 oktober 1980.

VN Veiligheidsraad, *Resolutie 2601*, S/RES/2601, 29 oktober 2021.

RECHTSPRAAK

ACHPR, *Democratic Republic of the Congo v. Burundi, Rwanda and Uganda* (No. 227/99), 29 mei 2003.

ECtHR, *Ireland v. the United Kingdom* (No. 5310/71), 18 januari 1978.

ECtHR, *McCann and Others v. the United Kingdom* (No. 18984/91), 27 september 1995.

ECtHR, *Cyprus v. Turkey (IV)* (No. 25781/94), 10 mei 2001.

ECtHR, *Al Skeini and others v UK* (No. 55721/07), 7 juli 2001.

ECtHR (Grand Chamber), *Bankovic and Others v. Belgium and 16 Other States* (No. 52207/99), 12 december 2001.

ECtHR, *Isayeva v. Russia* (No. 57950/00), 24 februari 2005.

ECtHR, *Isayeva, Yusupova and Bazayeva v. Russia*, (Nos. 57947/00, 57948/00 en 57949/00), 24 februari 2005.

ECtHR, *Khatsiyeva and others v. Russia* (No. 5108/02), 17 januari 2008.

ECtHR (Grand Chamber), *Al-Jedda v. the United Kingdom* (No. 27021/08), 7 juli 2011.

ECtHR (Grand Chamber), *Hassan v. the United Kingdom*, (No. 29750/09), 16 september 2014.

ECtHR (Grand Chamber), *Georgia v Russia (II)* (No. 38263/08), 21 januari 2021.

ECtHR, *Shavlokhova v Georgia*, (No. 45431/08), 5 oktober 2021.

ECtHR, *Milankovic v. Croatia* (No. 33351/20), 20 januari 2022.

IACHR, *Bámaca-Velasquez v. Guatemala*, 25 november 2000.

IACHR, *Las Palmeras v. Colombia*, 4 februari 2000.

IACHR, *Advisory Opinion on The Environment and Human Rights*, 15 november 2017.

ICC, *The Prosecutor v. Germain Katanga*, (Judgment pursuant to article 74 of the Statute (No. ICC-01/04-01/07), 7 maart 2014.

ICJ, *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons* (No. 95), 8 juli 1996.

ICJ, *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory (Advisory Opinion)* (No. 131), 9 juli 2004.

ICJ, *Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic republic of the Congo v. Uganda)* (No. 2020/29), 19 december 2005.

ICJ, *Prosecutor v. Milan Martić*, (Judgment) (No. IT-95-11-T), 12 juni 2007.

ICTY, *Prosecutor v Delalić et al.* (No. IT-96-21-T), 16 november 1998.

ICTY, *Prosecutor v Furundžija*, (No. IT-95-17/ 1-T), 10 december 1998.

ICTY, *Prosecutor v. Kupreskic et al.* (No. IT-95-16-T), 14 januari 2000.

ICTY, *Prosecutor v Furundžija*, (No. IT-95-17/1-A), 21 juli 2000.

ICTY, *Prosecutor v Kunarac et al.* (No. IT-96-23-T & IT-96-23/1-T), 22 februari 2001.

ICTY, *Prosecutor v. Kordić and Čerkez* (No. IT-95-14/2), 26 februari 2001.

ICTY, *Prosecutor v Kunarac et al.* (No. IT-96-23 & IT-96-23/1-A), 12 juni 2002.

ICTY, *Prosecutor v. Galic* (No. IT-98-29-T), 5 december 2003.

ICTY, *Prosecutor v Kordic & Cerkez* (No. IT-95-14/2-A), 17 december 2004.

ICTY, *Prosecutor v. Galic* (No. IT-98-29-A), 30 november 2006.

ICTY, *Prosecutor v. Tadic* (No. IT-94-1-AR72), 2 oktober 1995.

SCI, *Beit Sourik Village Council v. The Government of Israel and Commander of the IDF Forces in the West Bank* (No. 2056/04), 2 mei 2004.

SCI, *The Public Committee against Torture in Israel et al. v. The Government of Israel et al.* (No. 769/02), 11 december 2005.

TDC, *Ryuichi Shimoda et al. v. the State*, 7 december 1963.

US Military Tribunal at Nuremberg, *United States v. Wilhelm List et al.* (No. 47), 19 februari 1948.

US Military Tribunal at Nuremberg, *United States v. Wilhelm Von Leeb et al.* (No. 72), 27-28 oktober 1948.

RECHTSLEER

1. Boeken

A.V.P. ROGERS, *Law on the battlefield*, Manchester, Manchester University Press, 1996, 432 p.

ANG, F. *A commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, Article 38: Children in Armed Conflicts*, Leiden, Brill Nijhoff, 76 p.

ANTONOPOULOS, C., *Non-Participation in Armed Conflict: Continuity and Modern Challenges to the Law of Neutrality*, Cambridge, Cambridge University Press, 2022, 263 p.

ARNOLD, R., EN QUÉNIVET, N. N. R., *International humanitarian law and human rights law: towards a new merger in international law*, Boston, Martinus Nijhoff Publishers, 2008, 608 p.

BARNETT, M. N., *Humanitarianism and human rights: a world of differences?*, Cambridge, Cambridge University Press, 2020, 344 p.

BOGDANOVA, I., *Unilateral Sanctions in International Law and the Enforcement of Human Rights: The Impact of the Principle of Common Concern of Humankind*, Leiden, Brill, 2022, 378 p.

BOUCHET-SAULNIER, F., *Dictionnaire pratique du droit humanitaire*, Parijs, La Découverte, 2006, 587 p.

CLAPHAM, A., GAETA, P., HAECK, T., EN PRIDDY, A., *The Oxford handbook of international law in armed conflict*, New York, Oxford University Press, 2014, 909 p.

CLAPHAM, A., *War*, Oxford, Oxford University Press, 2021, 571 p.

CRAWFORD, E., *Non-binding norms in international humanitarian law: efficacy, legitimacy, and legality* (First edition.), Oxford, Oxford University Press, 2021, 304 p.

D'ASPREMONT, J. en DE HEMPTINNE, J., *Droit international humanitaire*, Parijs, Pedone, 2012, 508 p.

DINSTEIN, Y., *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict* (3rd ed.), Cambridge, Cambridge University Press, 2016, 358 p.

- ERIKSEN, C.C. EN EMBERLAND, M., *The New International Law*, Leiden, Brill Nijhoff, 2010, 290 p.
- FERNÁNDEZ-SÁNCHEZ, P. A., *The Limitations of the Law of Armed Conflicts: New Means and Methods of Warfare Essays in Memory of Rosario Domínguez Matés*, Leiden, Brill, 2022, 418 p.
- FURUYA, S., TAKEMURA, H. EN OZAKI, K., *Global Impact of the Ukraine Conflict: Perspectives from International Law*, Singapore, Springer, 2024, 504 p.
- GREEN, L. C., *The Contemporary Law of Armed Conflict*, 3rd ed., Manchester, Manchester University Press, 2008, 456 p.
- GROVER, S.C., *Schoolchildren as Propaganda Tools in the War on Terror*, Berljin Heidelberg: Springer-Verlag, 2011, 279 p.
- HAUSLER, K., URBAN, N. en MCCORQUODALE, R., *Protecting Education in Insecurity and Armed Conflict: An International Law Handbook*, Londen, BIICL, 323 p.
- HAUSLER, K., *Protecting Education in Insecurity and Armed Conflict: An International Law Handbook (Second Edition)*, Doha, British Institute of International and Comparative Law, 2020, 360 p.
- HENCKAERTS, J.-M. en DOSWALD-BECK, L. (red.), *Customary International Humanitarian Law, Vol. I: Rules*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005.
- HENCKAERTS, J.-M. en DOSWALD-BECK, L., *Customary International Humanitarian Law - Volume I: Rules*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005, 690 p.
- HENCKAERTS, J.-M., *Commentary on the First Geneva Convention: Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field*, Cambridge, Cambridge University Press, 2016, 1344 p.
- HENDERSON, I., *The Contemporary Law of Targeting: Military Objectives, Proportionality and Precautions in Attack under Additional Protocol I*, Leiden, Brill, 2009, 266 p.
- KALSHOVEN, F. en ZAGVELD, L., *Constraints on the Waging of War - An Introduction to International Humanitarian Law*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001, 308 p.

- KALSHOVEN, F., *The Centennial of the First International Peace Conference: Reports & Conclusions*, Leiden, Brill, 2000, 532 p.
- KILLINGSWORTH, M. EN MCCORMACK, T. L. H., *Civility, barbarism, and the evolution of international humanitarian law: who do the laws of war protect?*, Cambridge, Cambridge University Press, 2024, 264 p.
- KRIEGER, H. EN PÜSCHMANN, J., *Law-Making and Legitimacy in International Humanitarian Law*, Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2021, 466 p.
- KRIEGER, H., *Yearbook of International Humanitarian Law.: International Humanitarian Law and Neighbouring Frameworks: Volume 25*, Berlijn, Press Asser T.M.C., 2024, 323 p.
- LARSEN, K.M, *The Human Rights Treaty Obligations of Peacekeepers*, 2012, 473 p.
- LONGOBARDO, M., *The use of armed force in occupied territory*, Cambridge, Cambridge University Press, 2018, 320 p.
- M. ROSCINI, *Cyber Operations and the Use of Force in International Law*, Oxford, Oxford University Press, 2014, 336 p.
- MEJRI, K., *Le droit international humanitaire dans la jurisprudence internationale*, Paris, Éditions L'Harmattan, 2016, 734 p.
- MILANOVIC, M., *Extraterritorial Application of Human Rights Treaties: Law, Principles and Policy*, Oxford, Oxford University Press, 2011, 301 p.
- MURPHY, E. *Right to education handbook*, Parijs, UNESCO, 2019, 276 p.
- NAERT, F., *International Law Aspects of the EU's Security and Defence Policy, with a Particular Focus on the Law of Armed Conflict and Human Rights*, Antwerpen, Intersentia, 2010, 682 p.
- NILSSON, A.-C., *Children and Youth in Armed Conflict*, Leiden, Brill, 2013, 1588 p.
- OAKLEY, T. W., *The Future Law of Armed Conflict*, New York, Oxford University Press, 2022, 321 p.

- OBERLEITNER, G., *Human Rights in Armed Conflict: Law, Practice, Policy*, Cambridge, Cambridge University Press, 2015, 412 p.
- ODON, D. I., *Armed Conflict and Human Rights Law: Protecting Civilians and International Humanitarian Law*, Londen, Routledge., 2022, 169 p.
- OHLIN, J. D., *Theoretical Boundaries of Armed Conflict and Human Rights*, New York, Cambridge University Press, 2016, 402 p.
- OTTO, R., *Targeted Killings and International Law: With Special Regard to Human Rights and International Humanitarian Law.*, Berlijn, Springer Berlin Heidelberg, 2012, 674 p.
- PERT, A. EN CRAWFORD, E., *International humanitarian law*, Cambridge, Cambridge University Press, 2020, 351 p.
- RAMCHARAN, B. EN RAMCHARAN, R., *Conflict Prevention in the UN's Agenda 2030: Development, Peace, Justice and Human Rights*, Cham, Springer International Publishing, 2020, 166 p.
- s.n., *The Hidden Crisis: Armed Conflict and Education*, Parijs, UNESCO, 2011, 416 p.
- SASSOLI, M., *International Humanitarian Law: Rules, Controversies, and Solutions to Problems Arising in Warfare* (2nd Edition), Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2024, 796 p.
- STUART, C.-M., en HAINES, S., *Hague Law Interpreted: The Conduct of Hostilities under the Law of Armed Conflict*, Oxford, Hart Publishing, 2018, 400 p.
- TAN, F., *The duty to investigate in situations of armed conflict: an examination under international humanitarian law, international human rights law, and their interplay*, Leiden, Brill Nijhoff, 2023, 606 p.
- TSAGOURIAS, N. en MORISSON, A., *International humanitarian law (cases, material and commentary)*, Cambridge, Cambridge University Press, 2023, 450 p.
- VAGHRI, Z. e.a., *Monitoring State Compliance with the UN Convention on the Rights of the Child: An Analysis of Attributes*, Cham, Springer, 2022, 435 p.
- WOUTERS, J., DE MAN, P. en VERLINDEN, N. (eds.), *Armed conflicts and the law*, Antwerpen, Intersentia, 2016, 571 p.

2. Bijdragen

In boeken

BIENE, J. en DAASE, C., “Gradual Recognition: Curbing Non-State Violence in Asymmetric Conflict” in DAASE, C., FEHL, C., GEIS, A. en KOLLIARAKIS, G. (eds.), *Recognition in International Relations*, London, Palgrave Macmillan, 2015.

BREHM, M., “International Humanitarian Law and the Protection of Civilians from the Effects of Explosive Weapons”, in HARVEY, C., SUMMERS, J. en WHITE, N.D. (eds.), *Contemporary Challenges to the Laws of War: Essays in Honour of Professor Peter Rowe*, Cambridge, Cambridge University Press, 2014, 254.

BURDE, D., “Preventing Violent Attacks on Education in Afghanistan: Considering the Role of Community-based Schools,” in UNESCO, *Protecting Education Under Attack: A State-of-the-Art Review*, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2010.

CANNIZZARO, E., “Proportionality in the Law of Armed Conflict”, in GAETA, P. en CLAPHAM, A. (eds.), *The Oxford Handbook of International Humanitarian Law*, Oxford, Oxford University Press, 2014, 340.

CRAWFORD, E., “Convergence of Norms across the Spectrum of Armed Conflicts: International Humanitarian and Human Rights Law” in ROSE, G. en OSWALD, B. (eds), *Detention of Non-State Actors Engaged in Hostilities: The Future Law*, Brill Nijhoff, 2016, 8, 14–15.

DINSTEIN, Y., “The principle of proportionality”, in LARSEN, KM., GULDAHL COOPER, C., NYSTUEN, G. (eds.), *Searching for a “Principle of Humanity” in International Humanitarian Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, 72-85.

DINSTEIN, Y., “The Laws of Air, Missile and Nuclear Warfare” in DINSTEIN, Y. (ed.), *Israel Yearbook on Human Rights*, Vol. 27, Brill Nijhoff, 1997, 1, 15.

DIXIT, R.K., “Special Protection of Children During Armed Conflicts Under The Geneva Conventions Regime” in *ISIL Yearbook of International Humanitarian and Refugee Law*, New Delhi, ISIL, 2001.

DRAPER, G.I.A.C., “Humanitarian Law and Human Rights” in MEYER, M. en MCCOUBREY, H. (eds), *Reflections on Law and Armed Conflicts: The Selected Works on the Laws of War by the late Professor Colonel G.I.A.C. Draper*, OBE, Martinus Nijhoff, 1998, 145, 149.

EISENHOWER, D.D., “Memorandum Regarding the Protection of Historical Monuments in Italy” in CHANDLER, A. et al., *The papers of Dwight David Eisenhower: the war years*, vol. III, John Hopkins Press, 1970, 1636-7.

GREENWOORD, C., “Rights at the Frontier: Protection of the Individual in Time of War” in B.A.K. RIDER (ed.), *Law at the Centre: the Institute of Advanced Legal Studies at Fifty*, Dordrecht, Kluwer, 1999, 285.

HASSANOVA, R.L., “Principle of humanity as a protection in international humanitarian law” in *Slovak Yearbook of International Law*, Bratislava, SSIL, 2021.

HENRY ROBERTSON, A., ‘Humanitarian Law’ in HENRY ROBERTSON, A. (ed), *Human Rights in the World: An Introduction to the Study of the International Protection of Human Rights* (2nd Edition), Manchester University Press, 1982, 212, 225, 226.

HOROWITZ, J., “Ending the Global War: The Power of Human Rights in a Time of Unrestrained Armed Conflict” in OHLIN, J.D. (ed.), *Theoretical Boundaries of Armed Conflict and Human Rights*, Cambridge, Cambridge University Press, 2016, 157-91.

ICRC, “Study on Customary International Humanitarian Law: A contribution to the understanding and respect for the rule of law in armed conflict” in HENCKAERTS, J.-M., *Customary Law*, Vol. 87 (857), 2005, 2.

KIRK, J. en WINTHROP, R., “Moving from Innovation to Policy: IRC’s work with community-based education in Afghanistan” in NICOLAI, S. *Opportunities for Change: Education innovation and reform during and after conflict*, Paris, Unesco, 112.

KLEFFNER, J.K., “Scope of Application of International Humanitarian Law”, in FLECK, D. (ed.), *The Handbook of International Humanitarian Law*, Oxford University Press, 2013, 73.

MELZER, N., “The Principle of Distinction under International Humanitarian Law” in *Targeted Killing in International Law*, Oxford, Oxford Academic, 2009.

MELZER, N., “The Principle of Distinction Between Civilians and Combatants” in A. CLAPHAM en P. GAETA (eds.), *The Oxford Handbook of International Law in Armed Conflict*, Oxford, Oxford Academic, 2014.

MILANOVIC, M. “Norm Conflicts, International Humanitarian Law, and Human Rights Law” in ORNA B.-N. (ed.), *International Humanitarian Law and International Human Rights Law*, Oxford, Oxford Academic, 2011, 95-126.

MUJEZINOVIC LARSEN, K., GULDAHL COOPER, C. en NYSTUEN, G. “Searching for a ‘Principle of Humanity’” in MUJEZINOVIC LARSEN, K., GULDAHL COOPER, C. en NYSTUEN, G., *International Humanitarian Law*, Cambridge, Cambridge University Press, 2013, 3.

NEUMAN, N., “A Precautionary Tale: The Theory and Practice of Precautions in Attack” in DINSTEIN, Y., *Israel Yearbook on Human Rights*, 2018, 48, 28. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://brill.com/display/book/edcoll/9789004382183/B9789004382183-s003.xml>.

NOVELLI, M., “Political Violence Against Teachers in Colombia: Opportunities for Change in the Midst of Conflict?” in NICOLAI, S. (ed.), *Opportunities for Change: Education Innovation and Reform during and After Conflict*, UNESCO, 2009, 196.

OBERLEITNER, G., “Humanitarian Law as a source of Human Rights Law”, in SHELTON, D. (ed.), *The Oxford Handbook of Human Rights Law*, Oxford University Press, 2015, 291.

OHLIN, J.D. en MAY, L., “Striking a Balance between Humanity and Necessity”, in *Necessity in International law*, Oxford, Oxford University Press, 2016, 167-186.

OHLIN, J.D. en MAY, L., “Striking a Balance between Humanity and Necessity” in *Necessity in International Law*, New York, Oxford Academic, 2016.

OREND, B. “The Next Geneva Convention: Filling a Law-of-War Gap with Human Rights Values” in OHLIN, J.D. (ed.), *Theoretical Boundaries of Armed Conflict and Human Rights*, Cambridge, Cambridge University Press, 2016, 363-97.

PERISIC, P., “‘Foreign fighters’ and ‘foreign terrorist fighters’ – consequences of changing the narrative in the Security Council resolutions”, in SANDER, G.G., POSCIC, A. en MARTINOVIC, A., *Exploring the Social Dimension of Europe: Essays in Honour of Nada Bodiroga-Vukobrat* 2021, 603–613.

RAYMOND BART, G., “The ambiguous protection of schools under the law of war: Time for parity with hospitals and religious buildings” in UNESCO, *Protecting Education from Attack: A State-of-the-Art Review*, 2010, 195. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001867/186732e.pdf>.

ROBERTSON, A.H., “Humanitarian Law” in ROBERTSON, A.H. (ed), *Human Rights in the World: An Introduction to the Study of the International Protection of Human Rights (2nd Edition)*, Manchester University Press, 1982, 212, 225, 226.

SANDOVAL, C., CORREA, C., FURAYA, S., “International Human Rights Adjudication, Subsidiarity, and Reparation for Victims of Armed Conflict of Armed Conflict” in SANDOVAL, C., CORREA, C., FURAYA, S., *Reparation for Victims of Armed Conflict*, United Kingdom, Cambridge University Press, 2020, 179-264.

SASSOLI, M. en CAMERON, L., “The Protection of Civilian Objects: Current State of the Law and Issues de Lege Ferenda”, in RONZITTI, N. en VENTURINI, G. (eds.), *The Law of Air Warfare: Contemporary Issues*, Eleven International Publishing, Utrecht, 2006, 65.

SCHMITT, M.N., “Military Necessity and Humanity in International Humanitarian Law: Preserving the Delicate Balance” in *Essays on law and War at the Fault Lines*, Den Haag, T.M.C. Asser Press, 2012.

SHANY, Y., “Co-application and harmonization of ihl and ihrl: are rumours about the death of *lex specialis* premature?” in KOLB, R., GAGGIOLI, G. en KILIBARDA, P. (eds), *Research Handbook on Human Rights and Humanitarian Law: Further Reflections and Perspectives*, Edward Elgar, 2022, 12.

TODESCHINI, V., “Redressing Unlawful Use of Force in Armed Conflict: The Role of International Human Rights Law” in MILLS, K. en LABONTE, M. (eds.), *Accessing and Implementing Human Rights and Justice*, Routledge, 2018.

TSAGOURIAS, N. en MORRISON, A., “Fundamental Principles of International Humanitarian Law”, in *International Humanitarian Law: Cases, Materials and Commentary*, Cambridge, Cambridge University Press, 2018, 39-54.

VAN DEN BOOGAARD, J. “Components of the Equation” in VAN DEN BOOGAARD, J., *International Humanitarian Law: Refocusing the Balance in Practice*, Cambridge, Cambridge University Press, 2023, 123-187.

VAN DEN BOOGAARD, J., “Assessing Proportionality” in VAN DEN BOOGAARD, J., *International Humanitarian Law: Refocusing the Balance in Practice*, Cambridge University Press, 2023, 226-252.

VAN DEN BOOGAARD, J., “Assessing Proportionality” in VAN DEN BOOGAARD, J., *International Humanitarian Law: Refocusing the Balance in Practice*, Cambridge, Cambridge University Press, 2023, 226-252.

VAN DEN BOOGAARD, J., “Knock on the Roof: Legitimate Warning of Method of warfare?”, in KRIEGER, H., *Yearbook of International Humanitarian Law*, Vol. 19, 2016, 183-209.

VAN DEN BOOGAARD, J., “Proportionality in Context” in VAN DEN BOOGAARD, J., *International Humanitarian Law: Refocusing the Balance in Practice*, Cambridge, Cambridge University Press, 2023, 88-122.

Y. SHANY, “Human Rights and Humanitarian Law as Competing Legal Paradigms for Fighting Terror” in O. BEN-NAFTALI (ed.), *International Humanitarian Law and International Human Rights law*, Oxford University Press, 2001, 13-33 (14-24).

ZELLWEGER, V. en VOEFFRAY, F., “A Path Towards Greater Respect for International Humanitarian Law” in LATTIMER, M. en SANDS, P. (eds), *The Grey Zone: Civilian Protection Between Human Rights and the Laws of War*, Hart Publishing, 2018, 341, 343.

In tijdschriften

ABDIYEVA, Y.J., “Securing Human Rights during Armed Conflicts”, *Juridical Sciences and Education*, s.d., 10.

AKBARIAVAZ, K., “The Role of International Law in Protection against Attacks on Children’s Education Rights in Armed Conflict”, *Journal of Politics and Law* 2020, 13(3), 90.

ALBUARAI, D., “Protecting schools within conflict zones in Gaza Strip under International Humanitarian Law”, *Zbornik Radova (Pravni Fakultet u Novom Sadu)* 2023, 57(3), 887–900.

ALCEGA, S. S., “THE INVASION OF UKRAINE FROM THE POINT OF VIEW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS: EXTRATERRITORIAL RESPONSIBILITY OF RUSSIA AND (UN)CONTROL OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW”, *Revue Québécoise de Droit International* 2023, 293–309.

ALEXANDER, A., “A short history of international humanitarian law”, *European Journal of International Law* 2015, 26(1), 109–138.

ALSTON, P., MORGAN-FOSTER, J. EN ABRESH, W., “The Competence of the UN Human Rights Council and its Special Procedures in relation to Armed Conflicts: Extrajudicial Executions in the War on Terror”, *European Journal of International Law* 2008, 19(1), 183–209.

ATADJANOV, R., “The Concept of Humanity in International Criminal Law”, *Central Asian Yearbook of International Law and International Relations* 2022, 1(1).

BARBER, R. J., “The Proportionality Equation: Balancing Military Objectives with Civilian Lives in the Armed Conflict in Afghanistan”, *Journal of Conflict & Security Law*, Vol. 15, 2010, 480.

BART, G.R., “The Ambiguous Protection of Schools under the Law of War – Time for Parity with hospitals and religious buildings”, *Georgetown Journal of International Law*, 2009, 405.

BARUCH, P.S. en NEUMAN, N., “Warning Civilians Prior to Attack under International law: Theory and Practice”, *International Law Studies* 2011, 87, 362. Geraadpleegd op 8 maart 2025 via <https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1086&context=ils>.

BOUCHIÉ DE BELLE, S., “Chained to cannons or wearing targets on their T-shirts: human shields in international humanitarian law”, *International Review of the Red Cross* 2008, 90(872), 885.

BREEZE, E.J., “Duty to act on knowledge: precautions, intelligence and the law of armed conflict”, *Journal of Conflict & Security Law* 2024, 29, 311-329.

BREEZE, E.J., “Duty to act on knowledge: precautions, intelligence and the law of armed conflict”, *Journal of Conflict and Security Law* 2024, 29(3), 311-329. Geraadpleegd op 6 maart 2025 via <https://academic.oup.com/jcsl/article/29/3/311/7915959>.

BURGOGUE-LARSEN, L. EN DE TORRES, A.U., “War in the Jurisprudence of the Inter-American Court of Human Rights”, *Anuario Colombiano de Derecho Internacional* 2011, 33(1), 148–174.

CLAPHAM, A., “Human Rights in Armed Conflict: Metaphors, Maxims, and the Move to Interoperability”, *Journal of Human Rights and International Legal Discourse* 2018, 12, 9.

COLE, W.M. “Human Rights as Myth and Ceremony? Reevaluating the Effectiveness of Human Rights Treaties 1981-2007”, *American Journal of Sociology* 2012, 117(4), 1131-71.

CORN, G., “Humanity, Principle of”, *MPEPIL* 2013, Encyclopedia entry. Geraadpleegd op 7 maart 2025 via <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1810>.

DEMEYERE, B. EN MERON, T., “How international humanitarian law develops: Towards an ever-greater humanization? An interview with Theodor Meron Oxford University and NYU (emeritus) and past Judge and President of UN War Crimes Tribunals”, *International Review of the Red Cross* 2005, 104(920–921), 1523–1560.

DÖRMANN, K., “Obligations of International Humanitarian Law”, *Military and Strategic Affairs*, Vol. 4, No. 2, 2012, 12

DOSWALD-BECK, L. en VITÉ, S., “International Humanitarian Law and Human Rights Law”, *International Review of the Red Cross* 1993, Vol. 33, No. 293, 94.

DROEGE, C. en TOUGAS, M.-L., “The Protection of the Natural Environment in Armed Conflict – Existing Rules and Need for Further Legal Protection”, *Nordic Journal of International Law*, Vol. 82, No. 1, 2013, 30.

DROEGE, C., “Get Off My Cloud: Cyber Warfare, International Humanitarian Law and the Protection of Civilians”, *International Review of the Red Cross*, Vol. 94, No. 886, 2012, 572.

DROEGE, C., “The Interplay Between International Humanitarian Law and International Human Rights Law in Situations of Armed Conflict”, *Israel Law Review* 2007, Vol. 40, No. 2, 311.

FENRICK, W.J., “Attacking the Enemy Civilian as a Punishable Offence”, *Duke Journal of Comparative & International Law* 1997, 545.

FORTIN, K., “Complementarity between the ICRC and the United Nations and international humanitarian law and international human rights, 1948-1968”, *International Review of the Red Cross* 2012, 94, 1433.

FORTIN, K., “The relationship between international human rights law and international humanitarian law: Taking stock at the end of 2022?”, *Netherlands Quarterly of Human Rights* 2022, 40(4), 344-345.

FURUYA, S., TAKEMURA, H. EN OZAKI, K. “The Qualification of the Ukraine Conflict in International Humanitarian Law”, *Global Impact of the Ukraine Conflict* 2023, 273-294.

GOMEZ DEL PRADO, J.L., “Private Military and Security Companies and the UN Working Group on the Use of Mercenaries”, *Journal of Conflict and Security Law* 2008, 13(3), 429–450, DOI: 10.1093/jcsl/krp010.

GUNAWAN, Y., GULTOM, Q. Z., AMARULIA, S., & ARUMBINANG, M. H., “Russian-Ukrainian Conflict: International Humanitarian Law and Civilian Settlements”, *Substantive Justice International Journal of Law* 2023, 6(2), 108.

GUNAWAN, Y., WIBOWO, G. A. EN ARUMBINANG, M. H., “Foreign Fighters in the Ukrainian Armed Conflict: An International Humanitarian Law Perspective”, *Volksgeist* 2023, 6(2), 145–157.

HAINES, S., “Developing International Guidelines for Protecting Schools and Universities from Military Use During Armed Conflict”, *International Law Studies*, Vol. 97, 2021.

HENCKAERTS, J.M., “Study on customary international humanitarian law: A contribution to the understanding and respect for the rule of law in armed conflict”, *IRRC* 2005, 87(857), 178. Geraadpleegd op 7 maart 2025 via <https://www.osce.org/files/f/documents/9/d/21042.pdf>.

HENDERSON, I. en REECE, K., “Proportionality under International Humanitarian Law: The “Reasonable Military Commander” Standard and Reverberating Effects”, *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, Vol. 51, 2021, 835.

HENDERSON, I., “The Contemporary Law of Targeting: Military Objectives, Proportionality and Precautions in attack under Additional Protocol I”, *Journal of Conflict and Security Law*, Volume 16, Issue 2, 2009, 169-172.

HILL-CAWTHORNE, L., “HUMANITARIAN LAW, HUMAN RIGHTS LAW AND THE BIFURCATION OF ARMED CONFLICT”, *International and Comparative Law Quarterly* 2015, 64(2), 293-325.

HOROWITZ, J., “Human rights, positive obligations, and armed conflict: implementing the right to education in occupied territories”, *Journal of International Humanitarian Legal Studies*, Vol. 1, Issue 2, 2010.

HUSSEIN, A., WONG, S. en BRIGHT, A., “History and Impact of Israeli Siege and Attacks on Education in Gaza, Palestine”, *Oxford Research Encyclopedia of Education* 2024.

JENSEN, E.T , “Precautions Against the Effect of Attacks in Urban Areas”, *IRRC*, Vol. 98, No. 901, 2017, 147-175.

JENSEN, E.T., “Article 58 and Precautions against the Effects of Attacks in Urban Areas”, *IRRC* 2016, 98, 147. Geraadpleegd op 6 maart 2025 via https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2952575.

KARSKA, E. en KARSKI, K., “Introduction: The Phenomenon of Foreign Fighters and Foreign Terrorist Fighters: An International Law and Human Rights Perspective”, *International Community Law Review* 2016, 18(5), 377–387, DOI: 10.1163/18719732-12341337.

KELLENBERGER, J., “THE ECONOMIC AND SOCIAL CONSEQUENCES OF ARMED CONFLICTS”, *Refugee Survey Quarterly* 2003, Vol. 22, No. 4, 19-26.

KLEFFNER, J.K., “From ‘belligerents’ to ‘fighters’ and civilians directly participating in hostilities – on the principle of distinction in non-international armed conflicts one hundred years after the Second Hague Peace Conference”, *Netherlands International Law Review* 2007, Vol. 54, No. 2, 315-36.

- KRETZMER, D., GILADI, R. en SHANY, Y., “International Humanitarian Law and International Human Rights Law: Exploring Parallel Application”, *Isr. L. Rev.* 2007, Vol. 40 No. 2, 306.
- KRIEGER, H. EN PÜSCHMANN, J., “Law-Making and Legitimacy in International Humanitarian Law”, *Journal of International Humanitarian Legal Studies* 2022, 13(1), 181–185.
- KUBIAK, M., “Basic principles of international humanitarian law of armed conflict”, *Security Dimensions* 2023, 46(46), 21–31.
- KWIK, J. en ENGERS, T., “Algorithmic Fog of War: When Lack of Transparency Violates the Law of Armed Conflict”, *Journal of Future Robot Life* 2021, 2(1-2), 43-46. Geraadpleegd op 28 april 2025 via https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4126001.
- LANDAIS, C. en BASS, L., “Reconciling the Rules of International Humanitarian Law with the Rules of European Human Rights Law”, *International Review of the Red Cross (2005)* 2015, 97(900), 1296.
- LANDGREN, K., “Safety zones and International Protection: A Dark Grey Area”, *International Journal of Refugee Law* 1995, 7(3), 436.
- LONGOBARDO, M. en WALLACE, S., “The 2021 ECtHR Decision in *Georgia v Russia (II)* and the Application of Human Rights Law to Extraterritorial Hostilities”, *Israel Law Review* 2022, 55(2), 145.
- LUSH, E., “The View through a Different Lens: Increasing Respect for International Humanitarian Law through the Use of the International Human Rights Law Framework”, *Journal of International Humanitarian Legal Studies* 2023, 14(1), 97.
- MANUCHEHR, T-N., “Education right of children during war and armed conflicts”, *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 2011, 302-305.
- MARCINKO, M., “The legal status of civil defence organization during armed conflict and belligerent occupation”, *Bezpieczeństwo* XLVIII, No. 3, 323–35.
- MARTIN, C. EN RODRIGUEZ-PINZON, D., “Introduction: Emerging Challenges in the Relationship Between International Humanitarian Law and International Human Rights Law”, *American University International Law Review* 2020, 35(2), 217A – 218.

MEKONNEN, S.D., “The Role of International Human Rights Law in Improving Law of Internal Armed Conflict”, *Bahir Dar University Journal of Law* 2014, 4(2).

MERON, T., “Extraterritoriality of Human Rights Treaties”, *American Journal of International Law* 1995, 89(1), 78.

MERON, T., “The Humanization of Humanitarian Law”, *American Journal of International Law* 2000, 94(2), 239, 244–5.

MILANOVIC, M., “A Norm Conflict Perspective on the Relationship between International Humanitarian and Human Rights Law”, *Journal of Conflict and Security Law* 2010, 14, 459, 462.

MOODRICK-EVEN KHEN, H., “Restoring children’s right to education during and after war”, *The International Journal of Children’s Rights* 2023, 31(1), 225-267.

NWACHUKWU, O. C., “Armed conflict under international humanitarian law”, *Nnamdi Azikiwe University Journal of International Law and Jurisprudence* 2016, 62-74.

ONYEAKU, C., “United Nations Peacekeeping Force operation in armed conflict: a legal duty or a choice to observe international humanitarian law?”, *Nnamdi Azikiwe University Journal of International Law and Jurisprudence* 2019, 20-25.

ORZESZYNA, K. “Convergence of International Humanitarian Law and International Human Rights Law in Armed Conflicts”, *Studia Iuridica Lublinensia* 2023, 32(3), 237-252.

ORZESZYNA, K., “The Common Core of the Fundamental Standards of International Humanitarian Law and International Human Rights Law”, *International Community Law Review* 2023, 25(6), 561–572.

PROKHORENKO, M. M., MANUILOVA, K. V., TARASOVA, I. V., NAZAROV, V. V. EN DENYSENKO, K. V., “Interaction of ihrl and ihl in the field human rights promotion: international standards and national dimension”, *Informatologia* 2022, 55(1–2), 42–52.

QUÉGUINER, J.-F., “Precautions under the law governing the conduct of hostilities”, *International Review of the Red Cross* (2005), 88(864), 811.

REGAN, M., “International Law and the Humanization of Warfare”, *Ethics & International Affairs* 2023, 37(4), 375–390.

- RICHEMOND-BARAK, D. & FEINBERG, A., “The irony of the iron dome: intelligent defense systems, law, and security”, *Harvard National Security Journal*, Vol. 9, No. 2, 2016, 469-525.
- ROBINSON, I. en NOHLE, E., “Proportionality and precautions in attack: The reverberating effects of using explosive weapons in populated areas”, *International Review of the Red Cross* 2016, 98(1), 107-145.
- RUYS, T., & DE KOKER, C., “Foregoing *lex specialis*? Exclusivist v. Symbiotic approaches to the Concurrent Application of International Humanitarian and Human Rights Law”, *Revue Belge de Droit International* 2016, 244-292.
- SARKIN, J., “The Historical Origins, Convergence and Interrelationship of International Human Rights Law, International Humanitarian Law, International Criminal Law and Public International Law and their Application since the Nineteenth Century”, *Human Rights and International Legal Discourse* 2007, 125, 133–138.
- SASSOLI, M. en OLSON, L.M., “The relationship between International Humanitarian Law and Human Rights Law Where it Matters: Admissible Killing and Interment of Fighters in Non-International Armed Conflicts”, *International Review of the Red Cross* 2008, 599, 621-624.
- SASSOLI, M., “Autonomous Weapons and International Humanitarian Law: Advantages, Open Technical Questions and Legal Issues to be Clarified”, *International Law Studies*, Vol. 90, 2014, 335.
- SAVEGNANO, V., “The humanitarian international law and international armed conflicts”, *Relaciones Internacionales (La Plata, Argentina)* 2018, 2(5).
- SCHMITT, M. N., “Military Necessity and Humanity in International Humanitarian Law: Preserving the Delicate Balance”, *Virginia Journal of International Law* 2010, Vol. 50, No. 4, 795.
- SCHMITT, M.N. en MERRIAM, J., “The Tyranny of Context: Israeli Targeting Practices in Legal Perspective”, *University of Pennsylvania Journal of International Law* 2015, 81.
- SCHMITT, M.N., “Precision Attack and International Humanitarian Law”, *International Review of the Red Cross* 2005, Vol. 87, 859, 460.

SCHMITT, M.N., “Wired Warfare: Computer Network Attack and Jus in Bello”, *International Review of the Red Cross*, Vol. 84, No. 846, 2002, 392.

SHABAS, W.A., “Reservations to the Convention on the Rights of the Child”, *Human Rights Quarterly* 1996, 18(2), 472.

SHCHERBAK, S. V. “War crimes in the International Criminal and Humanitarian Law and in the Criminal Law of Ukraine: theoretical and practical aspects”, *Вісник Харківського Національного Університету Внутрішніх Справ* 2023, 102(3 (Part 2)), 227–238.

SINGER, S., “The protection of children during armed conflict situations”, *IRRC* 1986, 252. Geraadpleegd op 4 maart 2025 via <https://international-review.icrc.org/articles/protection-children-during-armed-conflict-situations>.

SIVAKUMARAN, S., “Re-envisioning the International Law of Internal Armed Conflict: A Rejoinder to Gabriella Blum”, *The European Journal of International Law* 2011, 273-275.

TOCICKA, J. W., “INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW OF ARMED CONFLICT VERSUS INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS LAW”, *International Journal of Legal Studies* 2022, 11(1), 107–125.

TODESCHINI, V., “The Impact of International Humanitarian Law on the Principle of Systemic Integration”, *Journal of Conflict and Security Law* 2018, 23, 359.

VAN STEENBERGHE, R., “The impacts of human rights law on the regulation of armed conflict: A coherency-based approach to dealing with both the “interpretation” and “application” processes”, *International Review of the Red Cross* 2005, 104(919), 1345–1396.

X, “International human rights and humanitarian law”, *The American Journal of International Law* 2022, 116(1), 179–184.

X, “The “Crossed Judicial Scrutiny” of the European Court of Human Rights and International Court of Justice: A Plea for Reforms in Order to Enhance Coordination between International Humanitarian Law and International Human Rights Law”, *King’s Student Law Review* 2017, 1–12.

X, “The Conduct of Hostilities and International Humanitarian Law: Challenges of 21st Century Warfare: Final Report of the Study Group of the International Law Association on the Conduct of Hostilities in the 21st Century”, *International Law Studies* 2017, 93, 322–388.

YIP, K. L., “The missing elephant in the room-the jurisdiction of international human rights tribunals over international humanitarian law”, *Journal of International Dispute Settlement* 2020, 11(3), 388–408.

ZEITOUN, M. en TALHAMI, M., “The impact of explosive weapons on urban services: Direct and reverberating effects across space and time”, *International Review of the Red Cross* 2016, 98(1), 53-70.

ZWANENBURG, M., “Keeping Camouflage Out of the Classroom: The Safe Schools Declaration and the Guidelines for Protecting Schools and Universities from Military Use During Armed Conflict”, *Journal of Conflict & Security Law*, Oxford University Press, 2021, 264-266.

3. Proefschriften en ‘discussion/research papers’

ALBA ROMERO MEDINA, F., *Impacto del conflicto armado en la escuela colombiana. Caso departamento de Antioquía, 1985 a 2005*, Tesis de Doctorado, 2011, 253 p.

BURDE, D. en LINDEN, L., *The Effect of Village Based Schools: Evidence from a Randomized Controlled Trial in Afghanistan*, Steinhardt New York University Working Paper, 2010, 61 p. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://www.nber.org/papers/w18039>.

D’OULTREMONT, M. M. C., EN WOUTERS, J., *The Interoperability of International Human Rights Law and International Humanitarian Law in the context of Armed Conflicts*, proefschrift KU Leuven, 2021, 59 p.

D’OULTREMONT, M. M. C., EN WOUTERS, J., *The Interoperability of International Human Rights Law and International Humanitarian Law in the context of Armed Conflicts*, proefschrift KU Leuven, 2021, 59 p.

GEORGE JAIN, A., *Fig Leaf: A Critical Analysis of the Balancing of Military Necessity and Humanity in the Law of Targeting*, Thesis, 2023, 61 p.

GILLARD, E.-C., *Proportionality in the Conduct of Hostilities: The Incidental Harm Side of the Assessment*, Research Paper, 2018, 54 p. Geraadpleegd op 19 december via <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2018-12-10-proportionality-conduct-hostilities-incident-harm-gillard-final.pdf>.

GILLARD, E.C., *Enhancing the security of civilians in conflict*, Research Paper (International Law Programme), 2024, 71 p.

MINOR, E., *Reflections from the Safe Schools Declaration process for future international political commitments on civilian protection*, discussion paper, 2019, 8 p.

RICHARDSON JANÉ, P. en MEYER, Y., *Upholding the Humanitarian Principles in Conflict Areas: Challenges and Compromises: The Cases of Syria and Afghanistan*, thesis Lund University Sweden, 2021, 89 p.

RIZKALLAH, L., *Strengthening the Right to Education in Conflict Situations*, thesis, 2013, 24 p.
Geraadpleegd op 19 december 2024 via
<https://library.alnap.org/system/files/content/resource/files/main/strengthening-the-right-to-education-in-conflict-situations-.pdf>.

s.n., *Protection of the Civilian Population: Humanitarian Assistance and Access in Armed Conflict*, A Legal and Operational Paper (Diakonia International Humanitarian Law Centre), 2023, 61 p.

STEYFKENS, M. EN WOUTERS, J., *Fishing for the truth - The obligation entrenched in international law to investigate violations of human rights law and international humanitarian law*, proefschrift KU Leuven, 2022, 66 p.

4. Rapporten en publicaties van internationale organisaties

AMNESTY INTERNATIONAL, *Child Soldiers: One of the worst abuses of child labour*, Londen, Amnesty International, 1999. Geraadpleegd op 8 maart 2025 via <https://www.amnesty.org/en/documents/ior42/001/1999/en/>.

AMNESTY INTERNATIONAL, Eur 70/018/2000, *NATO/Federal Republic of Yugoslavia, "Collateral Damage" or Unlawful Killings? Violations of the Laws of War by NATO during Operation Allied Force*, Londen, Amnesty International Ltd, 2000. Geraadpleegd op 15 maart 2024 via <https://www.amnesty.org/en/documents/eur70/018/2000/en/>.

AMNESTY INTERNATIONAL, *Israël moet een einde maken aan de bezetting van Palestina om apartheid en systematische mensenrechtenschendingen te stoppen*, Londen, Amnesty International Ltd, 2024. Geraadpleegd op 5 maart 2024 via <https://www.amnesty-international.be/nieuws/israel-moet-een-einde-maken-aan-de-bezetting-van-palestina-om-apartheid-en-systematische-mensenrechtenschendingen-te>.

AMNESTY INTERNATIONAL, *Israel's apartheid against Palestinians: Cruel system of domination and crime against humanity*, Londen, Amnesty International Ltd, 2022. Geraadpleegd op 5 maart 2024 via <https://www.amnesty.org/en/documents/mde15/5141/2022/en/>.

AMNESTY INTERNATIONAL, *Reëel risico op genocide: onwettige Israëlische aanvallen veroorzaken massaal burgerslachtoffers*, Londen, Amnesty International Ltd, 2024. Geraadpleegd op 5 maart 2024 via <https://www.amnesty-international.be/nieuws/reel-risico-op-genocide-onwettige-israelische-aanvallen-veroorzaken-massaal-burgerslachtoffers/>.

ARIAS, P., KARSKA, E., KATZ, A., MOKBIL, S. en RONA, G., *Monitoring the phenomenon of mercenaries, mercenary-related activities and the activities of private military and security companies and their impact on human rights: Report of the UN Working Group on the use of mercenaries as a means of violating human rights and impeding the exercise of the right of peoples to self-determination to the 72nd Session of the UN General Assembly*, UN Doc. A/72/286, 2017, DOI: 10.13140/RG.2.2.12173.00480.

ARIAS, P., KARSKA, E., KATZ, A., MOKBIL, S. en RONA, G., *The evolution of the phenomena of mercenaries and foreign fighters: Report of the UN Working Group on the use of mercenaries as a means*

of violating human rights and impeding the exercise of the right of peoples to self-determination to the 71st Session of the UN General Assembly, UN Doc. A/71/318, 2016, DOI: 10.13140/RG.2.2.27272.49922.

CEDAW, *General recommendation No. 30 on women in conflict prevention, conflict and post-conflict situations*, UN Doc. CEDAW/C/GC/30, 2013. Geraadpleegd op 1 maart 2024 via <https://digitallibrary.un.org/record/764506?v=pdf>.

CPA, *Israeli-Palestinian Conflict*, New York, Council on Foreign Relations, 2025. Geraadpleegd op 26 april 2025 via <https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/israeli-palestinian-conflict>.

DEVA, S., KARSKA, E., MUIGAI, G., PESCE, D. en RAMASASTRY, A., *Business, human rights and conflict-affected regions: towards heightened action: Report of the UN Working Group on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises to the 75th Session of the UN General Assembly*. UN Doc. A/75/212, 2020, DOI: 10.13140/RG.2.2.33426.32968.

EC, *Education in Emergencies in EU-funded Humanitarian Aid Operations*, juli 2019. Geraadpleegd op 3 maart 2025 via <https://inee.org/resources/education-emergencies-eu-funded-humanitarian-aid-operations>.

EEAS, *EU Guidelines on Children and Armed Conflict 2024*, Brussels, The Diplomatic Service of the European Union, 2024. Geraadpleegd op 9 maart 2025 via https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-guidelines-children-and-armed-conflict-2024_en.

FRÉSARD, J-J., *The Roots of Behaviour in War*, Geneva, ICRC, 2020. Geraadpleegd op 7 maart 2025 via <https://www.icrc.org/en/publication/0853-roots-behaviour-war-understanding-and-preventing-ihl-violations>.

GCPEA, *Commentary on the “Guidelines for Preventing Military Use of Schools and Universities during Armed Conflict”*, New York, GCPEA, 2015. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://protectingeducation.org/publication/commentary-on-the-guidelines-for-protecting-schools-and-universities-from-military-use-during-armed-conflict>.

GCPEA, *Education under Attack 2024*, New York, Global Coalition to Protect Education from Attack, 2024. Geraadpleegd op 19 december 2024 via https://protectingeducation.org/wp-content/uploads/eua_2024.pdf.

GCPEA, *Study on Field-based Programmatic Measures to Protect Education from Attack*, New York, GCPEA, 2011, 12. Geraadpleegd op 19 december 2024 via https://protectingeducation.org/wp-content/uploads/documents/documents_study_on_field-based_programmatic_measures_to_protect_education_from_attack_0.pdf.

GLAD, M., *Knowledge on Fire: Attacks on Education in Afghanistan: Risks and Measures for Successful Mitigations*, CARE, 2009, 45. Geraadpleegd op 19 december 2024 via https://protectingeducation.org/wp-content/uploads/documents/documents_knowledge_on_fire-attacks_schools.pdf.

GLOBAL EDUCATION MONITORING REPORT TEAM, *The Hidden Crisis: armed conflict and education*, UNESCO, 2011, 2.

HPCR, *Commentary on the HCPR Manual on International Law Applicable to Air and Missile Warfare*, Cambridge, Cambridge University Press, 2010. Geraadpleegd op 19 december 2024 via https://assets.cambridge.org/97811076/25686/excerpt/9781107625686_excerpt.pdf.

HRW, *Protecting Schools from Military Use: Laws, Politics, and Military Doctrine*, maart 2017. Geraadpleegd op 2 maart 2025 via <https://www.hrw.org/report/2019/05/27/protecting-schools-military-use/law-policy-and-military-doctrine>.

HRW, *Russia, Ukraine & International Law: On occupation, Armed Conflict and Human Rights*, New York, Human Rights Watch, 2022. Geraadpleegd op 7 maart 2024 via <https://www.hrw.org/news/2022/02/23/russia-ukraine-international-law-occupation-armed-conflict-and-human-rights>.

HRW, *Schools and Armed Conflict – A Global Survey of Domestic Laws and State Practice Protecting Schools from Attack and Military Use*, New York, Human Rights Watch, 2011. Geraadpleegd op 13 mei 2024 via <https://www.hrw.org/report/2011/07/20/schools-and-armed-conflict/global-survey-domestic-laws-and-state-practice>.

HRW, *Schools and Armed Conflict: A Global Survey of Domestic Laws and State Practice Protecting Schools from Attack and Military Use*, juli 2011. Geraadpleegd op 3 maart 2024 via <https://www.hrw.org/report/2011/07/20/schools-and-armed-conflict/global-survey-domestic-laws-and-state-practice>.

HUMAN RIGHTS COUNCIL , *Report of the high-level fact-finding mission to Beit Hanoun establishes under Council resolution S-3/I*, A/HRC/9/26, 2008.

HUMAN RIGHTS COUNCIL, *Report of Commission of Inquiry on Lebanon pursuant to Human Rights Council resolution S-2/I*, A/HRC/3/2, 2006. Geraadpleegd op 19 december 2024 via http://www.ohchr.org/Documents/Publications/HR_in_armed_conflict.pdf.

HUMAN RIGHTS WATCH, *Civilian Deaths in the NATO Air Campaign*, 2000. Geraadpleegd op 11 maart 2025 via <https://www.hrw.org/legacy/reports/2000/nato/index.htm#TopOfPage>.

HUMAN RIGHTS WATCH, *Off Target: The Conduct of the War and Civilian Casualties in Iraq*, 2003. Geraadpleegd op 11 maart 2025 via <https://www.hrw.org/reports/2003/usa1203/usa1203.pdf>.

HUMAN RIGHTS WATCH, *Up in Flames: Humanitarian Law Violations and Civilian Victims in the Conflict over South Ossetia*, New York, HRW, 2009.

ICRC, *Civil Defence in International Humanitarian Law*, Genève, ICRC, 2001.

ICRC, *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*, para. 55.

ICRC, *Glossary: Exploring Humanitarian Law*, Genève, ICRC, 2009.

ICRC, *Humanitarian Action and Armed Conflict: Coping with Stress*, Geneva, ICRC, 2020. Geraadpleegd op 7 maart 2025 via <https://www.icrc.org/en/publication/0576-humanitarian-action-and-armed-conflict-coping-stress>.

ICRC, *International humanitarian law and the challenges of contemporary armed conflicts*, Geneva, ICRC, 2015. Geraadpleegd op 19 december 2024 via https://www.icrc.org/sites/default/files/document/file_list/32ic-report-on-ihl-and-challenges-of-armed-conflicts.pdf.

ICRC, *International humanitarian law and the challenges of contemporary armed conflicts, Report prepared by the International Committee of the Red cross for the 32nd International Conference of the Red Cross and Red Crescent*, Geneva, ICRC, 2015.

ICRC, *International humanitarian law and the challenges of contemporary armed conflicts*, Geneva, ICRC, 2025. Geraadpleegd op 28 april 2025 via <https://international-review.icrc.org/articles/reports-and-documents-ihl-and-the-challenges-of-contemporary-armed-conflicts-927>.

ICRC, *Protecting and Ensuring Safe Access to Education: The ICRC's Experience and Approach in Armed Conflict and Other Situations of Violence*, 22 februari 2024. Geraadpleegd op 5 maart 2025 via <https://www.icrc.org/en/publication/4750-protecting-and-ensuring-safe-access-education-icrcs-experience-and-approach-armed>.

ICRC, *The Principles of Humanity and Necessity*, Geneva, Cyber Operations during Armed Conflict, 2023. Geraadpleegd op 19 december 2024 via https://www.icrc.org/sites/default/files/wysiwyg/war-and-law/02_humanity_and_necessity-0.pdf.

ICRC, *The Red Cross and Human Rights*, Genève, ICRC en League of Red Cross Societies, 1983.

ICRC, *Urban Services during Protracted Armed Conflict: A Call for a Better Approach to Assisting Affected People*, Geneva, 2015. Geraadpleegd op 19 december 2024 via https://www.icrc.org/sites/default/files/topic/file_plus_list/4249_urban_services_during_protracted_armed_conflict.pdf.

ICRC, *What is the difference between IHL and human rights law?*, Genève, ICRC, 2015. Geraadpleegd op 7 maart 2024 via <https://www.icrc.org/en/document/what-difference-between-ihl-and-human-rights-law>.

INTERACTION, *Building the Evidence Base: Addressing the Reverberating Effects of Military Operations on Civilian Life*, Stanford, Stanford Health Policy, 2020. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://www.interaction.org/blog/building-the-evidence-base/>.

IRRC, *International humanitarian law and the challenges of contemporary armed conflicts*, United Kingdom, Cambridge University Press, 2024. Geraadpleegd op 24 maart 2025 via <https://international-review.icrc.org/articles/reports-and-documents-ihl-and-the-challenges-of-contemporary-armed-conflicts-927>.

JONES, A. en NAYLOR, R., *The quantitative impact of armed conflict on education: counting the human and financial costs*, PEIC, 2022, 13-63. Geraadpleegd op 2 februari 2025 via <https://www.edt.org/research-and-insights/the-quantitative-impact-of-armed-conflict-on->

education/#:~:text=Schools%20are%20destroyed%2C%20used%20by,of%20education%20received%20by%20children.

KARIMOVA, T., GIACCA, G. en STUART C.-M., *United Nations Human Rights Mechanisms and The Right to Education in Insecurity and Armed Conflict*, 1 januari 2013. Geraadpleegd op 1 maart 2025 via <https://inee.org/resources/united-nations-human-rights-mechanisms-and-right-education-insecurity-and-armed-conflict>.

MELZER, N., *International Humanitarian Law: A Comprehensive Introduction*, Geneva, ICRC, 2022, 19. Geraadpleegd op 19 december 2024 via https://www.jep.gov.co/sala-de-Prensa/Documents/4231_002-IHL_WEB_13.pdf.

O'MALLEY, B., *Education Under Attack, 2010: a global study on targeted political and military violence against education staff, students, teachers, union and government officials, aid workers and institutions*, Paris, United Nations Educational Scientific and Cultural Organization, 2007. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000186809>.

OCHA, *Reported impact snapshot – Gaza Strip*, 2025. Geraadpleegd op 27 april 2025 via <https://www.ochaopt.org/content/reported-impact-snapshot-gaza-strip-15-april-2025>.

OHCHR, *International Legal Protection of Human Rights in Armed Conflict*, New York en Genève, OHCHR, 2011. Geraadpleegd op 7 maart 2024 via https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/HR_in_armed_conflict.pdf.

OHCHR, *Protection of economic, social and cultural rights in conflict*, Genève, OHCHR, s.d. Geraadpleegd op 4 maart 2025 via <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/ESCR/E-2015-59.pdf>.

OHCHR, *Statement by Navanethem Pillay, Chair of the Independent International Commission of Inquiry on the Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem, and Israel. Briefing to Member States*, Geneva, OHCHR, 2024. Geraadpleegd op 10 mei 2024 via <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/co-israel/index>.

OHCHR, *UN Report on the Human Rights situation in the West Bank, including East Jerusalem*, Genève, OHCHR, 2023. Geraadpleegd op 10 mei 2024 via <https://www.ohchr.org/en/documents/country-reports/flash-report-human-rights-situation-west-bank-including-east-jerusalem-7>.

OHCHR, *UN Report: Türk warns of rapidly deteriorating human rights situation in the West Bank, calls for end to violence*, OHCHR, 2023. Geraadpleegd op 3 maart 2024 via <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2023/12/un-report-turk-warns-rapidly-deteriorating-human-rights-situation-west-bank>.

PEIC, *United nations Human Rights Mechanisms and the Right to Education in Insecurity and Armed Conflict: A Policy Summary*, Geneva, Geneva Academy, 1 januari 2013. Geraadpleegd op 5 december 2024.

RODE KRUIS VLAANDEREN, *Internationaal humanitair recht*, Mechelen, Rode Kruis, 2015. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://www.rodekruis.be/storage/main/ihr-brochure-vraagantwoorden.pdf>.

s.n., *The Operation in Gaza, Factual and Legal Aspects*, Jerusalem, Israeli Ministry of Foreign Affairs, 2009. Geraadpleegd op 11 maart 2025 via <https://casebook.icrc.org/case-study/israelgaza-operation-cast-lead>.

s.n., *The Operation in Gaza, Factual and Legal Aspects*, Jerusalem, Israeli Ministry of Foreign Affairs, 2009. Geraadpleegd op 11 maart 2025 via <https://casebook.icrc.org/case-study/israelgaza-operation-cast-lead>.

SANDOZ, Y., SWINARSKI, C. en ZIMMERMAN, B. (eds), *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949 ('ICRC Commentary')*, Geneva, Martinus Nijhoff Publishers, 1987. Geraadpleegd op 19 december 2024 via https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/llmlp/Commentary_GC_Protocols/Commentary_GC_Protocols.pdf.

SANÉ, J., *Enhancing Accountability for Attacks on Education: Guidance on Investigating and Prosecuting Education-Related Crimes*, januari 2025. Geraadpleegd op 5 maart 2025 via <https://protectingeducation.org/>.

SAVE THE CHILDREN, *Stop the War on Children: A Crisis of Recruitment*, Save the Children International, 2021. Geraadpleegd op 1 maart 2024 via <https://resourcecentre.savethechildren.net/document/stop-the-war-on-children-a-crisis-of-recruitment/>.

SOLVANG, O. en NEISTAT, A., *Death from the Skies, Deliberate and Indiscriminate Air Strikes on Civilians*, New York, Human Rights Watch, 2013. Geraadpleegd op 6 maart 2024 via <https://www.hrw.org/report/2013/04/10/death-skies/deliberate-and-indiscriminate-air-strikes-civilians>.

UN CESCR, *General Comment 13: The Right to Education (Art. 13 of the Covenant)*, UN Doc.E/C.12/1999/10, 8 december 1999. Geraadpleegd op 5 maart 2025 via <https://www.refworld.org/legal/cescr/1999/en/37937>.

UN COMMISSION ON HUMAN RIGHTS, *Preliminary report of the Special Rapporteur on the right to education*, UN Doc. E/CN.4/1999/49, 13 januari 1999. Geraadpleegd op 5 maart 2025 via https://ap.ohchr.org/documents/alldocs.aspx?doc_id=1480.

UN GENERAL ASSEMBLY, *Impact of armed conflict on children*, UN Doc. A/51/306, 26 augustus 1996. Geraadpleegd op 4 maart 2025 via <https://www.onlinelibrary.iihl.org/wp-content/uploads/2021/04/Machel-Report-Impact-Armed-Conflict-Children-EN.pdf>.

UN GENERAL ASSEMBLY, *Report of the Secretary-General on the Promotion and Protection of the Rights of Children*, A/78/842-S/2024/384, 3 juni 2024. Geraadpleegd op 19 December via <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n24/095/07/pdf/n2409507.pdf>.

UN GENERAL ASSEMBLY, *Report of the United Nations Fact-Finding Mission on the Gaza Conflict*, A/HRC/12/48, 25 september 2009. Geraadpleegd op 14 mei 2024 via <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/special-sessions/session9/fact-finding-mission>.

UN HUMAN RIGHTS COUNCIL, *Report of the United Nations Fact-Finding Mission on the Gaza Conflict ('The Goldstone Rapport')*, UN Doc. A/HRC/12/48, 2009. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/special-sessions/session9/fact-finding-mission>.

UN SECRETARY-GENERAL, *Children and Armed Conflict: Report of the Secretary-General*, UN Doc. A/65/820-S/2011/250, 23 april 2011. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://reliefweb.int/report/afghanistan/children-and-armed-conflict-report-secretary-general-a65820%E2%80%93s2011250>.

UN SECURITY COUNCIL, *Report of the Secretary General: Protection of Civilians in Armed Conflict*, UN Doc S/2022/381, 2022. Geraadpleegd op 1 maart 2024 via https://www.securitycouncilreport.org/un_documents_type/secretary-generals-reports/?ctype=Protection%20of%20Civilians&cctype=protection-of-civilians.

UNCTAD, *Preliminary assessment of the economic impact of the destruction in Gaza and prospects for economic recovery*, 2024. Geraadpleegd op 28 april 2025 via https://unctad.org/publication/preliminary-assessment-economic-impact-destruction-gaza-and-prospects-economic-recovery#anchor_download.

UNDP, *Gaza war: Expected socioeconomic impacts on the State of Palestine*, 2024. Geraadpleegd op 28 april 2025 via <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-10/gaza-war-expected-socioeconomic-impacts-palestine-policy-brief-english-1.pdf>.

UNICEF, *Contribution to the End of the Decade Report on the International Decade for a Culture of Peace and Non-Violence for the Children of the World (2001-2010)*, New York, Unicef, 2010. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000189303>.

UNICEF, *Paris Principles. Principles and Guidelines on Children Associated with Armed Forces or Armed Groups*, Geneva, UNHCR, februari 2007, para. 6.3. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://www.unicef.org/mali/media/1561/file/parisprinciples.pdf>.

UNRWA, *Education under Attack: Restoring Learning for Children in Gaza*, Amman, United Nations, 2024? Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://www.unrwa.org/newsroom/photos/education-under-attack>.

UNRWA, *Palestinian Education Under Attack in Gaza: Restoration, Recovery, Rights and Responsibilities in and through Education*, 2024. Geraadpleegd op 28 april 2025 via <https://www.un.org/unispal/document/palestinian-education-under-attack-unrwa-25sep24/>.

UNRWA, *Situation Report #167 on the humanitarian crisis in the Gaza Strip and the West Bank, including East Jerusalem*, Gaza, UNRWA, 2025. Geraadpleegd op 26 april 2025 via <https://www.unrwa.org/resources/reports/unrwa-situation-report-167-situation-gaza-strip-and-west-bank-including-east-jerusalem>.

VENICE COMMISSION, *Report on the protection of children's rights: international standards and domestic constitutions*, Opinion n°713/2013, 3 april 2014. Geraadpleegd op 5 maart 2025 via <https://edoc.coe.int/en/children-s-rights/8002-report-on-the-protection-of-children-s-rights-international-standards-and-domestic-constitutions.html>.

YASIN, K., *Somali Interactive Radio Instruction Program*, Newton, EDC. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <http://idd.edc.org/projects/somali-interactive-radio-instructionprogram-sirip>.

5. Documenten van commissies

Independent International Commission of Inquiry on Ukraine

Press releases

UN Commission of Inquiry on Ukraine finds continued war crimes and human rights violations gravely impacting civilians, 20 oktober 2023.

War crimes, indiscriminate attacks on infrastructure, systematic and widespread torture show disregard for civilians, says UN Commission of Inquiry on Ukraine, 16 maart 2023.

UN Commission has found an array of war crimes, violations of human rights and international humanitarian law have been committed in Ukraine, 18 oktober 2022.

Reports

Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine, (A/75/540), 19 oktober 2023

Independent International Commission of Inquiry on the Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem, and Israel

Press releases

Commission of Inquiry finds that the Israeli occupation is unlawful under international law, 20 oktober 2022.

Commission of Inquiry collecting evidence of war crimes committed by all sides in Israel and Occupied Palestinian Territories since 7 October 2023, 10 oktober 2023.

Civilians are the primary victims of increased violence in Israel and the Occupied Palestinian Territory, says the UN Commission of Inquiry, 16 oktober 2023.

Grave violence in Israel and Gaza has outraged the conscience of humanity, UN Commission of Inquiry says, 27 oktober 2023.

Reports

Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem, and Israel, (A/78/198), 5 september 2023.

6. Online (nieuws)artikels

AL-MUGHRABI, N., ‘ Hamas open to long Gaza truce but not to disarming, an official says’, *Reuters*, 26 april 2025. Geraadpleegd op 27 april 2025 via <https://www.reuters.com/world/middle-east/hamas-open-long-gaza-truce-not-disarming-an-official-says-2025-04-26/>.

AMNESTY INTERNATIONAL, ‘ Damning evidence of war crimes as Israeli attacks wipe out entire families in Gaza’, *Amnesty International*, 20 oktober 2023. Geraadpleegd op 10 mei 2024 via <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2023/10/damning-evidence-of-war-crimes-as-israeli-attacks-wipe-out-entire-families-in-gaza/>.

AMNESTY INTERNATIONAL, ‘ Israël moet een einde maken aan de bezetting van Palestina’, *Amnesty International*, 19 februari 2024. Geraadpleegd op 22 mei 2024 via <https://www.amnesty.nl/actueel/israel-moet-een-einde-maken-aan-de-bezetting-van-palestina>.

ANGLADE, M., CHAPPLE, M. en RUSHING, E., ‘ Protecting education from attack during armed conflict’, *Humanitarian Law and Policy*, 13 september 2023. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://blogs.icrc.org/law-and-policy/2023/09/13/protecting-education-from-attack-during-armed-conflict/>.

ASHING, I., ‘ Education under attack in Gaza, with nearly 90% of school buildings damaged or destroyed’, *Save the Children*, 16 april 2024. Geraadpleegd op 28 april 2025 via <https://www.savethechildren.net/blog/education-under-attack-gaza-nearly-90-school-buildings-damaged-or-destroyed>.

AUBUT, A. en MELNIKOV, V., ‘ Protected Zones in Warfare: Practical Considerations and the Role of the Legal Advisor’, *Lieber Institute West Point*, 23 augustus 2024. Geraadpleegd op 5 maart 2025 via <https://lieber.westpoint.edu/protected-zones-warfare-practical-considerations-role-legal-advisor/>.

BEAUMONT, P., ‘ What is a human shield and how has Hamas been accused of using them?’, *The Guardian*, 30 oktober 2023. Geraadpleegd op 10 mei 2024 via <https://www.theguardian.com/world/2023/oct/30/human-shield-israel-claim-hamas-command-centre-under-hospital-palestinian-civilian-gaza-city>.

BERNARD, F., ‘ Deprivation of Liberty in Armed Conflicts: the Strasbourg Court’s Attempt at Reconciling Human Rights and International Humanitarian Law in Hassan v UK’, *Strasbourg Observers*,

2 oktober 2014. Geraadpleegd op 2 maart 2024

via <https://strasbourgobservers.com/2014/10/02/deprivation-of-liberty-in-armed-conflicts-the-strasbourg-courts-attempt-at-reconciling-human-rights-law-and-international-humanitarian-law-in-hassan-v-uk/>.

BIJL, E. en KRAMER, K., 'Toward a Shared Understanding of Civilian Harm', *InterAction*, 10 juni 2021. Geraadpleegd op 28 april 2025 via <https://www.interaction.org/blog/toward-a-shared-understanding-of-civilian-harm/>.

BLONTROCK, D., 'Netanyahu kan argumentatie Strafhof niet doorprikken', *De Standaard*, 21 mei 2024. Geraadpleegd op 22 mei 2024 via https://www.standaard.be/cnt/dmf20240521_97076889.

CHILDREN AND ARMED CONFLICT, '2023: Alarming levels of violence inflicted on children in situations of armed conflict', *United Nations*, 13 juni 2024. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://childrenandarmedconflict.un.org/2024/06/2023-alarming-levels-of-violence-inflicted-on-children-in-situation-of-armed-conflict/>.

CLAPHAM, A., 'Human rights and war', *Geneva Policy Outlook*, 5 februari 2024. Geraadpleegd op 27 februari 2024 via <https://www.genevapolicyoutlook.ch/human-rights-and-war/>.

CUMMING-BRUCE, N., 'U.N. human rights experts urge nations to stop exporting arms to Israel', *New York Times*, 23 februari 2024. Geraadpleegd op 23 maart 2024 via <https://www.proquest.com/blogs-podcasts-websites/u-n-human-rights-experts-urge-nations-stop/docview/2930951046/se-2>.

DE KOKER, C., 'A Different Perspective on Hassan v UK: A Reply to Frederic Bernard', *Strasbourg Observers*, 14 oktober 2014. Geraadpleegd op 2 maart 2024 via <https://strasbourgobservers.com/2014/10/14/a-different-perspective-on-hassan-v-united-kingdom-a-reply-to-frederic-bernard/>.

DEBRE, I., LEDERER, E.M. en SHURAFWA, W., 'Palestinians flee northern Gaza after Israel orders 1 million to evacuate as ground attack looms', *Associated Press*, 14 oktober 2023. Geraadpleegd op 10 mei 2024 via <https://apnews.com/article/israel-palestinians-gaza-hamas-war-c8b4fc20e4fd2ef381d5edb7e9e8308c>.

DELEGATION TO MONTENEGRO, 'The EU updates its Guidelines on Children and Armed Conflict', *EEAS*, 25 juni 2024. Geraadpleegd op 28 april 2025 via

https://www.eeas.europa.eu/delegations/montenegro/eu-updates-its-guidelines-children-and-armed-conflict_en#top.

DUFFY, H., ‘Georgia v Russia: Jurisdiction, Chaos and Conflict at the European Court of Human Rights’, *Just Security*, 2 februari 2021. Geraadpleegd op 2 maart 2024 via <https://www.justsecurity.org/74465/georgia-v-russia-jurisdiction-chaos-and-conflict-at-the-european-court-of-human-rights/>.

DUNLAP, C., ‘Geoff Corn on “The Disproportionate Confusion About Proportionality”’, *Lawfire Blog*, 26 oktober 2023. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://jinsa.org/disproportionate-confusion-about-proportionality/>.

DZEHTSIAROU, K., ‘The Judgment of Solomon that went wrong: Georgia v Russia (II) by the European Court of Human Rights’, *Völkerrechtsblog*, 26 januari 2001. Geraadpleegd op 2 maart 2024 via <https://voelkerrechtsblog.org/the-judgement-of-solomon-that-went-wrong-georgia-v-russia-ii-by-the-european-court-of-human-rights/>.

FORT KNOX, K.Y., ‘Upholding the humane treatment of all prisoners of war’, *Army Reserve*, 13 december 2018. Geraadpleegd op 8 maart 2025 via <https://www.usar.army.mil/News/News-Display/Article/1713207/upholding-the-humane-treatment-of-all-prisoners-of-war/>.

G. CORN, ‘Civilian Risk Mitigation: Why context matters’, *Lieber Institute West Point*, 27 september 2022. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://lieber.westpoint.edu/civilian-risk-mitigation-why-context-matters/>.

GILLETTE, F., ‘Armed Conflict in Ukraine: A statement by Florence Gillette, head of ICRG delegation in Kyiv’, *International Committee of The Red Cross*, 26 februari 2022. Geraadpleegd op 3 maart 2024 via <https://www.icrc.org/en/document/ukraine-crisis-statement-florence-gillette-head-icrc-delegation-kyiv>.

GUTERRES, A., ‘Secretary-General's remarks to the United Nations Human Rights Council “The Highest Aspiration: A Call to Action for Human Rights”’, *UN*, 24 februari 2020. Geraadpleegd op 17 mei 2024 via <https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2020-02-24/secretary-generals-remarks-the-un-human-rights-council-%E2%80%9Cthe-highest-aspiration-call-action-for-human-rights-delivered-scroll-down-for-all-english>.

HAINES, S., 'Protecting Schools in Armed Conflict', *Articles of War (Lieber Institute West Point)*, 17 juli 2024. Geraadpleegd op 25 februari 2025 via <https://lieber.westpoint.edu/protecting-schools-armed-conflict/>.

HAMPSON, F., 'The relationship between the law of armed conflict and international human rights law', *Articles of War (Lieber Institute West Point)*, 1 juli 2022. Geraadpleegd op 7 maart 2024 via <https://lieber.westpoint.edu/relationship-law-of-armed-conflict-international-human-rights-law/>.

HILL-CAWTHORNE, L., 'The Grand Chamber in Hassan v UK', *EJILTalk!*, 16 september 2014. Geraadpleegd op 2 maart 2024 via <https://www.ejiltalk.org/the-grand-chamber-judgment-in-hassan-v-uk/>.

HOLSCHER, D., 'Drie VN-organisaties reopen Israël op weer humanitaire hulp toe te laten in Gaza', *De Morgen*, 26 april 2025. Geraadpleegd op 27 april 2025 via <https://www.demorgen.be/snelnieuws/live-chef-van-israelische-veiligheidsdienst-kondigt-vertrek-aan~ba7f8873/>.

HUDSON, J., DEYOUNG, K., HAUSLOHNER, A. en BIRNBAUM, M., 'U.S. says Israel may have violated humanitarian law using American weapons', *The Washington Post*, 10 mei 2024. Geraadpleegd op 11 mei 2024 via <https://css.washingtonpost.com/national-security/2024/05/10/biden-israel-gaza-us-weapons/>.

ICRC, 'Israel and the occupied territories: Evacuation order of Gaza triggers catastrophic humanitarian consequences', *ICRC*, 13 oktober 2023. Geraadpleegd op 10 mei 2024 via <https://www.icrc.org/en/document/israel-and-occupied-territories-evacuation-order-of-gaza-triggers-catastrophic-humanitarian-consequences>.

ICRC, 'Israel and the occupied territories: Key Facts and Figures from 7 October 2023 to 30 April 2024', *ICRC*, 8 mei 2024. Geraadpleegd op 10 mei 2024 via <https://www.icrc.org/en/document/israel-and-occupied-territories-key-facts-and-figures-7-october-2023-31-april-2024>.

ICRC, 'What is the difference between IHL and human rights law?', *ICRC*, 22 januari 2015. Geraadpleegd op 2 februari 2025 via <https://www.icrc.org/en/document/what-difference-between-ihl-and-human-rights-law>.

IMRAN, L., 'No Longer Human: Israel's Reconfiguration of International Humanitarian Law Post-October 7th Gaza', *BJIL*, 14 april 2025. Geraadpleegd op 27 april 2025 via

<https://www.berkeleyjournalofinternationallaw.com/post/no-longer-human-israel-s-reconfiguration-of-international-humanitarian-law-post-october-7th-gaza>.

KECK, T., ‘What you need to know about “safety zones”’, *Humanitarian law & Policy*, 6 maart 2017. Geraadpleegd op 28 april 2025 via <https://medium.com/law-and-policy/what-you-need-to-know-about-safe-zones-973a1899746f>.

KUMAR, A., ‘With Pause, US Joins Other States Stopping Arms Transfers to Israel’, *Human Rights Watch*, 10 mei 2024. Geraadpleegd op 11 mei 2024 via <https://www.hrw.org/news/2024/05/10/pause-us-joins-other-states-stopping-arms-transfers-israel>.

LEWIS, D., MODIRZADEH, N. en BLUM, G., ‘Amid Investigations of Hospital Bombings, Don’t Lose Sight of Key Principles’, *Lawfare*, 30 oktober 2015. Geraadpleegd op 8 maart 2025 via <https://www.lawfaremedia.org/article/amid-investigations-hospital-bombings-dont-lose-sight-key-principles>.

MELZER, N. en RUSHING, E., ‘Humanitarian neutrality in contemporary armed conflict: a conversation with Nils Melzer’, *Humanitarian Law and Policy*, 26 januari 2023. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://blogs.icrc.org/law-and-policy/2023/01/26/humanitarian-neutrality-in-contemporary-armed-conflict-a-conversation-with-nils-melzer/>.

MILANOVIC, M., ‘Georgia v Russia No. 2: The European Court’s Resurrection of Bankovic in the Contexts of Chaos’, *EJILTalk!*, 25 januari 2021. Geraadpleegd op 2 maart 2024 via <https://www.ejiltalk.org/georgia-v-russia-no-2-the-european-courts-resurrection-of-bankovic-in-the-contexts-of-chaos/>.

MORKA, F., ‘The Right to Education Using Module 16 in a Training Program’, *University of Minnesota Human Rights Resource Center*, 2018. Geraadpleegd op 4 maart 2025 via <http://hrlibrary.umn.edu/edumat/IHRIP/circle/modules/module16.htm>.

MOUHAMOU, I. en VAN DRIESSCHE, V., ‘Internationaal Gerechtshof neemt Israëlische bezetting in Palestijnse gebieden onder de loep’, *VRT Nieuws*, 19 februari 2024. Geraadpleegd op 22 mei 2024 via <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2024/02/16/internationaal-gerechtshof-start-hoorzittingen-in-den-haag-over/>.

MOUHAMOU, I., 'Israel schendt mogelijk internationaal recht met Amerikaanse wapens, VN-Veiligheidsraad eist onderzoek naar massagraven in Gaza', *VRT Nieuws*, 11 mei 2024. Geraadpleegd op 11 mei 2024 via <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2024/05/11/israelisch-palestijns-conflict-internationaal-recht/#:~:text=In%20een%20recent%20rapport%20van,ernstige%20bezorgdheid%22%2C%20luidt%20het>.

NEFF, Z., 'Increased Attacks on Education During War', *Human Rights Watch*, 21 juni 2024. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://www.hrw.org/news/2024/06/21/increased-attacks-education-during-war>.

NICHOLS, M., 'US pushes UN to back Israel self-defense, demand Iran stop arms to Hamas', *Reuters*, 22 oktober 2023. Geraadpleegd op 10 mei 2024 via <https://www.reuters.com/world/us-pushes-un-back-israel-self-defense-demand-iran-stop-arms-hamas-2023-10-22/>.

OCHA, 'Iraq: Activists Call for Protection of Academics', *The New Humanitarian*, 15 januari 2006. Geraadpleegd op 11 maart 2025 via <https://www.thenewhumanitarian.org/feature/2007/02/06/youth-and-migration>.

OCHAB, E.U., 'Education In Peril: The Human Cost Of War', *Forbes*, 11 september 2024. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://www.forbes.com/sites/ewelinaochab/2024/09/08/education-in-peril-the-human-cost-of-war/>.

OFFICE OF THE PROSECUTOR, 'Statement of ICC Prosecutor Karim A.A. Khan KC: Applications for arrest warrants in the situation in the State of Palestina', *ICC*, 20 mei 2024. Geraadpleegd op 22 mei 2024 via <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-kc-applications-arrest-warrants-situation-state>.

OHCHR, 'Israel's Rafah invasion must stop now, say UN experts', *OHCHR*, 10 mei 2024. Geraadpleegd op 10 mei 2024 via <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2024/05/israels-rafah-invasion-must-stop-now-say-un-experts>.

OHCHR, 'Israel's Rafah invasion must stop now, say UN experts', *OHCHR*, 10 mei 2024. Geraadpleegd op 10 mei 2024 via <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2024/05/israels-rafah-invasion-must-stop-now-say-un-experts>.

OHCHR, 'Israel/Occupied Palestinian Territory: Rafah threat is inhumane, says UN Human Rights Chief', *OHCHR*, 6 mei 2024. Geraadpleegd op 10 mei 2024 via <https://www.ohchr.org/en/statements-and-speeches/2024/05/israeloccupied-palestinian-territory-rafah-threat-inhumane-says-un>.

ORR, C, 'Reverberating Effects and International Law', *Center for Civilians in Conflict*, 28 september 2021. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://civiliansinconflict.org/blog/reverberating-effects-and-international-law/>.

ORR, C., 'Reverberating Effects and International Law', *Center for Civilians in Conflict*, s.d. Geraadpleegd op 28 april 2025 via <https://civiliansinconflict.org/blog/reverberating-effects-and-international-law/>.

OXFAM INTERNATIONAL, 'Siege on Gaza will be a humanitarian catastrophe', *Oxfam International*, 10 oktober 2023. Geraadpleegd op 10 mei 2024 via <https://www.oxfam.org/en/press-releases/siege-gaza-will-be-humanitarian-catastrophe-oxfam#:~:text=Oxfam%20has%20suspended%20all%20of%20its%20humanitarian%20and,Gazan%20civilians%20essentials%20like%20food%2C%20water%20and%20electricity>.

PAMUK, H. en LEWIS, S., 'US says Israel's use of weapons may have violated international law', *Reuters*, 11 mei 2024. Geraadpleegd op 11 mei 2024 via [https://www.reuters.com/world/us/us-says-it-was-reasonable-assess-israel-used-us-weapons-inconsistent-with-2024-05-10/#:~:text=WASHINGTON%2C%20May%2010%20\(Reuters\),criticism%20to%20date%20of%20Israel](https://www.reuters.com/world/us/us-says-it-was-reasonable-assess-israel-used-us-weapons-inconsistent-with-2024-05-10/#:~:text=WASHINGTON%2C%20May%2010%20(Reuters),criticism%20to%20date%20of%20Israel).

PHAN, K. en NGUYEN, T., 'Hospitals under fire: legal and practical challenges to strengthened protection', *Humanitarian Law & Policy*, 6 maart 2025. Geraadpleegd op 12 maart 2025 via <https://blogs.icrc.org/law-and-policy/2025/03/06/hospitals-under-fire-legal-and-practical-challenges-to-strengthened-protection/>.

PROVE, P., 'Ecumenical peacebuilding: Collision or convergence in Ukraine?', *Geneva Policy Outlook*, 30 januari 2023. Geraadpleegd op 3 maart 2024 via <https://www.genevapolicyoutlook.ch/ecumenical-peacebuilding-collision-or-convergence-in-ukraine/>.

PUROHIT, K., ‘Does Israel have the right to self-defence in Gaza?’, *Aljazeera*, 17 november 2023. Geraadpleegd op 10 mei 2024 via <https://www.aljazeera.com/news/2023/11/17/does-israel-have-the-right-to-self-defence-in-gaza>.

RABKIN, J. A., ‘“Humanity” is not always the highest claim’, *Lieber Institute West Point*, 24 september 2024. Geraadpleegd op 22 maart 2025 via <https://lieber.westpoint.edu/humanity-not-always-highest-claim/>.

RODENHÄUSER, T. en LEFEBRE, E., ‘Detention by non-State armed groups: translating law to practice’, *Humanitarian Law & Policy*, 4 april 2023. Geraadpleegd op 8 maart 2025 via <https://blogs.icrc.org/law-and-policy/2023/04/04/detention-non-state-armed-groups/>.

s.n., ‘The Safe Schools Declaration and the Guidelines for Protecting Schools and Universities from Military Use during Armed Conflict’, *ICRC*, 18 december 2018. Geraadpleegd op 25 februari 2025 via <https://www.icrc.org/en/document/safe-schools-declaration-and-guidelines-protecting-schools-and-universities-military-use>.

SAADI-GARCIA, S., ‘En video – Gaza: la poplacion n’a plus accès à l’aide humanitaire depuis 50 jours’, *Le Soir*, 24 april 2025. Geraadpleegd op 27 april 2025 via <https://www.lesoir.be/671248/article/2025-04-24/en-video-gaza-la-population-na-plus-acces-laide-humanitaire-depuis-50-jours>.

SALDI, M., ‘Belangrijke doorbraak in onderhandelingen over staakt-het-vuren in Gaza’, *De Standaard*, 28 april 2025. Geraadpleegd op 28 april 2025 via <https://www.standaard.be/buitenland/belgie-wijst-israel-voor-internationaal-gerechtshof-op-verplichting-om-noodhulp-toe-te-laten-in-gaza/35173881.html>.

SASSÒLI, M., ‘Application of IHL by and to proxies: the “Republics of Donetsk and Luhansk”’, *Lieber Institute West Point*, 3 maart 2022. Geraadpleegd op 13 mei 2024 via <https://lieber.westpoint.edu/application-ihl-proxies-donetsk-luhansk/>.

SCHMITT, M.N., ‘Ukraine Symposium – Protected Zones in International Humanitarian Law’, *Lieber Institute West Point*, 24 augustus 2022. Geraadpleegd op 29 april 2025 via <https://lieber.westpoint.edu/protected-zones-international-humanitarian-law/>.

SCHMITT, M.N., ‘Year ahead – Does international law still matter in Ukraine?’, *Lieber Institute West Point*, 3 januari 2023. Geraadpleegd op 13 mei 2023 via <https://lieber.westpoint.edu/does-international-law-still-matter-in-ukraine/>.

SLUITER, G., ‘Het strafrechtelijk antwoord op de oorlog in Oekraïne’, *Nederland Rechtsstaat*, 9 maart 2022. Geraadpleegd op 5 maart 2024 via <https://www.nederlandrechtsstaat.nl/het-strafrechtelijke-antwoord-op-de-oorlog-in-oekraïne/>.

TANNER, F., ‘The quest for peace in Ukraine’, *Geneva Policy Outlook*, 5 februari 2024. Geraadpleegd op 3 maart 2024 via <https://www.genevapolicyoutlook.ch/the-quest-for-peace-in-ukraine/>.

THAROOR, I., ‘In Ukraine and Gaza, twilight for the ‘rules-based order’: Western leaders may see in Ukraine the defense of the “rules-based order” against Russian brutishness, but in the ongoing calamity in Gaza, it’s easy to also see its breakdown’, *The Washington Post*, 23 februari 2024. Geraadpleegd op 23 maart 2024 via <https://www.proquest.com/blogs-podcasts-websites/ukraine-gaza-twilight-rules-based-order/docview/2931020510/se-2>.

TIWARI, A., ‘Protection of Rights of civilian Population under Armed Conflict’, *Aequitas Victoria*, 20 april 2021. Geraadpleegd op 6 maart 2025 via <https://www.aequivic.in/post/protection-of-rights-of-civilian-population-under-armed-conflict>.

TOLFREE, D.K., ‘The Care and Protection of Children Affected by Armed Conflict and Disasters’, *2nd International Conference at Stockholm*, 12-15 mei 2003. Geraadpleegd op 4 maart 2025 via <https://bettercarenetwork.org/sites/default/files/The%20Care%20and%20Protection%20of%20Children%20Affected%20by%20Armed%20Conflict%20and%20Disasters.pdf>.

UN NEWS, ‘War against Hamas in Gaza is act of self-defence, Israel tells world court’, *United Nations*, 12 januari 2024. Geraadpleegd op 10 mei 2024 via <https://news.un.org/en/story/2024/01/1145452>.

UN, ‘In Nairobi, Guterres reiterates appeal for end to Gaza war’, *UN News*, 10 mei 2024. Geraadpleegd op 10 mei 2024 via <https://news.un.org/en/story/2024/05/1149601>.

UN, ‘Rahaf invasion would be a disaster ‘beyond imagination’, warn UN medics’, *UNRWA*, 15 februari 2024. Geraadpleegd op 12 mei 2024 via <https://palestine.un.org/en/260760-gaza-rafah-invasion-would-be-disaster-%E2%80%98beyond-imagination%E2%80%99-warn-un-medics>.

UN, ‘UN agencies: End to Conflict is Imperative for a Return to Learning in Palestine’, *UNRWA*, 24 januari 2024. Geraadpleegd op 12 mei 2024 via <https://palestine.un.org/en/258658-un-agencies-end-conflict-imperative-return-learning->

palestine#:~:text=The%20longer%20they%20stay%20out,educational%20infrastructure%20damaged%20or%20destroyed.

UNICEF, 'Regular attacks put Gaza schools-turned-shelter on the frontlines of war', *Unicef*, 8 november 2024. Geraadpleegd op 28 april 2025 via <https://www.unicef.org/press-releases/regular-attacks-put-gaza-schools-turned-shelters-frontlines-war>.

UNICEF, 'Regular attacks put Gaza schools-turned-shelters on the "frontlines of war"', *Unicef*, 8 november 2024. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://www.unicef.org/press-releases/regular-attacks-put-gaza-schools-turned-shelters-frontlines-war>.

UNICEF, 'The number of children facing education disruption in Yemen could rise to 6 million warns', UNICEF, United Nations, 5 juli 2021. Geraadpleegd op 19 december 2024 via <https://www.unicef.org/mena/press-releases/number-children-facing-education-disruption-yemen-could-rise-6-million-unicef-warns>.

UNRWA, 'Ongoing war in Gaza will set children and young people's education back up to five years, report suggests', *UNRWA*, 25 september 2024. Geraadpleegd op 28 april 2025 via <https://www.unrwa.org/newsroom/notes/ongoing-war-gaza-will-set-children-and-young-people%E2%80%99s-education-back-five-years>.

X, 'EU leaders stress Israel's right to self-defence within international law', *The New Indian Express*, 15 oktober 2023. Geraadpleegd op 10 mei 2024 via <https://www.newindianexpress.com/world/2023/Oct/15/eu-leaders-stress-israels-right-to-self-defence-within-international-law-2624211.html>.

X, 'Israel defence minister Yoav Gallant calls Palestinians in Gaza "human animals", orders total siege', *The New Arab*, 10 oktober 2023. Geraadpleegd op 10 mei 2024 via <https://www.newarab.com/video/israel-defence-minister-calls-palestinians-gaza-human-animals>.

X, 'The UK supports Israel's right to self-defence in line with the UN Charter: UK statement at the UN Security Council', *Foreign, Commonwealth & Development Office en Dame Barbara Woodward DCMG OBE*, 18 oktober 2023. Geraadpleegd op 10 mei 2024 via <https://www.gov.uk/government/speeches/the-uk-supports-israels-right-to-self-defence-in-line-with-the-un-charter-uk-statement-at-the-un-security-council>.

7. Websites

GCPEA, 'The Problem', <https://protectingeducation.org/the-problem/> (laatst geraadpleegd op 19 december 2024).

GCPEA, 'What International Laws Are Violated?', <https://protectingeducation.org/the-problem/what-international-laws-are-violated/> (laatst geraadpleegd op 13 mei 2024).

GCPEA, 'What Is an Attack on Education?', <https://protectingeducation.org/the-problem/what-is-an-attack-on-education/> (laatst geraadpleegd op 19 december 2024).

GCPEA, 'What is the Impact of Attacks on Education?', <https://protectingeducation.org/the-problem/what-is-the-impact-of-attacks-on-education/> (laatst geraadpleegd op 19 december 2024).

ICRC, 'Fundamental distinction between *jus ad bellum* (on the legality of the use of force) and *jus in bello* (on the humanitarian rules to be respected in warfare)' (laatst geraadpleegd op 23 februari 2025).

ICRC, 'Fundamental principles of IHL', https://casebook.icrc.org/a_to_z/glossary/fundamental-principles-ihl (laatst geraadpleegd op 30 april 2024).

ICRC, 'Humane treatment', https://casebook.icrc.org/a_to_z/glossary/humane-treatment (laatst geraadpleegd op 8 maart 2025).

ICRC, 'International Humanitarian Fact-Finding Commission' (casebook), https://casebook.icrc.org/a_to_z/glossary/international-humanitarian-fact-finding-commission (laatst geraadpleegd op 14 mei 2024).

ICRC, 'Neutralized zones', https://casebook.icrc.org/a_to_z/glossary/neutralized-zones (laatst geraadpleegd op 30 april 2025).

ICRC, 'Precautions in attack', https://casebook.icrc.org/a_to_z/glossary/precautions-attack (laatst geraadpleegd op 19 december 2024).

ICRC, 'Q&A: ICRC and access to education', <https://www.icrc.org/en/document/qa-icrc-and-access-education> (laatst geraadpleegd op 13 mei 2024).

ICRC, ‘Rule 14. Proportionality in Attack’, https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule14#Fn_BA32BB92_00001 (laatst geraadpleegd op 19 december 2024).

ICRC, ‘The armed conflict in Syria’ (casebook), <https://casebook.icrc.org/case-study/armed-conflict-syria> (laatst geraadpleegd op 22 mei 2024).

ICRC, ‘Un, Resolutions and Conference on Respect for the Fourth Convention’ (casebook), https://casebook.icrc.org/case-study/un-resolutions-and-conference-respect-fourth-convention#part_d_ii_3 (laatst geraadpleegd op 14 mei 2024).

IHFFC, ‘The International Humanitarian Fact-Finding Commission – dedicated to facilitating respect for international humanitarian law’, <https://www.ihffc.org/index.asp?Language=EN&page=home#:~:text=The%20Commission's%20essential%20purpose%20is,fulfills%20its%20mandate%20notably%20by%3A&text=Enquiring%20into%20any%20facts%20alleged,or%20serious%20violations%20of%20IHL.> (laatst geraadpleegd op 14 mei 2024).

MEDECINS SANS FRONTIERES, ‘Collective Punishment’, <https://guide-humanitarian-law.org/content/article/3/collective-punishment/> (laatst geraadpleegd op 22 mei 2024).

MEDECINS SANS FRONTIERES, ‘International Humanitarian FactFinding Commission (IHFFC)’, <https://guide-humanitarian-law.org/content/article/3/international-humanitarian-fact-finding-commission/> (laatst geraadpleegd op 14 mei 2024).

MEDECINS SANS FRONTIERES, ‘The Practical Guide to Humanitarian Law’, <https://guide-humanitarian-law.org/content/article/3/proportionality/> (laatst geraadpleegd op 19 december 2024).

OSRSG CAAC, ‘Monitoring and Reporting on Grave Violations’, <https://childrenandarmedconflict.un.org/tools-for-action/monitoring-and-reporting/> (laatst geraadpleegd op 13 mei 2024).

VÖLKERRECHTSBLOG, ‘Russia’s Approaches to International Humanitarian Law’ (book review), <https://voelkerrechtsblog.org/russias-approaches-to-international-humanitarian-law/> (laatst geraadpleegd op 13 mei 2024).

WHO, ‘Drinking-water’, <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs391/en/> (laatst geraadpleegd op 19 december 2024).

8. Redes

HIRSH BALLIN, E., *Vrede en recht*, Tilburg, Tilburg University, 2022. Geraadpleegd op 6 maart 2024 via <https://research.tilburguniversity.edu/en/publications/vrede-en-recht-2>.

BIJLAGEN

Communicatie met Nils Melzer

Van: Nils Melzer <n.melzer@hotmail.com>

Verzonden: zondag 20 oktober 2024 23:08

Aan: Yael De Braekeleer <yael.debraekeleer@student.kuleuven.be>

Onderwerp: Re: curious about your insights on IHL and IHRL

Dear Yael,

Thanks for reaching out. I can see that you are grappling with a number of important questions and concepts, each of which would deserve more extensive reflection and more detailed discussion than I can possibly offer here. Nevertheless, as I happen to have quiet Sunday evening, let me try to contribute a few thoughts from my perspective, which may perhaps spark new ideas or otherwise prove useful to you, whether for your current studies or further down the line.

First of all, before looking for answers, make sure you are asking the right question. What is the core of the problem you are trying to address? In the 21st century, is the lack of protection in armed conflict really still a predominantly normative problem, which can actually be resolved on the normative level of IHL and HRL? After all, even in a society governed by the rule of law, the law remains a tool for formulating societal ambitions and guiding societal action towards their realisation. So when the declared ambitions of the law (here: human dignity) are not achieved in practice, the problem can be either with the tool (which is not clear, sharp or sophisticated enough, or simply the wrong tool) or with the master using the tool (who lacks the right training, skills or intention). It seems to me that, when you refer to lack of accountability, self-serving interpretation, obstructive attitudes and evasive practices, you already answer not only the basic question, but also the subquestion on what exactly is lacking.

So rather than spending your time discussing fairly technical questions of IHL and HRL, their interrelation and differences (i.e. the adequacy of the tool), or promoting well-intended but ultimately ineffective improvements on the level of technical training and skills, you may want to focus on recalling those international legal norms (indispensable for the rule of law) which govern effective compliance and implementation by States and other relevant actors (e.g. State responsibility, treaty interpretation, jus cogens, and general principles of law). You will then see that, if existing legal norms were actually applied in good faith, most of the problems you have identified would already become immaterial. So the actual problem seems to be that, in the current global governance system, normative ambitions and frameworks are still systematically instrumentalized or overruled by power politics, economics interests and considerations of national security, and that we as a species still have not come up with the collective self-awareness and political will to evolve beyond this primitive pattern of behaviour. I attach my 2020 UNSRT report to the UNGA, which discusses some of my research on this, and also two additional reports which address the implementation gap from other angles. Obviously, these all focus on HRL and the prohibition of torture but the same arguments also apply for IHL and, indeed, far beyond.

I hope some of this may prove helpful - with all good wishes!

Nils

Gebruik van GenAI bij een schrijfo opdracht

Conform de afspraken gemaakt in de universiteit en faculteit, communiceren studenten transparant over het gebruik van GenAI. Ze voegen dit ingevulde formulier toe als bijlage aan hun schrijfo opdracht. Alle aanvinkopties zijn toegelaten op voorwaarde dat studenten de gedragscode en de KU Leuven richtlijnen volgen.

Naam student: Yael De Braekeleer

Studentnummer: 0841803

Geef met "X" aan:

☐ Ik heb **geen** AI Writing/Coding/Visualisation-assistent gebruikt.

☒ Ik heb **wel** een AI Writing/Coding/Visualisation-assistent gebruikt. Geef in dat geval aan welke (bijv. ChatGPT/GPT4/Grammarly...): ChatGPT

Geef met "X" aan (mogelijk meerdere keren) op welke manier je de AI Writing/Coding/Visualisation-assistent hebt gebruikt:

☒ Als hulp bij **de verwoording en vertaling van de tekst**

Gedragscode: Deze toepassing is vergelijkbaar met het gebruik van spellingscontrolesoftware

☒ Als **zoekmachine** om meer te leren over een onderwerp of om **nieuwe ideeën** op te doen

Gedragscode: Deze toepassing is vergelijkbaar met een Google-zoekopdracht of het raadplegen van Wikipedia. Houd er rekening mee dat de output van GenAI evolueert en na verloop van tijd kan veranderen. Verifieer ook steeds of het idee nieuw is of niet. Het idee is waarschijnlijk gerelateerd aan bestaand werk, dat moet worden geciteerd.

☐ Voor **literatuuronderzoek**

Gedragscode: Deze toepassing is vergelijkbaar met een Google Scholar-zoekopdracht. Door GenAI gegenereerde tekst heeft mogelijk geen of verkeerde referenties. Het is jouw verantwoordelijkheid om de afwezigheid van referenties na te gaan of de correctheid te verifiëren.

☐ Om **programmeercode** te genereren

Gedragscode: Vermeld het gebruik van GenAI correct en citeer.

☐ Om **grafieken** te genereren

Gedragscode: Vermeld het gebruik van GenAI correct en citeer.

☐ Om **tekstblokken** te genereren

Gedragscode: **Het invoegen van tekstblokken zonder aanhalingstekens van tekst die gegenereerd is via GenAI in je werk is niet toegestaan.** Artikel 84 van het examenreglement bepaalt dat je werk moet worden beoordeeld op basis van je eigen kennis. Als het echt nodig is om een tekstblok geproduceerd door GenAI in te voegen, vermeld je dit als citaat met aanhalingstekens. Beperk ook dit echter tot een minimum.

☐ **Andere**

Gedragscode: Neem contact op met je promotor. Leg uit hoe je voldoet aan artikel 84 van de examenregeling. Leg uit wat het nut of de toegevoegde waarde van het gebruik van de AI-tool is.

Bijkomende richtlijnen en opmerkingen:

- GenAI kan niet worden gebruikt met betrekking tot gegevens of onderwerpen die onder een **geheimhoudingsovereenkomst** vallen.
- GenAI kan niet worden gebruikt met betrekking tot gevoelige of persoonlijke gegevens vanwege **privacykwesties**.
- Neem een **wetenschappelijke en kritische houding** aan bij interactie met GenAI en het interpreteren van de output ervan.
- Als student ben je verantwoordelijk voor naleving van **artikel 84 van het OER**: je werk moet je eigen kennis weerspiegelen. Hou er rekening mee dat plagiaatregels ook van toepassing zijn op het gebruik van AI-tools.
 - o Examenreglement artikel 84: " Elk gedrag van individuele studenten waardoor zij een juist oordeel omtrent de kennis, het inzicht en/of de vaardigheden van henzelf of van andere studenten geheel of gedeeltelijk onmogelijk maken of onmogelijk pogen te maken, wordt als een onregelmatigheid beschouwd die aanleiding kan geven tot een aangepaste sanctie. Een bijzondere vorm van een dergelijke onregelmatigheid is plagiaat, namelijk de overname zonder adequate bronvermelding van het werk (ideeën, teksten, structuren, ontwerpen, beelden, plannen, codes, ...) van anderen of van eerder werk van zichzelf, op identieke wijze of onder licht gewijzigde vorm. Elk bezit tijdens een examen van een niet-toegestaan hulpmiddel (zie artikel 65) wordt als een onregelmatigheid beschouwd."

KU Leuven richtlijnen voor het citeren en refereren van GenAI tools, en andere informatie:

<https://www.kuleuven.be/onderwijs/student/onderwijstools/artificiele-intelligentie>

